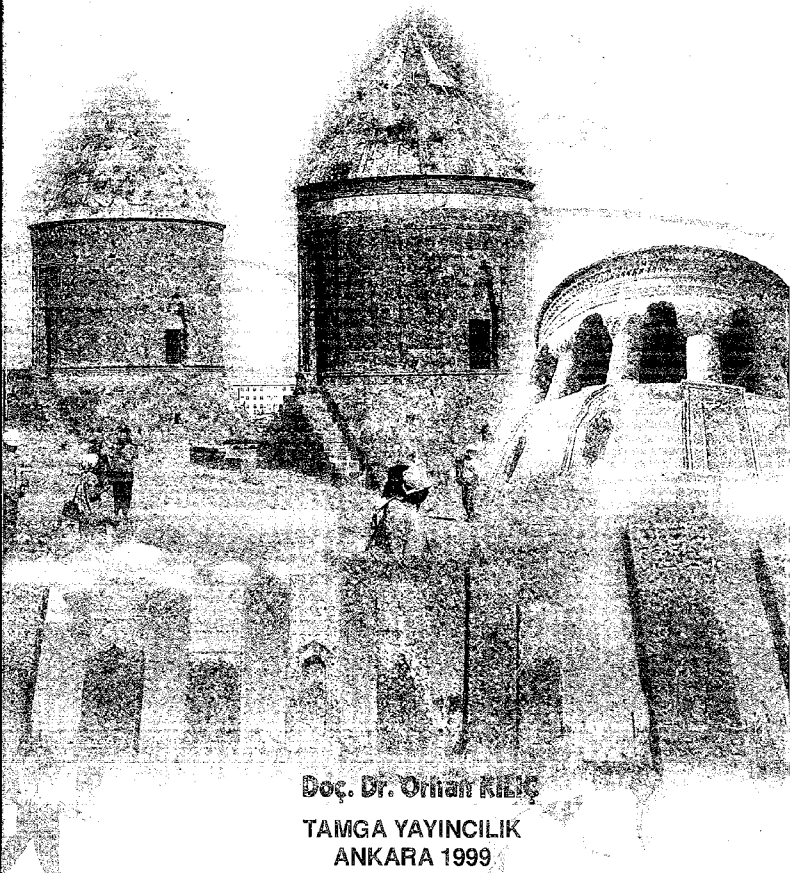

XVI. YÜZYILDA ADİLCEVAZ VE AHLAK (1534-1605)

Doç. Dr. Orhan KILIÇ

TAMGA YAYINCILIK
ANKARA 1999

XVI. Yüzyılda
ADİLCEVAZ VE AHLAT
(1534-1605)

XVI. YÜZYILDA
ADİLCEVAZ VE AHLAT
(1534-1605)

Doç. Dr. ORHAN KILIÇ

TAMGA Yayıncılık

ANKARA 1999

XVI. Yüzyılda
ADİLCEVAZ VE AHLAT
(1534-1605)

Doç. Dr. ORHAN KILIÇ

ISBN : 975-8386-03-4

TAMGA
Yayıncılık, Matbaacılık,
Eğitim, Danışmanlık Ltd. Şti.
Dikinen Cad. No: 143/B
ANKARA

Basım Tarihi : Ağustos 1999

Basım Yeri : ANKARA

Baskı Adedi : 5000

Dizgi : Cengiz İsmail ÇAY

Baskı : Sevinç Matbaası

Tel.: (0.312) 229 92 11-229 17 07

Fax: (0.312)231 06 66

Eşim İzden ve oğlum Denizhan'a

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	XVII
KISALTMALAR	XIX
KONU VE KAYNAKLAR	XXI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ADİLCEVAZ SANCAĞI'NIN İDARİ TAKSİMATI VE TEŞKİLATLANMASI	17
---	----

I- ADİLCEVAZ SANCAĞI'NIN İDARİ TAKSİMATI	18
---	----

1- Adilcevaz Nahiyesi	23
-----------------------	----

2- Ahlat Nahiyesi	30
-------------------	----

3- Sarusu Nahiyesi	37
--------------------	----

II- SANCAK YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLER	46
------------------------------------	----

1- Ehl-i Örf (Ümerâ)	47
----------------------	----

<i>a- Sancakbeyi</i>	47
----------------------	----

<i>aa- Sancakbeylerinin Görevleri</i>	50
---------------------------------------	----

<i>ab- Sancakbeylerinin Gelirleri</i>	54
---------------------------------------	----

<i>b- Yeniçeri Ağası</i>	56
--------------------------	----

<i>c- Alaybeyi</i>	59
--------------------	----

<i>d- Çeribaşı</i>	62
--------------------	----

<i>e- Dizdarlar</i>	63
---------------------	----

<i>f- Şehir Kethüdâsı (Şehir Emini)</i>	66
---	----

<i>g- Kale Muhafızları</i>	67
----------------------------	----

<i>ga- Yerli Yeniçeriler</i>	67
<i>gb- Nöbetçi Yeniçeriler</i>	71
<i>gc- Müstahfızlar (Hisar erleri) ve Azebler)</i>	73
<i>h- Tımârlı Sipahiler</i>	78
2- Ehl-i İlm (Ulemâ)	78
<i>a- Kadı</i>	78
<i>b- Vakıf Görevlileri</i>	82
3- Diğer Görevliler	82

İKİNCİ BÖLÜM

ADİLCEVAZ VE AHLAT ŞEHİRLERİNİN FİZİKİ YAPISI VE NÜFUS	85
I- ADİLCEVAZ ŞEHİRİ	85
1- Adilcevaz Kalesi	86
2- Mahalleleri	88
3- Dinî ve Sosyal Yapılar	88
<i>a- Câmiler</i>	88
<i>aa- Ulu Câmii</i>	88
<i>ab- Zal Paşa Câmii</i>	96
<i>b- Medreseler</i>	96
<i>ba- Hatuniyye Medresesi</i>	96
<i>c- Zâviye ve Mescidler</i>	98
<i>ca- Şeref Bey Zâviyesi</i>	99
<i>cb- Baba Hüseyin Zâviyesi</i>	99

<i>cc- Pîrî Bey (Kara Şeyh) Zâviyesi</i>	100
<i>cd- Baba Taşhun Zâviyesi</i>	101
<i>ce- Alaca Atlu Zâviyesi</i>	101
<i>cf- Han Zâviyesi</i>	102
<i>cg- Toğan Zâviyesi</i>	102
<i>ch- Hazreti Ebûbekir Mescidi</i>	102
<i>ci- Cihanşah Mescidi</i>	102
<i>cj- Hızır Mescidi</i>	102
<i>d- Hamamlar</i>	103
<i>e- Kiliseler</i>	103
4- Ticaret ve Zenaat Erbabının Bulunduğu Yerler	103
5- İmalathâneler ve Küçük Sanayii Kuruluşları	104
<i>a- Boyahâne</i>	104
<i>b- Değirmenler</i>	104
6- Bağ ve Bahçeleri	105
II- AHLAT ŞEHRİ	106
1- Ahlat Eski Kale	107
2- Ahlat Yeni Kale	108
3- Mahalleler	111
4- Dinî ve Sosyal Yapılar	111
<i>a- Câmiler</i>	111
<i>aa- Ulu Câmiî</i>	111
<i>ab- İskender Paşa Câmiî</i>	112

<i>ac- Kadı Mahmûd Câmii</i>	114
<i>b- Medreseler</i>	115
<i>ba- Zaimiyye Medresesi</i>	115
<i>c- Zâviyeler ve Mescidler</i>	116
<i>ca- Bayındır Zâviyesi Mescidi</i>	116
<i>cb- Molla Kasım Mescidi</i>	118
<i>cc- Şeyh Abdulkadir Zâviyesi</i>	119
<i>cd- Şeyh Yoldaş Zâviyesi</i>	119
<i>ce- Şehidler Zâviyesi</i>	119
<i>cf- Şeyh Mehmed Seher Hiz Zâviyesi</i>	120
<i>cg- Şeyh Necmeddin Havâî Zâviyesi</i>	120
<i>ch- Şeyh Abdurrahman Zâviyesi</i>	121
<i>ci- Şeyh İbrahim Zâviyesi</i>	122
<i>cj- Kırklar Zâviyesi</i>	122
<i>ck- Hacı Hüseyin Harrânî Zâviyesi</i>	123
<i>cl- Baba Merdan Zâviyesi</i>	123
<i>cm- Şeyh 'Anmâr Ahlâtî Zâviyesi</i>	123
<i>cn- Dede Maksûd Mescidi</i>	124
<i>cp- Maksûd Pircük Mescidi</i>	126
<i>d- Kümbet ve Türbeler</i>	126
<i>e- Mezarlıkları</i>	128
<i>ea- Harabe Şehir Kabristanı</i>	128
<i>eb- Taht-ı Süleyman Kabristanı</i>	128

<i>ec- Kırklar Mezarlığı</i>	129
<i>ed- Merkez Kabristanı</i>	129
<i>ef- Meydanlık Kabristanı</i>	129
<i>eg- Kale Mezarlığı</i>	129
<i>f- Hamamlar</i>	130
<i>g- Kiliseler</i>	130
5- Ticaret ve Zenaat Erbabının Bulunduğu Yerler	130
6- İmalathâneler ve Küçük Sanayii Kuruluşları	131
7- Bağ ve Bahçeleri	131
8- Mağaralar	132
9- Köprüler	132
<i>a- Bayındır Köprüsü</i>	132
III- İSKÂN VE NÜFUS	133
1- İskân Durumu	133
2- Nüfus	136
<i>a- Nüfusu Etkileyen Faktörler ve Nüfus Hareketleri</i>	137
<i>b- Nüfusun Dinî Bakımdan Dağılımı</i>	141
<i>c- Adilcevaz Sancağı'nın Tahmini Nüfusu</i>	142
<i>d- Aşiret ve Cemaatler</i>	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADİLCEVAZ SANCAĞI'NIN İKTİSADİ DURUMU

153

I- SANCAK GELİRLERİ

154

1- Kırsal Alan Gelirleri

154

a- Köy ve Mezra'a Hâsılları

154

*b- Geliri Maktu' Olarak Toplanan
Köy ve Mezra'alar*

158

c- Adet-i Ağnam

161

d- Maktu' Çayırılık ve Bağ Mahsulü

161

e- Maktu' Resm-i Yaylak Mahsulü

161

f- Kilise Mahsulü

162

g- Aşiret ve Cemaat Gelirleri

163

h- Çiftlik Gelirleri

163

ı- Resm-i Berk Mahsulü

164

j- Bend-i Mahi Mahsulü

164

2- Şehir Gelirleri

164

3- Müteferrik Gelir Kaynakları

166

II- SANCAK GELİRLERİNİN BÖLÜŞÜMÜ

167

1- Hâsslar

175

a- Padişah Hâssı

176

b- Mirlivâ (Sancakbeyi) hâssları

176

2- Ze'ametler

182

3- Tımârları

186

III- ADİLCEVAZ SANCAĞINDA ÜRETİM

196

XIII

1-	Ziraî Üretim	196
a-	Hububat Üretimi	196
b-	Bağcılık ve Meyve-Sebze Üretimi	202
2-	Maden Üretimi	206
a-	Güherçile Madeni ve Barut Üretimi	206
IV-	VERGİLER	207
1-	Ziraî Vergiler	208
a-	Öşür	208
aa-	Hububat Öşrü	209
ab-	Bağ Öşrü	210
ac-	Meyve ve Sebze Öşrü	211
ad-	Resm-i Küvâre (Resm-i Kovan)	211
2-	Şahsa Bağlı Vergiler	213
a-	Resm-i İспенçe-i Gebrân	214
b-	Resm-i Irgadiye	215
c-	Cizye ve Harâc	216
3-	Hayvancılıkla İlgili Vergiler	219
a-	Adet-i Ağnam	219
b-	Resm-i Kôm (Ağıl Vergisi)	220
c-	Yaylak ve Kışlak Resmi	221
d-	Resm-i Çayır	222
e-	Resm-i Kiyâh-ı Yonca	224
4-	Arızî Vergiler	227
a-	Bâd-ı Hevâ	227

<i>aa- Cürüm ve Cinâyet</i>	228
<i>ab- Resm-i Arûs (Resm-i Arûsâne)</i>	228
<i>b- Resm-i Tapu-yı Zemin</i>	229
<i>c- Adet-i deşt-bânî</i>	229
5- Ticarî Vergiler	230
<i>a- Bâc-ı Ubûr (Bâc-ı Kavâfil)</i>	230
<i>b- Tamga-yı Kayseriyye ve Bâc-ı Kayseriyye</i>	231
<i>c- Tamga-yı Siyah, Bazâr-ı Esb ve Üserâ, Debbâğhâne ve Bazâr-ı Penbe ve Bâc-ı Ağnam</i>	232
<i>d- Noktabaşı Mahsulü</i>	234
6- Maktu' Vergiler	234
<i>a- Kilise Mahsulü</i>	234
<i>b- Resm-i Asiyâb</i>	235
<i>c- Resm-i Bezirhâne</i>	238
<i>d- Resm-i Berk Mahsulü</i>	239
7- Mukata'alar	240
<i>a- Boyahâne Mukata'ası</i>	240
<i>b- İhtisâb Mukata'ası</i>	241
<i>c- Bend-i Mahi Mahsulü</i>	243
V- PARA VE FİYATLAR	243
1- Para	243
2- Fiyatlar	244
3- Kiralar	245

SONUÇ	247
BİBLİYOGRAFYA	253
EKLER	263
EK-I Adilcevaz Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları	264
EK-II Ahlat Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları	270
EK-III Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları	275
EK-IV Adilcevaz Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları	282
EK-V Ahlat Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları	285
EK-VI Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları	289
EK-VII Hâsılları Maktu' Olarak Belirlenen Köy ve Mezra'alar	294
EK-VIII Ahlat Krokisi (1945)	297
EK-IX Adilcevaz Sancağı İdarî Taksimatı Haritası (XVI. Yüzyıl)	298
DİZİN	299

ÖNSÖZ

Bu araştırmamızda Van Beylerbeyliği'ne bağlı olan Adilcevaz Sancağı'nın XVI. yüzyıldaki tarihi incelenmiştir.

Adilcevaz Sancağı'nın bünyesinde bulunan Adilcevaz ve Ahlat şehirleri sahip oldukları coğrafi mekânın önemli güç merkezlerinin çatışma sahası içinde kalması sebebiyle gerek Osmanlı öncesi ve gerekse Osmanlı döneminde şehirlerin büyük oranda harap olmasına kadar varan büyük felâketler yaşamışlardır.

Özellikle Ahlat şehrinin kültür ve medeniyet bakımından XII. yüzyılda yakaladığı o muazzam çizginin birkaç asır içinde yine müslüman unsurlar tarafından nasıl yok edildiği ibretle müşahade edilmektedir. Adilcevaz ve Ahlat bölgesinin Osmanlı dönemindeki tarihi ile ilgili olarak bilgilerimize göre bugüne kadar detaylı ve özellikle arşiv vesikalarına dayalı olarak bir çalışma yapılmamıştır. Van Gölü çevresinin Osmanlı hâkimiyeti dönemindeki idari, iktisadî, sosyal ve demoğrafik tarihi yıllardır bizi alâkadar etmektedir. Van Beylerbeyliği'nin merkezi durumunda olan Van Sancağı'nın XVI-XVII. yüzyıllardaki tarihi tarafımızdan yayınlanmıştır. Bu incelememizde de beylerbeyliğinin önemli sancaklarından biri olan Adilcevaz ele alınmış böylece Van Gölü çevresinin tarihi zincirinin XVI. yüzyıldaki önemli halkalarından birisi daha yerine takılmıştır.

Eserin hazırlanması sırasında karşılaştığım meselelerin çözümünde her zaman olduğu gibi yine kıymetli hocam Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK'ün desteğini ve yardımını gör-

XVIII

düm. Bu sebeple kendisine burada bir kez daha teşekkür ederim. Ayrıca kitabın basılması hususunda yardım ve desteğini esirgemeyen Devlet Bakanı Sayın Prof. Dr. Abdulhalûk M. ÇAY'a da şükranlarımı arz eder, eserin milletimize ve tarihçiliğimize hayırlı olmasını dilerim.

Orhan KILIÇ
Elazığ-1999

KISALTMALAR

- A.DVN* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Bâb-ı Asaî Kalemî Kataloğu Divan-ı Hümayûn Kalemî.
- A.NŞT* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Bab-ı Asaî Kalemî Kataloğu Nişancı (Tahvil) Kalemî
- Bkz., blz.* : Bakınız
- c.* : Cilt
- D.AMH* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Bab-ı Defteri, Anadolu Muhasebesi Kalemî
- D.T.C.F.D.* : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
- İ.Ü.İ. F.M.* : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
- Kepeci* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Kâmil Kepeci Tasnifi.
- Kuyûd-ı Kadime* : Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

- Maliyeden Müdevver* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Maliyeden Müdevver Defterler.
- Mühimme* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Mühimme Defterleri.
- OTAM* : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi
- Peçevi I* : Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevi Târihi I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1981.
- Ruznamçe* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ruznamçe Defterleri.
- S.* : Sayı
- s.* : sayfa
- Solak-zâde* : Solak-zâde Mehmed Hamdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, c. II, (Hazırlayan: Vahid Çabuk), Ankara 1989.
- Tapu-Tahrir* : Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Tapu-Tahrir Defterleri.
- vr.* : Varak.

KONU VE KAYNAKLAR

I-KONU

Bu araştırmanın konusu Adilcevaz Sancağı'nın siyasi, idari, iktisadi, fiziki ve demografi tarihinin XVI. yüzyıldaki boyutudur.

Adilcevaz Sancağı XVI. yüzyılda Van Gölü'nün kuzey-batı kesiminde olup bugünkü Bitlis, Muş, Van ve Ağrı illerinden de bir kısım toprakları içerisine almaktadır. Sancağın en önemli özelliklerinden birisi, ortaçağ Türk-İslâm dünyasında büyük bir şöhrete sahip olan Ahlat şehrinin bünyesinde bulundurmasıdır. Ahlat, incelediğimiz dönemde Adilcevaz Sancağı içerisinde merkez kasabası olan bir nahiyedir.

Ahlat ve Adilcevaz bölgesinin ilk ve ortaçağdaki tarihi üzerinde bu alanın uzmanları tarafından birçok araştırma yapılmıştır¹. Ancak bölgenin Osmanlı dönemindeki du-

¹ Bkz. Emin Bilgiç-Baki Ögün, "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *Anatolia (Anadolu)*, S. VIII, Ankara, 1966 ; s. 65-121; E. Bilgiç-B. Ögün, "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. XXI-1, Ankara, 1974, s. 31-35 ; Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, c. L, S. 197, s. 447-494 ; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 86 ; Bahaeddin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Eröz, Bayram Kodaman, M. Abdulhalûk Çay, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, 2. baskı, Ankara, 1986, s. 21 ; İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, S. 1-2, İstanbul, 1950, s. 167-191 ; Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı (XII XIII. Yüzyıl)*, Ankara, 1992 ;

rumu hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır². Bu sebeple araştırma konusu olarak böylesine önemli yerleşim merkezlerini bünyesinde bulunduran Adilcevaz Sancağı'nı tespit ettik. Aslında bu çalışma on yılı aşkın bir süredir Van Gölü çevresinin XVI-XVII. yüzyıllardaki tarihi hakkında sürdürdüğümüz araştırmalarımızın bir devamı olarak da addedilebilir³.

Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1992 ; Abdurrahman Şerif Beygu, *Ahlat Kitâbeleri*, İstanbul, 1932 ; Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 126, İstanbul 1997. s. 23-28 ; Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisini*, İstanbul, 1972 ; O. Cezmi Tuncer, "Bitlis Adilcevaz Eski Cami", *Önasya*, c. VII, S. 73, Eylül 1971, s. 7.

² Ahlat ve Adilcevaz'ın Osmanlı dönemi tarihi ile ilgili olarak kıt bilgilerin bulunduğu kaynaklar şunlardır: Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, c. L, S. 197, s. 447-494; Abdurrahman Şerif Beygu, *Ahlat Kitâbeleri*, İstanbul, 1932; İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, S. 1-2, İstanbul, 1950, s. 167-191; Orhan Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Ankara, 1997.

³ Bu konudaki araştırmalarımız şunlardır: Orhan Kılıç, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Ankara, 1997 ; Orhan Kılıç, "Muş Sancağı Dirlikleri (1604-1605)", (*OTAM Dergisi*'nde yayınlanacaktır), Orhan Kılıç, *730 Numaralı Van, Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livaları Tımâr İcmâl Defteri (i. Ahmed Dönemi)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1989; Orhan Kılıç, "Osmanlı Döneminde Van ve Yöresi Yer Adlarına Bir Bakış (1558-1606)", *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, 2-5 Nisan 1990 Van, s. 189-214; Orhan Kılıç, "Van Ulu Camii'nin Tarihi Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 130, İstanbul 1997, s. 56-60.

XVI. yüzyılda Adilcevaz Sancağı bünyesinde iki önemli şehir bulunmaktadır. Bunlar *Ahlat* ve *Adilcevaz'dır*. Araştırma sırasında her iki şehrin fizikî yapıları ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunlardan Ahlat şehrinin tarihî zemin, ve sahip olduğu kültürel değerler bakımından Adilcevaz şehrinden daha popüler olduğu muhaktır. Bu konuda bilgi sahibi olmak isteyenlerin bir yanılgıya düşmelerini önlemek ve Adilcevaz Sancağı bünyesinde bulunan Ahlat şehrinin de bütün yönleriyle ele alınıp incelendiğini vurgulamak gayesiyle eserin adını XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605) olarak belirledik.

Araştırmanın tarihi tespit edilirken Adilcevaz ve Ahlat'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1534 yılı başlangıç olarak alınmıştır. Bitiş tarihinin 1605 olarak belirlenmesi ise mevcut kaynakların özelliğinden dolayıdır. Zira bu tarihe ait bir *icmâl defterin* bulunması ve bu defterden de istifade etmek gayesiyle araştırmanın tarih sınırlarını 1534-1605 olarak tespit ettik.

Eserin hazırlanması sırasında tabii olarak saha araştırması yapılmıştır. Adilcevaz ve Ahlat ilçe merkezleri ile bölgedeki köylerdeki saha araştırmamız son on yıl içerisinde her yılın belli dönemlerinde mutad olarak devam etmektedir. Ancak özellikle sanat tarihi ve arkeolojik konularda yetkimizin ve bilgimizin haddini aşmamak gayesiyle bu konuda uzmanları tarafından yapılan çalışmaları esas aldık.

Eser, Giriş ve üç bölümden müteşekkildir. *Giriş* kısmında bölgenin Türk hâkimiyetine girişinden başlayarak Osmanlı hâkimiyetine girmesine kadar ki siyasî tarihi incelenmiştir. *Birinci Bölüm'de* Adilcevaz Sancağı'nın idarî teşkilâtlanması ve taksimatı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde sancağa bağlı nahiyeler, bu nahiyelere bağlı köy ve mezra'alar ve yöneticiler hakkında bilgi verilmiştir. *İkinci Bölüm*, Adilcevaz ve Ahlat şehirlerinin fizikî yapısı ve nüfus hakkındadır. Bu bölümde her iki şehir ayrı ayrı

ele alınarak XVI. yüzyılda ayakta olan dinî, sosyal, askerî, ticarî ve sanayi nitelikli eserler üzerinde durulmuştur. Bu bölümde sadece şehirlerle sınırlı kalınmamış, köylerde bulunan eserler de tanıtılmaya çalışılmıştır. Daha sonra sancağın iskân durumu ve yer adlarının Türklerde ad verme geleneği çerçevesinde bir değerlendirmesi yapılmıştır. *Üçüncü* ve son bölüm Adilcevaz Sancağı'nın İktisadî durumunu ihtiva etmektedir. Bu bölümde önce sancağın sahip olduğu iktisadî güç tespit edilmiş daha sonra bu kaynakların nasıl dağıtıldığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra üretim ve vergiler ile para ve fiyat konuları incelenmiştir.

II- KAYNAKLAR,

Araştırmamızın kaynakları tabii olarak büyük ölçüde arşiv vesikalarından ibarettir. Ancak bu kaynakların değerlendirmesini ve izahını yaparken çoğu kere genel nitelikli eserlere ve yeri geldiğinde sadece bölge ile ilgili özel nitelikli çalışmalara da yer verilmiştir.

1- Arşiv Kaynakları

a- Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kurduğu topraklar üzerinde sık sık tahrir yaptığı bilinmektedir. Bu tahrirler sonunda tanzim edilen *tahrir defterleri* sayesinde, ilgili yerin iktisadî potansiyelini, üretimini, vergi çeşitlerini, tahmini nüfusunu, nüfusun teşekkülünü ve iskân yerlerini tesbit etmek mümkün olmaktadır. Yeni fethedilen her bölgede iktisadî potansiyeli anlamak için tahrir yapılıp ve tahrirler gerekli görüldüğü hallerde ve umumiyetle saltanat değişikliği sıralarında yenilenirdi. *Mufasssal, icmâl ve evkaf tahrir defterleri* gibi çeşitleri bulunan bu defterler, tertib edildikleri tarihlerin eskiliğine ve yeniliğine göre,

defter-i köhne, defter-i atik ve defter-i cedid olarak da adlandırılırlardı⁴.

Adilcevaz Sancağı'nın 1534'de Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonraki yıllar içerisinde birçok kez tahrir edildiğini arşiv kaynaklarından tesbit etmek mümkün olmaktadır⁵. Ancak bu tahrir defterlerinden sadece 1540, 1556, 1571 ve 1605 tarihli olanları arşivlerimizde mevcut olup diğerleri şu ana kadar bulunamamıştır.

Mevcut defterler hakkında şunları söyleyebiliriz:

Tapu-Tahrir No: 208: Defterin tarihi Cemaziyel-evvel 947 (Eylül 1540)'dir. Tamamı 109 sayfa olan defterin 2-55. sayfaları Bitlis, 56-65. sayfaları arası Adilcevaz, 66-96. sayfaları arası Hasankeyf, 97-100. sayfaları arası Tercil, 101-109. sayfaları arası Atak Sancağı dirliklerini ihtiva etmektedir.

Tapu-Tahrir 297: Tamamı Adilcevaz Sancağı'na ait olup toplam 74 sayfadır. Baş tarafı mufassal, 66-74. say-

⁴ Osmanlı Devleti'nde tahrir geleneği ve tahrir defterleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İ.Ü.İ.F.M.*, c. 2, S. 1-2, İstanbul 1941, s. 20-59, 214-247; L. Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", *Belleten*, c. XI, S. 42, Ankara, 1947, s. 299-325; Halil İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, 2. Baskı, Ankara, 1987.

⁵ Adilcevaz'ın 1540, 1553'den önce, 1556, 1571, 1577, 1579, 1596 ve 1604-1605 yıllarında tahrir edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. *Tapu-Tahrir 208*; *Tapu-Tahrir 297*; *Kıyûd-ı Kadîme 202*; *Maliyeden Müdevver 17642*, s. 384; *Kepeci 293*, s. 96-97; *Tapu-Tahrir 313*, s. 358; *Mühimme 2*, 207/1872; *Mühimme 12*, 71/157; *Mühimme 36*, 363/937; *Mühimme 74*, hükmü no: 124; *Tapu-Tahrir 730*.

faları arası evkafır. Elimizdeki tek mufassal defter olması sebebiyle en önemli kaynaklarımızdan birisidir. Tahrir Kîgî Sancakbeyi Hayreddin Bey vasıtasıyla yapılmış olup Ocak 1556 (Rebiyü'l-evvel 963) tarihlidir.

Tapu-Tahrir 730: Başında I. Ahmed'in tuğrası bulunan bu defter üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda 1604-1605 tarihli olduğu tespit edilmiştir. Van, Adilcevaz, Muş ve Bitlis sancakları icmâl defteridir. Adilcevaz Sancağı ile ilgili kısım 42-81. sayfaları arasındır. Bu defterin tarihi 1605 olarak kabul edilmiş ve değerlendirmelerimiz de bu tarih esas alınarak yapılmıştır.

Kuyûd-ı Kadîme 202: Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde olan bu defterin başında II. Selim'in tuğrası bulunmaktadır. Bu sebeple adı geçen padişah zamanında (1566-1574) tertip edildiği açıktır. Mevcut bilgilerimize göre, II. Selim döneminde yani 1566-1574 yılları arasında Van Beylerbeyiliği'nde sadece 1570 yılında başlayan ve 1571 yılında biten bir tahrir yapıldığını tespit edebilmekteyiz⁶. Bu sebeple defterin tarihi çok büyük ihtimalle 1571'dir. Nitekim defterdeki bazı derkenâr kayıtlarında 12 Rebiyü'l-ahir 980 (22 Ağustos 1572) tarihi bulunmaktadır. Bu da bize tahririn bu tarihten önce bittiğini göstermektedir.

Defterin tamamı 65 varak olup Van Beylerbeyiliği'ne bağlı birçok sancakta bulunan evkaf kayıtlarını ihtiva etmektedir. Tertip bakımından oldukça karışık olan defterde, Van, Erciş, Bargiri, Adilcevaz, Bitlis, Muş ve Hakkâri sancaklarına ait evkaf kayıtları bulunmaktadır. Özellikle

⁶ Van tımârları defterdârı ve vilayet muharriri olan Hüseyin'e gönderilen 12 Haziran 1571 tarihli bir hükümde, tımâr dağılımı ve tahrir işlemini bitirip defterleri bir keseye koyup mühürledikten sonra merkeze göndermesi ve eski hizmetine devam etmesi istenmektedir. *Mühimme 14*, 1082/1589.

1556 yılından sonra yapılan vakıf eserleri tespit etmemiz bakımından oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Kuyûd-ı Kadîme 109: Bu defter de tarihsizdir. Defterin tamamı 119 varak olup, Bitlis Sancağı'na ait mufassal ve evkaf kayıtları ihtiva etmektedir. Baş tarafındaki kanûn-nâme Adilcevaz ve Ahlat ile ilgili hükümler de ihtiva ettiği için bu defterdeki kanunnâmeden istifade edilmiştir.

Kuyûd-ı Kadîme 343: Başbakanlık Arşivi'ndeki 730 numaralı icmâl defterin bir diğer nüshasıdır.

Bu defterlerin dışında Tapu-Tahrir Tasnifi'nde zikredilen 818 ve 313 numaralı defterler ise tahrir defteri olmayıp timar-tevcih kayıtlarını ihtiva etmektedirler.

b- Mühimme Defterleri

Divan-ı Hümayûn'da alınan önemli kararlar ve bu kararları ihtiva eden hükümlerin yer aldığı defterlerdir.

İncelediğimiz dönemle ve araştırma konumuzla ilgili hüküm bulunan 29 mühimme defterinden istifade edilmiştir.

c- Sancak Tevcih Defterleri

Kepeci Tasnifi'ndeki 262 ve Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi'ndeki 563 numaralı defterler sancak tevcih defterleridir. Bu defterler sayesinde Adilcevaz sancakbeylerinin büyük bir bölümünü tespit etmek mümkün olmuştur.

d- Divân-ı Hümayûn Divan ve Ruus Kalemî Defterleri

Kâmil Kepeci tasnifinde bulunan 10 adet ruus ve divan kalemî defteri araştırmamızda kullanılmıştır. Tarih başlıklı olarak tutulan bu defterlerde çeşitli görevlere yapılan tayinler ve diğer konularla alâkalı buyrulduklar mevcuttur.

e- Ruznamçe Defterleri

İki tahrir arasında meydana gelen değişiklikleri ihtiva eden defterlerdir. Tımar-Tevcih Defterleri olarak tasnif edilen bu defterler hem tımâr kayıtlarının takibinde hem de idarî taksimat konusunda bilgi edinmemizi sağlamışlardır. Adilcevaz Sancağı ilgili tımar-tevcih kayıtlarının bulunduğu 9 ruznamçe defteri araştırmamızda kullanılmıştır. Kepeci tasnifinde bulunan iki tahvil defterini de bu kabil defterler arasında zikredebiliriz.

f Emir ve Fermânlar

Başbakanlık Arşivi'ndeki *A.DVN* ve *A.NŞT* kodlu dosyalarda bulunan emir ve fermânların yanısıra *İbnü'l-Emin Askeri* ve *Topkapı Sarayı Arşivi*'nde bulunan emir ve fermânlardan araştırmamızla ilgili olan 7 tanesinden istifade edilmiştir.

2- Klasik Kaynaklar

Adilcevaz bölgesinin siyasî tarihi anlatılırken yer yer Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemine ait bilgi veren *vekayinâmeler*, *seyahatnâmeler* ve *risaleler* de araştırmamızda kullanılmıştır. Bunların tam künyeleri bibliyografyada verildiği için burada ayrıca zikretmeyeceğiz.

3- Tetkik Eserler

Adilcevaz ve Ahlat bölgesinin siyasî tarihi ve sahip olduğu tarihî eserler hakkında bilgi veren kaynaklar ile çeşitli saha araştırması sonuçları ve arkeolojik çalışma raporlarındaki bilgilerden arşiv kaynaklarını destekler mahiyette istifade edilmiştir. Bunların yanısıra bugüne kadar yapılan sancak çalışmalarının bir kısmı ve genel manadaki birçok kitap ve makale de yeri geldiğince araştırmamızda kullanılmıştır.

GİRİŞ

Adilceviz ve Ahlat Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce, çeşitli kavim, beylik ve devletlerin idaresi altında kalmıştır. Bölgede yapılan arkeolojik araştırmalar Ahlat ve Adilceviz yöresinin en eski sâkinlerinin Urartular olduğunu göstermektedir¹.

Ahlat ve Adilceviz yöresi İslâmî dönemde sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Süleymanoğulları, Mervanîler, Ahlatşahlar, Eyyûbîler, Selçuklular, Moğollar, Rûzegiler veya Bitlis hâkimleri hanedanı, Akkoyunlular, Safevîler ve Osmanlılar'ın hâkimiyeti altında kalmıştır. Biz Türklerin Anadolu'ya gelmesinden önceki siyasi tarih kısmını ilgili çalışmalara havale ederek² kısaca Türk hâkimiyeti devresi üzerinde durmaya çalışacağız.

1071 Malazgirt zaferinden sonra doğudan batıya doğru fetih hareketlerine girişilmiş ve Selçukluların Anadolu'yu yurt tutan kalıcı bir güç olması sağlanmıştır. Selçuklu Devleti Doğu Anadolu'da bazı bölgelerin idaresini orduda görev yapan emirlere bırakmış ve bu emirler vasıtasıyla kurulan beylikler Selçuklulara bağlı vasal birer devletcik olarak tarihte yer almışlardır.

Bu cümleden olarak, Selçuklu sultanı Muhammed Tapa-
par 1100 yılında Diyarbekir Mervanileri'nin elinde bulu-

¹ Bkz. Emin Bilgiç-Baki Ögün, "Adilceviz Kef Kalesi Kazıları", *Anatolia (Anadolu)*, S. VII, Ankara, 1966; E. Bilgiç-B. Ögün, "Adilceviz Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. XXI-1, Ankara, 1974, s. 31-35.

² Bkz. Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, c. L, S. 197, s. 447-494.

nan Ahlat ve yöresini halkın isteği üzerine Selçuklu emirlerinden Sökmen'e vermiştir. Ahlat ve çevresinin Emir Sökmen'in idaresine girmesinden sonra tarihte *Sökmenliler*, *Ermensahlar* veya *Ahlatşahlar* adlarıyla anılacak bir beylik kurulmuş ve bu beylik merkezî Ahlat olmak kaydıyla *Malazgirt*, *Ahlat*, *Erciş*, *Adilcevaz*, *Eleşkirt*, *Van*, *Tatvan*, *Silvan* ve *Muş*'u içine alan bölgeye hâkim olmuştur³.

Sökmen el-Kutbî tarafından kurulan *Ahlatşahlar* veya *Sökmenli Devleti*, 1100 yılından 1207 yılına kadar Van bölgesinde hakim kuvvet olarak kalmıştır. Ahlatşahlar bölgenin iktisadî ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuşlar ve bu beylik zamanında devletin başşehri Ahlat, *Kubbetü'l-İslâm* (*İslâmın Kubbesi*) sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Hükümdârların himayesi sayesinde tıp, felsefe, astronomi, kimya ve tasavvuf alanında birçok değerli bilim adamı yetişmiş, imâr faaliyetleri ile de birçok eser vücuda getirilmiştir. Van Gölü'nde işleyen gemilerle, göl kıyısındaki şehirlerle irtibat kurulmuş, ticaretin gelişmesine paralel olarak da halkın refah seviyesi yükselmiştir⁴.

1207 yılında Selçuklu *Tuğrul Şah* ile Ahlatşahlar arasındaki anlaşmazlıktan istifade eden Eyyübî meliki *Necmeddin Eyyûb* (*Melik-El Ahvad*), şehir ahalisinin de

³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 86; Bahaeddin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Eröz, Bayram Kodaman, M. Abdulhaluk Çay, *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, 2. baskı, Ankara, 1986, s. 21.

⁴ Bahaeddin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, ..., *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, s. 21; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 117-123; Nejat Göyünç, "Van", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul, 1986, s. 198.

daveti ile Ahlat'a gelip yerleşmiş ve bölgedeki Ahlatşah hâkimiyeti son bulmuştur⁵. Melik el-Ahavad, Ahlat'ta büyük zulüm yapmış ve binlerce kişiyi işkence ederek öldürmüştür, bu yüzden Ahlat'ın nüfusu epeyce düşmüştür⁶.

Necmeddin Eyyûb kardeşi *Eşref'i* getirterek Ahlatlıların elinde bulunan Van Kalesi'ni de almıştır⁷. Ancak buna rağmen Eyyûbîlerin bölgedeki hâkimiyeti kalıcı olmamış 1229'da *Celâleddin Harzemşah* Ahlat ve Van'ı ele geçirmiştir. Celâleddin Harzemşah Ahlat'ı sekiz ay muhasaradan sonra ele geçirebilmiş ve burada büyük tahribat yapmıştır. Bu yıllarda *Bitlis* ve *Erzen* havalisinde *Dilmaçoğulları'nın* hüküm sürdüğü de bilinmektedir⁸.

Alâeddin Keykubâd, doğuya doğru genişleme siyaseti, Celâleddin Harzemşah'ın Doğu Anadolu Bölgesi'ni kargaşa içinde bırakması ve Moğol akınlarını önlemek gayesiyle devlet ricâlinden *Kemâleddin Kâmiyâr'ı*, 1232 yılında Ahlat ve Bitlis taraflarına sefere memur etmiştir. Kâmiyâr, *Ahlat*, *Bitlis*, *Van*, *Adilcevâz* ve diğer bütün kale ve şehirleri fethederek durumu sultana bildirmiştir. Sultan, bölgenin idaresi, tahriri, halkın durumunu düzeltmek, kaleleri tamir ve inşa etmek gayesiyle devlet adamları ve

⁵ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 106; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, (Suryancadan İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, s. 490.

⁶ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 456.

⁷ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 490.

⁸ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 111-114; Ali Rıza Azapağası, "Anadolu Türk Tarihinde Ahlat", *GAP ve DAP Projeleri Çerçevesinde Vangölü Havzası*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları No: 4, Ankara, 1993, s. 86 ; Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 457.

memurlar gönderdiğini Kâmiyâr'a yazmış ve emîrler bölgede geniş bir imar faaliyetine girişmiştir⁹. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *İlhanlılar*'ın bölgeye zaman zaman akın yaptıkları ve *Argun Han* (1284-1291) zamanında Van Gölü'nün kuzey doğusundaki *Aladağ*'ın bunların yaylakları olduğu bilinmektedir. Ancak *İlhanlılar*'ın *Aladağ*'da yaylağa çıkmasının Ahlat'ın iktisadî hayatına kayda değer olumlu bir tesir yaptığı bilinmemektedir¹⁰.

İlhanlılar yaptıkları akınlar sonucunda Adilcevâz ve Ahlat yöresinde kısa süreli bir hâkimiyet de tesis etmişlerdir. Bu yıllarda Van ve Ahlat havalisi *İlhanlılar*, Hakkâri tarafları ise *Çobanlılar*'ın idaresinde kalmıştır. Nitekim *İlhanlılar*'dan Arpa Han 1337 (H. 738)'de, *Süleyman Han* ise 1340 (H. 741)'de Ahlat'ta sikke kestirmişlerdir¹¹.

İlhanlılar zamanında, Doğu Anadolu Bölgesi *Hülâgü Han*'dan itibaren, iki askerî eyalete ayrılmıştır. Bunlardan biri merkezi *Musul* olan ve *Musul*, *Mardin*, ve *Diyarbakir* yörelerini içine alan eyâlet, diğeri ise merkezi *Ahlat* olan ve Van bölgesini içine alan eyâlet idi. *İlhanlılar*dan *Diyarbakir* valisi olan *Sutay*'ın oğlu *Hacı Tugay* ve onun yeğeni *İbrahim Şah* arasında bölgede hâkimiyet kurma kavgası başlamış ve bu mücadeleler tabiatıyla devleti zayıf düşürmüştür. *Hacı Tugay*, *Musul*, *Ahlat* ve *Erzurum* taraflarını, yeğeni *İbrahim Şah* da *Diyarbakir* bölgesini elinde tutuyordu. *Sutaylılar* arasındaki bu iç mücadele

⁹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, 2. Baskı, Ankara, 1988, s. 79; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.III, s. 183; Nejat Göyünç, "Van", s. 198.

¹⁰ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 459.

¹¹ *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tettebbuat*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1928, s. 24.

sonucu 1343'de İbrahim Şah amcası Hacı Tugay'ı öldürmüş ve Musul'u da ele geçirmiştir. Bu mücadelelerde bölgede bulunan Karakoyunlular, Hacı Tugay; Akkoyunlular ise İbrahim Şah tarafını tutmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra Hacı Tugay'ın tasarrufundaki Musul, Van Gölü çevresi ve Erzurum havalisinin Karakoyunluların, İbrahim Şah tasarrufundaki Diyarbekir'in ise Akkoyunlu hâkimiyetine girdiği görülecektir¹².

İbrahim Şah 1350 yılında ölmüş ve yerine Hacı Tugay'ın oğlu *Pîr Muhammed* geçmiştir. Pîr Muhammed'in, maiyetindeki beylerin ileri gelenlerinden Türkinen *Hüseyin Bey* tarafından öldürülmesi üzerine, Türkmenler Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun siyâsî hakimleri olmuşlardır¹³.

Bu sırada Van bölgesi yerli beylerin elinde bulunuyordu ve bu dönemde Ahlat hâkimi ise *Bahaeddin Bey* idi¹⁴. Türkmen Hüseyin Bey ile bölgedeki emir ve reislerin mücadelesinde Kara Koyunlu *Bayram Hoca*, Hüseyin Bey saflarında yer almış ve 1351 yılında ise Hüseyin Bey'i öldürtmüştür¹⁵.

Bayram Hoca, bölgede tam olarak hâkimiyet tesis edinceye kadar *Celâyir* ve *Sutaylılar*'ın etkisi altında kal-

¹² Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, c.I, Ankara, 1984, s. 33-34; Bahaeddin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, ..., *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, s. 24. Faruk Sümer, Karakoyunlular'ın hiçbir zaman Ahlat'a hâkim olmadıklarını ileri sürmektedir. O'na göre bu yıllarda Ahlat, Çobanlı Şeyh Hasan daha sonra da Bitlis beylerinin eline geçmiştir. Bkz. Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 461.

¹³ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 38.

¹⁴ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 39.

¹⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 39.

muştır. Hızır Şah'ın Mart 1384 yılında Adilcevâz'da vefat ettiğini belirten bir kitâbe zamanımıza kadar gelmiştir¹⁶.

1380'de Bayram Hoca ölmüş ve yerine yeğeni *Kara Mehmed* geçmiştir. Kara Mehmed döneminde *Çağatay* hükümdârı *Timur'un* bölgeye hücumu görülür. 1386 yılında Batı İran'ı zapteden Timur, 1387 baharında kışı geçirdiği Karabağ'dan kalkarak Karakoyunluların üzerine yürümüş ve *Ahlat*, *Adilcevaz* ve Van Gölü havzasına inerek Van Kalesi'ni almıştır¹⁷. 1389 yılında Ahlat ve Adilcevaz'ı geçerek Aladağ'a giden Timur, kendisine sadakatle bağlanmış olan Adilcevaz hâkimi Hâkân'a Ahlat şehri ve yöresinin idaresini vermiştir¹⁸.

1420 yılında Adilcevaz, Ahlat ve Erciş kaleleri bizzat bölgeye gelen Şahruh'un idaresi altındadır. Şahruh, ülkesine dönerken Bitlis ve Ahlat'ın idaresini Emir Şemseddin'e bırakmıştır (1422). Ancak, Şahruh Horasan'a döndükten sonra Karakoyunlu hükümdârı *İskender Bey* tekrar bölgenin hâkimiyetini Ahlat hariç eline almıştır¹⁹.

Bundan sonra Van'a İskender Bey'in kardeşi *Cihan* Şah'ın hâkim olduğu görülür²⁰. Ancak Cihan Şah da Ahlat ve çevresine birçok kez saldırıp yağma hareketlerinde

¹⁶ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 461-462.

¹⁷ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 59.

¹⁸ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 462.

¹⁹ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, s. 111, 127.

²⁰ Nejat Göyünç, "Van", s. 199; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.8, İstanbul, 1988, s. 466. (Karakoyunlular bahsini Mustafa Çetin Varlık yazmıştır).

bulunmasına rağmen şehrin idaresini ele geçirememiştir²¹.

Karakoyunlu-Akkoyunlu mücadelesi sonunda, 11 Eylül 1467'de *Uzun Hasan* ve kuvvetlerine mağlup olan Cihan Şah öldürülmüş ve bu olaydan sonra bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti başlamıştır²².

Bu yıllardan itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Akkoyunlu hâkimiyeti sağlanmış ancak Akkoyunlu hükümdarı *Uzun Hasan*'ın Batı Anadolu'yu ele geçirme teşebbüsleri, 1473'de *Otlukbeli*'de Osmanlı padişahı *Fatih Sultan Mehmed* kuvvetlerine yenilmesiyle neticesiz kalmıştır.

Akkoyunlu hanedanından Bayındır Bey 1472 yılında Ahlat ve çevresini ele geçirmiş ve kendisi 1481 yılında burada vefat etmiştir²³.

Akkoyunluların bölgedeki hâkim dönemlerinde, sürekli olarak iç ve dış mücadeleler yüzünden sükûn ve intizam tesis edilememiş, kültür ve medeniyet bakımından da dikkate değer eserler bırakılamamıştır²⁴.

Akkoyunluların son hükümdarı *Rüstem* zamanında da, mücadeleler devam etmiş ve *Rüstem*'in ölümü ile baş gösteren saltanat kavgalarından faydalanmasını bilen Şah İsmail, Anadolu'da sâkin olan *Ustachu*, *Şamlı*, *Rumlu*, *Musulhu*, *Hindli*, *Tekeli*, *Bayburtlu*, *Çapanlı*, *Kara Dağlı*,

²¹ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 463.

²² Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, İstanbul, 1988, s. 29; Nejat Göyünç, "Van", s. 199.

²³ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 463.

²⁴ Mükrimin Halil Ymanç, "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1986, s. 267.

Karamanlı, Dulkadirli, Varsak, Avşar ve Kaçar gibi Türk oymaklarını da etrafına topladıktan sonra Azerbaycan üzerine yürümüş ve Akkoyunlular'dan *Elvend Bey'i* Diyarbekir'e kaçmaya mecbur etmiştir. Şah İsmail, 1503 yılında *Hemedan* yakınında *Alma Kulağı* denilen yerde Akkoyunlu *Murad'* a karşı parlak bir zafer kazanmış ve Akkoyunlu hanedanından kimi gördüyse katletmiştir. Ondan kurtulan Akkoyunlular ise çareyi *Dulkadirli, Memlük ve Osmanlılara sığınmakta bulmuşlardır*²⁵.

1507'de Safevî kuvvetleri Van'a girmiş Van, Bitlis, Ahlat, Adilcevaz ve Erciş bölgesine komutan olarak *Kurt Bey*, naib olarak da *Dulkadıroğlu Behram Bey* tayin edilmiştir²⁶.

1514'de Safevîlerin batıya ilerlemesini durdurmak ve Anadolu'ya Şîîlik hareketinin yayılmasını önlemek amacıyla *Yavuz Sultan Selim* Safevîler üzerine sefer açmış ve *Çaldıran* meydan muharebesinde Şah İsmail'i mağlup ederek bunların Doğu Anadolu üzerindeki etkisini kırmıştır. Bu sırada Bitlis hâkimi olan *Şeref Han*, Bitlis'in anahtarlarını Yavuz Sultan Selim'e teslim etmiş ve bölgede hâkimiyeti sağlamaya meshûr seyyâh, müverrih ve alim *İdrîs-i Bitlisî* memur edilmiştir. Çaldıran zaferi sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok şehir Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bir daha da el değiştirmemiştir²⁷. Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail'in ölümün-

²⁵ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976, s. 23; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1986, s. 59.

²⁶ Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, s. 32.

²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, 4. Baskı, Ankara, 1983, s. 273-274; F. Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s. 38-40.

den sonra, Kanûnî Sultan Süleyman ve Şah Tahmasp arasındaki mücadeleler başlamıştır.

1529'da Şah Tahmasp, Van bölgesi naibi olarak *Ürkmez Bey'i* bırakmıştır. Ancak bölgeye bırakılan Safevî naibleri devamlı olarak bölgedeki yerli beylerden Bitlis'li *Şeref Han*, Mahmûdî hâkimi *İvaz* ve Hakkâri hâkimi *Melek* beylerle mücadele halinde olmuştur²⁸.

1533 Eylül'ünde İran üzerine sefere memur edilen İbrahim Paşa kışı *Halep'de* geçirmiş, burada kışladığı sırada İran sınırına yakın olan kaleleri ele geçirme yolları aramıştır. Güvenilir, becerikli ve gönül kazanma yeteneğine sahip hoş konuşur adamlarını *Adilcevaz*, *Erciş*, *Ahlat* ve *Revan* kalelerini tutan İran yanlısı beylere göndermiştir. Gönderilen kişiler adı geçen beylerin gönülleri kazanarak onları Osmanlı Devleti yanına çekip, ellerindeki kalelerin anahtarlarını serdârın İslâm askerleriyle oralara geldiğinde teslim edeceklerine dair söz alıp İbrahim Paşa'nın yanına dönmüşlerdir²⁹.

İbrahim Paşa daha Halep'den ayrılmadan, 1534 ilkbaharı sonunda, Van Kalesi'nin anahtarları kendisine teslim olunmuş ve bu kalenin muhafazası için *Şam Emirü'l-ümerası Hüsrev Paşa*, önceden ileri gönderilmiştir. Kendisi de, birlikte sefere çıktığı yeniçeri, kapıkulu, Anadolu, Rumeli, Karaman, Halep, Şam, Zulkadriye, Diyarbekir ve

²⁸ Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, s. 33.

²⁹ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1981, s. 130; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 350.

Kürdistan askeri ile Halep'ten çıkarak İran memleketlerine hareket etmiştir³⁰.

İbrahim Paşa, 14 Haziran 1534'de, *Han Süvarbey* adlı menzile geldiğinde, *Ahlat*, *Adilcevaz*, Erciş ve *Amuk* kalelerinin Osmanlı kuvvetlerine teslim olduğu haberini almış ve bu sevinçli haber üzerine büyük tüfek şenlikleri yapılmıştır³¹.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1535 yılındaki seferinden sonra, 29 Aralık 1535'de kışı geçirmek üzere İstanbul'a hareket etmiştir³². Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi ile Şah Tahmasp, Erciş ve Van'ı zaptetmiş, Van Kalesi'nin muhafızlığını ise *Ahmed Sultan Ustachu Sofioğlu'na* vermiştir. Bu işlerden sonra Şah da Tebriz'e dönüp kışı orada geçirmiştir³³.

1536 yılı başında olan bu olaylardan sonra, Van'da Safevî idaresinin yeniden sağlandığı görülmektedir. Ancak Adilcevaz ve Ahlat'ın Osmanlı idaresinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Zira 1540 yılında yapılan tahrirde Ahlat ve Adilcevaz'ın tahrir e tâbi tutulduğu ve Adilcevaz sancakbeyliğini Bekir Bey'in yürüttüğünü görmekteyiz³⁴.

1534-35 yıllarında gerçekleştirilen İran seferi sırasında Bağdad, Tebriz ve Van gibi önemli merkezler Osmanlı

³⁰ Solak-zâde Mehmed Hamdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Hazırlayan: Vahid Çabuk), c. II, Ankara, 1989, s. 180; *Peçevi I*, s. 131.

³¹ *Solak-zâde II*, s. 180; *Peçevi I*, s. 130-131.

³² *Solak-zâde II*, s. 186; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 352.

³³ Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, (Arapçadan çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1971, s. 186.

³⁴ *Tapu-Tahrir* 208, s. 76-78.

idaresine girmiş, ancak Osmanlı Devleti'nin Macar Kralı *Ferdinand* ile yeniden başlayan mücadeleye önem vermesi ve ağırlığı Rumeli'ye kaydırmasından dolayı, fethedilen yerlerden Van dahil bazıları, tekrar Safevî idaresine geçmişti. Safevîlerin eline geçen yerleri tekrar geri almak ve Osmanlı'ya sığınan Şah'ın kardeşi *Elkas Mirza'nın* da teşvik ve etkisi ile İran üzerine ikinci bir sefer açılmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın kumandası altındaki Osmanlı ordusu 29 Mart 1548'de Safevîlerin eline geçen yerleri geri almak maksadıyla ve özellikle Şah'ın Osmanlı Devleti'ne sığınan kardeşi *Elkas Mirza'nın* teşvikiyle ikinci kez İran seferine çıkmıştır. Erzurum üzerinden Adilcevaz'a varıldığında, *Ulama Paşa* ve *Karaman beylerbeyi Pirî Paşa*, Van Kalesi'ni kuşatmakla görevlendirilip oraya gönderilmişlerdir³⁵.

İlk olarak *Tebriz'e* yönelen Kanunî, 29 Temmuz 1548'de üçüncü kez Tebriz'e girmiş ve buranın fethini müteakip dört gün dinlenmiştir. Ancak Şah'ın ele geçirilmesinin imkanı olmadığı fikrine varılarak beşinci gün Tebriz'den hareketle Van üzerine yürünmesi uygun görülmüştür³⁶.

15 Ağustos 1548'de padişahın otağı Van ovasına kurulmuş ve sadrazam *Rüstem Paşa'ya* Van Kalesi'nin fethine başlaması buyruğu verilmiştir³⁷. Muhasaranın dokuzuncu günü kalede bulunan *Şah Ali Sultan* birkaç adamını halatlarla surlardan sarkıtıp indirerek *Elkas Mirza'nın* aracılığı ile aman dilemiş ve onuncu gün kale fethedilmiştir.

³⁵ *Solak-zâde II*, s. 194.

³⁶ *Solak-zâde II*, s. 195; Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 198-199; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 360.

³⁷ *Solak-zâde II*, s. 214-215.

(25 Ağustos 1548)³⁸. Van Kalesi'nin fethinden sonra gerekli levâzımatı tamamlanmış ve beylerbeyliği *Anadolu Defterdârı İskender Paşa'ya* tevcih edilmiştir³⁹. Böylelikle Adilcevâz ve Ahlat'taki Osmanlı idaresi daha da sağlamlaşmış oldu.

Kanunî Sultan Süleyman, kalelerin fethini tamamlayıp gerekli tahkimatı yaptıktan sonra kış mevsiminin de yaklaşmış olduğunu dikkate alarak Halep kışlağına hareket etmiştir. Sultan, *Bendimahî* yolunu takip ederek Erciş ve Hınıs'a oradan da 29 Eylül 1548'de *Amid'e* (Diyarbakır) gelmiştir⁴⁰.

Osmanlı ordusunun 1549'da Gürcistan seferinden sonra İstanbul'a dönmesi üzerine Şah Tahmasp tekrar harekete geçmiş ve 1552 yılında bölgeye taarruza başlamıştır. Osmanlı Devleti, Şah'ın bölgeye baskıda bulunacağını önceden anlamış ve 1552'de başlayacak bu taarruzlardan önce, Van beylerbeyi İskender Paşa'nın mektubu üzerine Van Kalesi muhafazasında olan Anadolu sipahilerinin tımârlarına terâkki verilmesi hususunda buyrulduklar gönderilmiş ve bu suretle askerin morali yükseltilmeye çalışılmıştır⁴¹. Ayrıca 1550 Ağustos ayı ortalarında (Evâhîr-i Receb 957) *Gence hâkimi Hân Ahmed* ve *Eğil hâkimi Murad Bey'e* gönderilen fermanlarla, Van beylerbeyi İs-

³⁸ Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 199; *Peçevi I*, s. 196; *Solak-zâde II*, s. 215.

³⁹ *Peçevi I*, s. 196; *Solak-zâde II*, s. 215.

⁴⁰ Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 199; *Peçevi I*, s. 196.

⁴¹ *Kepeci Ruus 209*, s.60 (7 Haziran 1550 /21 Cemaziyel-evvel 957 tarihli bu buyruldu ile Van beylerbeyinin mektubu üzerine Anadolu sipahilerinden olup, Van'ın fethinde hizmet eden ve yararlıkta bulunan Hüsrev'e Amasya Sancağı Balat Nahiyesindeki 2000 akçelik tımârına 2000 akçe terâkki verilmiştir).

kender Paşa'nın düşmanın kendi bölgesine hareket ihtimalinin olduğunu bildirmesine binaen, kendilerine bağlı askerleri ile Van'a gidip buranın muhafazasında bulunup Van beylerbeyi ile birlikte hareket etmeleri istenmiştir⁴². Nisan başları 1552 (Evail-i Rebiyül-âhir 959) tarihli bir fermân ile de, Diyârbekir beylerbeyi Ayas'ın beylerbeyiliğine bağlı beyleri tenbih edip, sefer-i hümayûn levâzımını görmesi ve Van ve Erzurum beylerbeyileriyle haberleşerek hangi tarafa yardım icabederse, gerek askerin ve gerekse bizzat kendisinin yardımı gitmesi istenmiştir⁴³. Bütün bu gelişmeler Osmanlı Devleti Şah'ın bölgeye yapacağı taarruzu önceden tahmin ettiğini ve beylerbeyilikler arası yardımlaşmayı tesis etmeye çalıştığını göstermektedir.

Ağustos-Eylül 1552'de (Ramazan 959) Şah Tahmasp Van vilâyetine boyun eğdirmek için harekete geçmiş ve Ahlat'ı muhasara edip ele geçirerek burada büyük çapta imha yapmıştır. Öyleki bu imhadan sonra Ahlat'ta yeni bir kale yapılması ihtiyacı hissedilmiştir. Daha sonra Erciş'i kuşatmış uzun süren çarpışmalar neticesinde, kalede tesadüfen bulunan *Gurgilli Emir İbrahim* teslim olmayı kabul etmemesine rağmen, Rumlar'ın kızılbaşlarla yaptığı gizlice ittifak sonucu kale Şah Tahmasp'ın eline geçmiştir. Şah Tahmasp, *Adilceviz* ve *Bargiri* kalelerine taarruza devam ederken oğlu İsmail Mirza'yı da Erzurum taraflarına göndermiş, O'nun da kısmî başarıları görülmüştür⁴⁴.

⁴² A.DVN, Dosya no: 3, (vesika no: 9-10). Ayrıca tahrir edilmesi gereken Erciş ve Malazgirt Kalelerinin tahriri hususunda da buyrulduklar gönderilmiştir. *Kepeci* 209, s. 110, 155.

⁴³ A.DVN Dosya no: 3, (vesika no: 24).

⁴⁴ Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, s. 205; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 360.

Adilcevaz kalesi *Sinan Paşa-zâde Mustafa Bey* tarafından müdafaa edilmiş ve Şah burayı ele geçirememiştir⁴⁵.

1553 Ağustos ayı sonlarında Padişah üçüncü kez İran'a sefer açmış ve İstanbul'dan hareket etmiştir. Padişah Halep'e geldiğinde kış olmuş ve ilkbahara kadar Halep'te kalmıştır. Daha sonra Diyarbekir, Erzurum ve Kars yoluyla İran'a geçmiştir. Ancak davete rağmen Şah Tahmasp yine ortaya çıkmamış, *Nahcivan*, *Erivan* (*Revan*) ve *Karabağ* tarafları Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁴⁶. Bu sırada Ahlat ve Erciş'te Osmanlı hâkimiyeti yeniden tesis edilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Nahcivan seferinden dönüp, Erzurum'da bulunduğu sırada, 26 Eylül 1554'te Şah'ın mütareke talebi kabul edilmiştir. Bu mütareke ile ordu geri dönmüş ve Sivas üzerinden Amasya'ya gelinmiştir. Padişah kışı geçirmek için Amasya'da kaldığı sırada, Nisan sonu 1555'te, gelen İran elçileri ile sulh işi görüşülmüştür. Görüşmeler neticesinde *Eşikağası Ferruhzâd Bey*'e verilen *nâmede* sulh talebinin kabul edildiği belirtilmiş ve *Amasya Muâhadesi* imzalanmıştır (29 Mayıs 1555). Bu muâhade ile, Azerbaycan ve merkezi olan Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı Arap Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Böylelikle Adilcevâz ve Ahlat da resmen Osmanlılar'a geçmiş oluyordu. Amasya

⁴⁵ *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Telebbuat*, s. 31. 17 Ağustos 1554 (18 Ramazan 961) tarihli bir fermân ile Adilcevaz sancakbeyi Mustafa Bey'in 430.130 akçe olan hâsılarına ilaveten, kızılbaş seferi sırasında bazı köylerin harap olmasından dolayı Diyarbekir hazinesinden nakid olarak 197.703 akçe verilmiştir. Bkz. *Kepeci Ruus* 212, s. 83. Bunun yanı sıra 16 Mart 1555 (22 Rebiyül-âhir 962) tarihli bir buyruldu ile Hâkkârî Hâkimi Zeynel için, Kızılbaşın harap ettiği yerlerine karşılık Vastan'dan Mahmûd b. Veli'ye verilen zeametın alınıp kendisine verilmesi istenmiştir. *Kepeci Ruus* 213, s. 64.

⁴⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2., s. 360; Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961, s. 28.

Muâhadesi şartlarına göre İran tarafından hacca gitmek için gelenlerin refah ve güvenle hacı edâ etmelerine de müsaade edilmiştir⁴⁷

⁴⁷ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I (1578-1590)*, İstanbul 1962, s. 3; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 361; Şah Tahmasp'ın mektubu ve Pâdişah'ın cevabı hakkında geniş bilgi için bkz. *Peçevî I*, s. 233-241.

Prof. Dr. Orhan KILIÇ
www.orhankilic.com.tr

BİRİNCİ BÖLÜM

ADİLCEVAZ SANCAĞI'NIN İDARİ TAKSİMATI
VE TEŞKİLATLANMASI

Yukarıda da izah edildiği üzere Adilceviz ve Ahlat yöresi 1534 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve Van Gölü çevresinde Osmanlı hakimiyetinin tam olarak sağlanamaması sebebiyle, 1555 Amasya muahadesine kadar Osmanlı-Safevi mücadelesinin çatışma sahası içerisinde kalmış ve bu dönemde kısa süreli el değiştirme hadiseleri de yaşamıştır.

1534-35 seferinden sonra Van ve Erciş'in Safevi hâkimiyetine girdiği bilinmekte ise de Adilceviz ve Ahlat'ın 1552 yılındaki büyük Safevî yıkımına kadar çok büyük bir siyasî baskıya maruz kalmadığı en azından el değiştirmedeği anlaşılmaktadır. Zira 1540 yılında yapılan tahrirde Ahlat, Bitlis sancağına bağlı bir nahiye olarak, Adilceviz Sancağı ise Adilceviz ve Sarusu nahiyelerinden mürekkep bir sancak olarak kaydedilmiştir¹. Ancak Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan 109 numaralı defterdeki Bitlis Livası Kanunnâmesi'nde Adilceviz ve Ahlat'ın Bitlis Sancağı'na bağlı bir nahiye olduğu belirtilmektedir². Muhtemelen Adilceviz ve Ahlat ilk fetih

¹ *Tapu-Tahrir* 208, s. 31, 56-64.

² *Kuyûd-ı Kadîme* 109, s. 1. Bu kanûnnâmeyi Ömer Lütî Barkan ve Ahmet Akgündüz de neşretmişlerdir. Bkz. Ömer Lütî Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukûkî ve Malî Esasları (Kanunlar I)*, c. 1, İstanbul, 1943, s. 192-193 ; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Ka-*

yıllarında Bitlis Sancağı'na bağlı bir nahiye olarak teşkilatlandırılmıştır.

1534 yılında Van'm fethedilmesi ve bir beylerbeylik olarak teşkilatlandırılması kalıcı olmamıştır. Bu münasebetle 1548 yılına kadar Adilceviz Sancağı Diyarbekir Beylerbeyiliği'ne bağlı bir sancak olarak taksimatta yer almıştır³.

1548 yılında Van'm ikinci kez fethinden sonra Van Beylerbeyiliği ihdas edilmiş ve beylerbeyiliğine *Çerkes İskender Paşa* tayin edilmiştir⁴. Van Beylerbeyiliği'nin ihdasından sonra daha önce Diyarbekir Beylerbeyiliğine bağlı olan Adilcevâz ve Bitlis, Van Beylerbeyiliği'ne bağlanmıştır. Bundan sonra Adilceviz Sancağı artık Van Beylerbeyiliğine bağlı bir sancak olarak idarî taksimatta yer almış ve bu statüsünü devam ettirmiştir⁵.

I- ADİLCEVAZ SANCAĞI'NIN İDARİ TAKSİMATI

Sancak tabirinin kelime olarak birçok mânası bulunmaktadır. Büyük ebatla bayrak ve geminin sağ tarafı gibi

nunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, c. 7, İstanbul, 1994, s. 144-147.

³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 5. İstanbul, 1992, s. 437.

⁴ *Peçevi I*, s. 196 ; Solak-zâde 11, s. 215.

⁵ Van Beylerbeyiliği'nin idarî taksimatı hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları No: 6, Ankara, 1997, s. 118-131; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 68-70.

mânalarının yanında⁶, Osmanlı Devleti'nde idarî bir birimin adı olarak da kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde idarî taksimat ünitelerinin en büyüğü *beylerbeyilikler* veya *eyaletler* idi. Beylerbeyilik ve eyaletler ise sancaklardan müteşekkildi. Sancaklar Osmanlı idarî sisteminin yanısıra, malî ve askerî sistemin de temel birimi durumundaydılar. Tahrir defterlerinde esas alınan ünite sancaktır. Bu itibarla, yayımlanan *kanunnâmeler* de yine her sancak için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti açısından sancak, iktisadi potansiyelin tespiti ve dağıtımı konusunda temel ünitelerden birisi konumundadır. Savaş durumu veya sefere çıkılacağında her sancakbeyinin kendi sancağı altındaki askerler ile bağlı bulundukları beylerbeyinin emrine girmesi de sancakların askerî yönünü yansıtmaları bakımından önemlidir⁷.

Osmanlı kaynaklarında *sancak* tabirinin yanısıra aynı birim için *livâ* tabiri de kullanılmaktadır. Sancağın idarî yönden en yüksek amiri, *sancakbeyi* veya *mîr-livâ* olarak anılıyordu.

Adilcevaz Sancağı incelediğimiz dönemde Van beylerbeyliğinin 1548 yılında kurulmasından sonra bu beylerbeyliğe bağlı bir sancak olarak kalmıştır. İncelediğimiz

⁶ J. Deny; "Sancak ", *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 186.

⁷ Sancak tabiri ve Osmanlı idarî sistemi içerisindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. J. Deny; "Sancak ", *İslam Ansiklopedisi*, c. 10, 2. Baskı, İstanbul, 1979, s. 186-188 ; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1 Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 32 ; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete. 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 16 ; Orhan Kılıç, *18 Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevehati*, s. 9.

dönemde ve daha sonraki yıllarda sancağın klasik Osmanlı sancağı statüsünde olduğu ve hiçbir zaman *ocaklık* suretiyle yönetilmediği görülmektedir.

Adilcevaz Sancağı; Adilcevaz, Ahlat ve Sarusu nahiyelerinden müteşekkildir. Ancak bu durum bazen değişiklikler göstermiştir. Meselâ 1540 yılında Ahlat Nahiyesi Bitlis Sancağı'na bağlıdır. Bunun yanı sıra 1571 tarihli evkaf tahrir defterinde Sarusu Nahiyesi Erciş Sancağına bağlı olarak kaydedilmiştir. Ancak incelediğimiz dönemin büyük bir kısmında sancağın Adilcevaz, Ahlat ve Sarusu nahiyelerinden müteşekkil olduğunu söyleyebiliriz⁸. Aşağıdaki tabloda *tapu-tahrir* ve *ruzmançe* defterlerinden istifade edilerek çeşitli dönemlerde Adilcevaz Sancağının hangi nahiyelerden müteşekkil olduğu verilmiştir.

Tablo 1: Adilcevaz Sancağına Bağlı Nahiyeler (1540-1633)

Nahiyeler	Yılı	Kaynak
Adilcevaz-Sarusu	1540	<i>Tapu-Tahrir</i> 208, s. 58-65.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1556	<i>Tapu-Tahrir</i> 297.
Adilcevaz-Ahlat	1556-1557	<i>Kepeci</i> 293, s. 96-101

⁸ Bitlis hâkimi Şeref Han Revan seferine katılıp, muharebelerde ve hazine irsâlinde iyi hizmet ettiğinden dolayı bazı yerler ile birlikte Adilcevaz'a bağlı Ahlat nahiyesinin de Bitlis'e ilhak olunmasını talep etmiştir. Bu konuda serdar Ferhad Paşa'ya gönderilen 12 Mayıs 1584 tarihli bir hükümle münasip gördüğünü yapması istenmiştir. *Mühimme* 53, 8/9. Ancak bu ilhak işi gerçekleşmemiş olmalı ki, kaynaklarda Ahlat nahiyesinin Bitlis'e bağlandığı yolunda bir kayda rastlanmamaktadır.

Tablo 1: Devam.

Nahiyeler	Yılı	Kaynak
Adilcevaz-Ahlat	1558-1'559	<i>Tapu-Tahrir</i> 313, s. 357-362.
Adilcevaz-Ahlat	1571	<i>Kuyûd-ı Kadime</i> 202.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1582	<i>Ruznamçe</i> 58.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1587	<i>Ruznamçe</i> 98.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1594-1595	<i>Ruznamçe</i> 169.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1597-1598	<i>Ruznamçe</i> 206, s. 282 vd.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1604-1605	<i>Tapu-Tahrir</i> 730, s. 42-81; <i>Kuyûd-ı Kadime</i> 343, V. 11/a-26/a.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1611-1612	<i>Ruznamçe</i> 326.
Adilcevaz-Ahlat-Saruşu	1618-1619	<i>Ruznamçe</i> 394.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1622-1623	<i>Ruznamçe</i> 424.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1630-1631	<i>Ruznamçe</i> 501.
Adilcevaz-Ahlat-Sarusu	1632-1633	<i>Ruznamçe</i> 552.

Adilcevaz Sancağı batıdan Muş ve Bitlis, kuzeyden Malazgird ve Eleşkirt, doğudan Erciş, güneyden ise Van Gölü ile çevrelenmiştir (Bkz. EK IX Adilcevaz Sancağı İdarî Taksimat Haritası).

Sancağa bağlı nahiyelerin durumu ve İdarî taksimatı hakkında düzenli bilgileri 1556 tarihli mufasssal⁹ ve 1604-1605 tarihli icmâl defterlerinden¹⁰ elde edebiliyoruz. Bunun dışındaki kaynaklarda sancağın tamamına ait olan bilgiler yer almadığı için değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Bu defterlere göre Adilcevaz Sancağına bağlı nahiyeler ve bu nahiyelere bağlı köy sayıları verilmiştir.

Tablo 2: Adilcevaz Sancağı'nın İdarî Taksimatı ve Köylerin Dağılımı (1556-1605).

1556			1605	
Nahiyesi	Köy	Mezra'a	Köy	Mezra'a
Adilcevaz	32	21	50	30
Ahlat	28	33	47	34
Sarusu	44	34	63	60
Toplam ¹¹	104	88	160	124

Nahiyelere bağlı köy ve mezra'a sayısı 50 yıllık bir dönem içerisinde yaklaşık % 50 oranında artmıştır. Bunun en önemli sebebi 1552 yılındaki büyük Safevî yığı-

⁹ *Tapu-Tahrir* 297.

¹⁰ *Tapu-Tahrir* 730.

¹¹ Defterlerde bazen birkaç köy veya mezra'a'nın hâsılları birlikte yazılmıştır. Bu şekilde yazılan köyler 1556 tarihli defterde 1 köy veya 1 mezra'a olarak kabul edilmiş ve köy sayısı 96, mezra'a sayısı 68 olarak verilmiştir (Bkz. *Tapu-Tahrir* 297, s. 3.). Ancak konumuz idarî taksimat olduğu için biz hâsılları birlikte yazılan köy ve mezra'a'ları ayırmayı uygun bulduk. Bu sebeple köy ve mezra'a sayısı defterin başında verilen rakamlardan daha fazla olmuştur.

mının yaptığı tahribat ve bu tahribattan sonraki iskandır. Zira 1552 yılında müslüman köylerin büyük bir kısmı tahrip edilmiş ve Ahlat şehri yakılmıştır. Adilceviz şehri ele geçirilememesine rağmen şiddetli muhasaranın etkisiyle tahrip edilmiştir. Bu tahribattan sonra bölgeyi terk edip giden insanların dönüp ve köylerini *şen ve abâ-dân* eylemeleri için devletin çeşitli muafiyetler sağlaması sonucu XVII. yüzyılın başlarında köy ve mezra'a sayısı 50 yıl öncesine göre yaklaşık % 53'lük bir artış göstermiştir.

Adilceviz Sancağı'na bağlı nahiyelerin durumu ise şöyledir:

1. Adilceviz Nahiyesi

Adilceviz Sancağı'nın merkez nahiyesidir. Sancağın doğu kısmındaki köy ve mezra'alardan müteşekkildir. 1556 yılında 32 köy ve 21 mezra'aya sahip iken, bu sayılar 1605 yılında 51 köy ve 30 mezra'aya çıkmıştır. Aşağıdaki tablolarda Adilceviz Nahiyesi'ne bağlı köy ve mezra'alar verilmiştir.

Tablo 3: Adilceviz Nahiyesi'ne Bağlı Köyler (1556-1605).

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
1	-	Ağıl
2	Arcere	-
3	Arın (Göldüzü)	-
4	Arınçküs (Kavuştuk)	Arınçküs (Kavuştuk)

Tablo 3: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
5	Atrun	Atrun
6	Avzor	-
7	-	Aygır Gölü (Aygır Gölü)
8	-	Cihangir
9	Daşhun	-
10	Dekis	Dekis
11	Deraphur	-
12	-	Derik (Çayırdere)
13	-	Dikmetaş
14	-	Dirân
15	Dirican	-
16	-	Deravel
17	-	Düzsür
18	Ekin	Ekin
19	-	Erhamza
20	-	Erkil
21	Erzifak	-
22	-	Erzin
23	Eskisor	Eskisor
24	Haskündürük (Bahçedere)	Haskündürük (Bahçedere)

Tablo 3: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
25	Horans (Karşıyaka)	Horans (Karşıyaka)
26	İncekesrük	-
27	İrşihor	İrşihor
28	-	Kalecik
29	-	Kara Hacı
30	Kara Keşiş (Yarımada Köyü)	Kara Keşiş (Yarımada Köyü)
31	-	Kara Ören
32	Kara Şeyh	-
33	Kâsûh	-
34	-	Koğos-ı Küçük
35	Koğos-ı Süflâ	Koğos-ı Süflâ
36	Koğos-ı 'Ülyâ (Yolçatı)	Koğos-ı 'Ülyâ (Yolçatı)
37	-	Kolanis
38	Kozil	-
39	Köçeri (Erikbağı)	-
40	-	Köse Pınarı
41	-	Kürd Viranı
42	-	Laburdi
43	-	Mahrûşe
44	-	Manûk

Tablo 3: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
45	Mastafa (Yıldızköy)	Mastafa (Yıldızköy)
46	-	Mescidlü (Mescitli)
47	-	Mescidlü (Mescitli)
48	Mührür	-
49	Norşin (Heybeli)	Norşin (Heybeli)
50	Norşin (Harmantepe)	Norşin (Harmantepe)
51	-	Ovanik
52	-	Öz
53	-	Patnos
54	-	Pertâv
55	Peşnekömür (Kömürlü)	Peşnekömür (Kömürlü)
56	-	Pirkân
57	-	Sırmaz
58	Süpân-ı Süflâ (Aşağı Süphan)	Süphan-ı Süflâ (Aşağı Süphan)
59	Süpân-ı 'Ülyâ (Yukarı Süphan)	Süpân-ı 'Ülya (Yukarı Süphan)
60	Vanek Köçeri (Köçeri)	-
61	-	Veştunk
62	-	Virane Özi
63	Viran Gazi (Çanakyayla)	-

Tablo 3: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
64	-	Viran Özi
65	-	Yalaklu

1556 tarihli tahrir defterinde yer alan Arınçküs, Atrun, Dekis,-Ekin, Eskisor, Haskündürük, Horans, İrşihor, Kara Keşiş, Koğos-ı Süflâ, Koğos-ı Ülyâ, Mastafa, Norşin, Peşnekömür, Süphân-ı Süflâ ve Süphân-ı Ülyâ köyleri 1605 tarihli icmâl defterinde de bulunmaktadır. Diğer köyler 1605 tarihli icmâl defterde yer almamaktadır. 1556 tahririnde yer almayan ancak 1605 tarihli defterde zikredilen köyler ise şunlardır:

Ağıl, Aygır Gölü, Cihangir, Derâvel, Dikmetaş, Dirân, Derik, Düzsür, Erhamza, Erkil, Erzin, Kalecik, Kara Hacı, Kara Ören, Koğos-ı Küçük, Kolanis, Köse Pınarı, Kurd Pınarı, Laburdî, Mahrûşe, Manûk, Mescidlü (2 adet), Öz, Patnos, Pertâv, Pirkân, Sırmaz, Veştunk, Virane Özi, Viran Özi ve Yalaklu.

Tablo 4: Adilcevaz Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar (1556-1605)

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
1	Ahuri	Ahuri
2	Bazironik (Verdons)	-
3	Birekât	-
4	-	Bozca Pınar
5	Bölük (Üç Depe)	Bölük (Üç Depe)

Tablo 4: Devanı.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
6	Denkiş	-
7	-	Dirik
8	Erşems	Erşems
9	Göllüce	Göllü
10	-	Gügüm
11	Hacı Uruk	-
12	-	Harâbe (Örentaş)
13	Hardenus	Hardenus
14	-	İstinya Çayırı
15	Kâğdadin	Kâğdadin
16	-	Kalecik
17	Kal'a-i Çovanik	-
18	-	Kara Vanek
19	-	Karaca Virân
20	Kızıl Viran	-
21	-	Kirnâk
22	-	Koyluca Han
23	-	Kozluca Viran
24	-	Köm
25	-	Kuş Viran
26	-	Kuyucu

Tablo 4: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
27	-	Kürevan (Veres)
28	Mam	Mam
29	-	Mehidali
30	Norşin	Norşin
31	Pertav	-
32	Seleverik	-
33	Simek	-
34	Sordunlu	-
35	Taravanik	Taravanik
36	-	Taylûca
37	-	Terhelk
38	-	Urûz
39	Vanek Gödi	-
40	-	Vanek Köçeri
41	Viran Gazi (Çanakyayla)	-
42	-	Yolcil'Halcık

Adilcevez Nahiyesi'nin 1556 yılında 21 mezra'ası var iken bu sayı 1605 tarihinde 30'a yükselmiştir. Ancak 1556 tarihindeki mezra'alardan sadece Ahuri, Bölük (Üç Depe), Erşems, Göllü(ce), Hardenus, Kâğdadın, Mam, Norşin ve Taravanik mezra'aları 1605 tarihinde de mevcuttur. Bunların yamsıra, Bozca Pınar, Dirik, Güğüm, Ha-

rabe, İstinya Çayırı, Kalecik, Kara Vanek, Karaca Viran, Kırnâk, Koyluca Han, Kozluca Viran, Köm, Kuş Viran, Kuyucu, Kürevan, Mehidali, Norşin, Tayluca, Terhelk, Urüz, Vanek Köçeri ve Yolcil Halcık mezra'aları 1556 tahririnde olmayıp 1605 tarihindeki defterde bulunmaktadır. 1556 tarihinde köy olarak kaydedilen Vanek Köçeri ise 1605 tarihli icmâl deftere mezra'a olarak kaydedilmiştir.

2. Ahlat Nahiyesi

Sancağın batı kısmındadır. Bu nahiyein aynı adla anılan bir kasabası da bulunmaktadır. Ahlat Nahiyesi'ne bağlı köy sayısı 1556 tarihinde 28, 1605 tarihinde ise 47'dir. Bu köyler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Ahlat Nahiyesi'ne Bağlı Köyler (1556-1605).

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
1	Adabağ	-
2	Ağağ	-
3	-	Ağanca
4	-	Ağca Ören (Akçaören)
5	-	Ağca Viran
6	-	Ağca Viran
7	-	Ağıl
8	Ağire	-
9	-	Bazık
10	Bosik	Bosik

Tablo 5: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
11	Cemaleddin (Cemalettinköy)	Cemaleddin (Cemalettinköy)
12	-	Cenûn
13	-	Çmar
14	Ciravanik	-
15	-	Dölik
16	Ernis	Ernis
17	Ersonk (Yuvadamı)	Ersonk (Yuvadamı)
18	-	Gütanis (Küdgöz)
19	-	Haçuk
20	-	Hanik (Çukurtarla)
21	-	Hanluca
22	Hanûk	-
23	Hataköm	Hataköm
24	-	Hazin
25	-	Hinvanik (Çatalağzı)
26	-	Hokan veya Kilisâ
27	Hozberek	Hozberek
28	-	Hormânîk
29	-	Hulîk (Otulyazı)
30	-	İğik

Tablo 5: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
31	-	Kadavas
32	-	Karaağaç
33	Kerâzgir	-
34	Kermûh	-
35	Kırklar	-
36	-	Kiraras
37	-	Köçeri (Erikbağı)
38	Körrûb	-
39	Madhovans	-
40	-	Mir Boğan
41	-	Mirlügân
42	-	Monlâ Kasım
43	Norşin	Norşin
44	Pağdaş	-
45	Param	-
46	-	Pirdam
47	-	Puhvanik
48	Purhus	Purhus (Ovakışla)
49	-	Sadıkyurdu Virânı
50	-	Serivanik
51	-	Sırça

Tablo 5: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
52	Sifrasor	Sifrasor
53	Soğurt (Serinbayır)	Soğurt (Serinbayır)
54	Sor (Uludere)	Sor (Uludere)
55	-	Süpân-ı Süflâ
56	-	Tatar Gazi
57	Teygut (Taşharman)	-
58	Tunus	-
59	Veştunk (Saka)	-
60	Ya'kûb	Ya'kûb
61	-	Yasimis
62	-	Yoğurdyemez (Yoğurtyemez)
63	Zağgi (Seyrantepe)	-
64	-	Zebûrdi
65	-	Zegnâk
66	Zigâk (Sarıkum)	Zigâk (Sarıkum)

Bu köylerden Bosik, Cemaleddin, Emis, Ersonk, Hataköm, Hozberek, Norşin, Purhus, Sifrasor, Soğurt, Sor ve Ya'kûb köyleri 1556 ve 1605 tarihli defterlerde bulunmaktadır. Ahlat Nahiyesi'ne bağlı köy sayısında da %67'lik bir artış söz konusudur.

Ahlat Nahiyesi'ne bağlı Mezra'alar ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 6: Ahlat Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar (1556-1605).

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
1	Ağans	-
2	Ali Deste	Ali Deste
3	Avzer	-
4	-	Ayn-ı Hancık
5	Baba Merdan	-
6	Bocvanik	-
7	-	Baş Ziyaret
8	Çarvaris	-
9	-	Çelâğ Bulağı
10	-	Çürün Merdan
11	-	Derelik
12	-	Devlethan
13	Dölek	-
14	-	Ekrek
15	Ekük	-
16	-	Eyne
17	-	Güllüce
18	-	Gütanis
19	-	Hângi Virân
20	-	Hanik (Çukurtarla)

Tablo 6: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
21	Harurus	-
22	Hasük	-
23	-	Havik
24	-	Hazin
25	-	Hazine Deresi
26	Hevek	Hevek
27	-	Horanik
28	Hormanik	Hormanik
29	Kadı Viranı	-
30	Kâyçar	-
31	Kinasâ-i Vanek	-
32	Kesû	-
33	Kızıl Orak	-
34	Kirs (Kırkkaya)	-
35	Köbas	-
36	-	Kögbad
37	-	Köpri
38	-	Kubluca
39	Kuyhâne	Kuşhâne veya Saruban
40	Kürdî	-
41	Kürdî-i Ülyâ	-

Tablo 6: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
42	Manûk	-
43	-	Maryakis
44	Mehranc	-
45	Merbâkis	-
46	-	Mescidlü (Mescitli)
47	-	Meşhedlü
48	Monla Kasım	-
49	-	Nazik Gölü
50	-	Osman
51	Sofiler	Sofi
52	Sornik	-
53	-	Sukurd
54	-	Taravanik
55	-	Tataarcık
56	-	Uzu
57	Vanek	-
58	Viran Kirs	-
59	-	Yasimis
60	Yatmış	-
61	Yoğurdyemez (Yoğurtyemez)	-

Tablo 6: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
62	-	Yurd Şifalı

Ahlat Nahiyesi'ne bağlı mezra'a sayısı incelenen dönemde farklılık göstermektedir. 1556 tarihinde 33 olan mezra'a sayısı 34 olmuştur. Ancak bu mezra'alardan sadece Ali Deste, Hevek, Hormanik, Kuşhâne ve Sofi(ler) mezra'aları her iki defterde de bulunmak mümkündür. 1556 tarihinde mezra'a olan Yoğurtyemez, 1605 tarihinde köy olarak kaydedilmiştir.

3. Sarusu Nahiyesi

Sancağın kuzey kısmındadır. Diğer iki nahiyeden farklı olarak Van Gölü'ne sahili bulunmamaktadır. 1556 tarihinde 44 olan köy sayısı, 1605 tarihinde 63'dür. Bu nahiye belli bir coğrafi mekân olup, merkez kasabası bulunmamaktadır. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere 1556'dan sonra büyük bir iskân faaliyetine konu olmuş ve köy sayısı % 43 oranında artmıştır.

Tablo 7: Sarusu Nahiyesi'ne bağlı köyler (1556-1605)

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
1	-	Ağca Ören (Akçaören)
2	-	Ağca Viran
3	-	Ağca Viran
4	-	Ağca Virân
5	Ahireşin	Ahireşin

Tablo 7: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
6	Akrecik	-
7	Alurik	Alurik(su)
8	Armutlu (Armutlu)	Armutlu (Armutlu)
9	Aslanlu	-
10	-	Aznavur
11	-	Bayramlı (Bayramlı)
12	-	Behlül (Bucakönü)
13	-	Burunkışla
14	-	Cebrail Bulağı
15	Çomaklu	Çomaklu
16	Darasor	-
17	-	Değirmenlü
18	-	Dengetaş
19	-	Depelü (Tepeli)
20	Direklü	-
21	Dirican	Dirican
22	-	Derik (Çayırdere)
23	Ersifâk	Ersifâk
24	-	Eşek Virânı
25	-	Gelinecek
26	Güleklü	-

Tablo 7: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
27	Güzelce (Akça Meşe)	-
28	Haçlu (Gölyanı)	Haçlu (Gölyanı)
29	-	Harmanlu
30	-	İlgâ
31	İn	-
32	-	İrvânîk
33	Kâgân (Erkeçli)	Kâgân (Erkeçli)
34	-	Kalecik
35	-	Kalecik
36	-	Kalun Hamseli
37	Kamışlu (Kamışlı)	Kamışlu (Kamışlı)
38	Kanluvan	-
39	Kara Ayvanlu	-
40	-	Kara Ayvaz
41	-	Kara Hacı
42	Kara Kilisa (Bağbaşı)	Kara Kilisa (Bağbaşı)
43	-	Karakaya
44	-	Kâyhân
45	Kılıçlı (Kılıççı)	Kılınçlı (Kılıççı)
46	Kızılkaya	Kızılkaya
47	Kızılluca	-

Tablo 7: Devam.

1556		1605
NÖ	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
48	-	Kızıl Monla
49	Korcıbaşı	Korcıbaşı
50	-	Kozluca (Kaymathuca)
51	Körce Viran	-
52	Kuşkaya	Kuşkayabaşı (Kuşkaya)
53	-	Kutluca Virân
54	Küçük Dambad	Küçük Dambad
55	Küçük Dircik	-
56	Kürd Virânı	-
57	Merkit	-
58	Monla Fethullah	Monla Fethullah
59	-	Murâdlu
60	Nasır	-
61	-	Norşin
62	-	Nayırhal
63	Onuz	-
64	Örkût	-
65	Pağ	-
66	Patnos	Patnos
67	Pehlivan	-
68	-	Pirek

Tablo 7: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
69	Pir Harun	-
70	-	Rûşenî
71	-	Samkay
72	Saranlu	-
73	Seyfeddinlü	Seyfeddinlü
74	Sinanyûd	Sinanyûd
75	-	Sultanluca (Sultanlı)
76	-	Şehidlü (Şehitveren)
77	-	Şeyhlü
78	Şirvanşeyh	Şirvanşeyh (Ovacık)
79	-	Taşluca Bulak
80	Uş	-
81	Uzun Monla	-
82	-	Ya'kûblu
83	-	Yalaklu
84	-	Yurd Kalender
85	-	Yusuf Şin
86	Yola Kulluca Viran	-
87	-	Zirgelüb

Sarusu Nahiyesi'ne bağlı köylerden 20'si her iki defterde de bulunmaktadır. Bu nahiye'nin incelediğimiz dö-

nem içerisinde coğrafi alan bakımından en büyük alana sahip olduğu ve kırsal alan yerleşmesi bakımından büyük bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Meselâ, Şirvanşeyh ve Seyfeddinlü köyleri 1556 tarihli defterde *zira'atden hâli* olarak belirtilmelerine rağmen 1605 tarihinde ziraî faaliyetlerini devam ettiren köyler olarak kaydedilmişlerdir. Hatta Seyfeddinlü köyünün hâsılında 1000 akçelik bir artış da söz konusudur¹².

Sarusu Nahiyesi'ne bağlı mezra'alar ise şunlardır:

Tablo 8: Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'lar (1556-1605)

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
1	Ağca (Akça) Virau	Ağca Viran
2	Ağırköm	-
3	-	Ak Pınarı
4	-	Akbulak
5	-	Akbulak
6	-	Bab-i Gördi
7	Balçıklı (Akça Meşe)	Balçıklı
8	-	Boz Gün (Nök)
9	Bozluca	-
10	-	Bulaklı
11	-	Bulakluca
12	-	Cihângir

¹² Tapu-Tahrir 297, s. 62

Tablo 8. Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
13	-	Çınarluca veya Toğuz Bulağı
14	Değirmenlü	-
15	-	Deliş
16	Dengis	Dengis
17	Depelü	Depelü
18	Derik	Derik
19	-	Egrence Kal'a
20	Enek	-
21	Gedik Viranı	-
22	Gölce	-
23	-	Göllü Meşih
24	-	Gözlüce Dere
25	Günbad Viranı	-
26	Hanluca	-
27	Hanluca	-
28	-	Hacılar Viranı
29	-	Harcideklü Viranı
30	-	Harsadlar Viranı
31	-	Hayranik Bulağı
32	-	İlis

Tablo 8: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
33	-	Kal'a-i Mecnûn
34	Kalecik	Kalecik
35	-	Kalecik
36	Kamışlu	-
37	-	Kancakay
38	Kanluca	-
39	-	Kara Ağıl
40	Karaca Viran	-
41	Karacakaya Viranı	-
42	-	Karakaya
43	Kara Menkâr	-
44	-	Kara Polad
45	-	Karluca
46	-	Kaya Yasindir
47	-	Kesen Gedlik
48	-	Keşiş Yurdu
49	-	Kızıl Nuh
50	-	Kızıl Virân
51	-	Kilisâ
52	-	Kozaldın

Tablo 8: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
53	-	Kozluca
54	-	Köklüce
55	-	Kör Yorvi
56	Körce Viran	Körce Viran
57	-	Kulluca
58	-	Kurd Pınarı
59	Kuyucuk	-
60	-	Kürün
61	Moncuk Viranı	-
62	Nesice Viran	-
63	-	Ortul Çayırı
64	-	Otlak
65	-	Ören Monla
66	Özdemür	Özdemür
67	-	Salı Gürfe
68	-	Saylu
69	-	Sayluca
70	Sellender	-
71	Sorbaş	-
72	-	Subulak

Tablo 8: Devam.

1556		1605
NO	Adı (Yeni Adı)	Adı (Yeni Adı)
73	-	Susar
74	-	Sürhublu
75	Şamlu	-
76	Şeyhlü	-
77	-	Şeyh Vanik
78	Tayacık	-
79	Teknecik	-
80	-	Uçuk Urga
81	Urvânîk	-
82	-	Vanek Köçeri
83	Veledlü	-
84	-	Virângâzi
85	-	Yalaklu
86	Yusuf Şin	-

Sarusu Nahiyesi'ndeki mazra'a sayısı 1556 tarihinde 34 iken % 76'lık bir artışla 1605 tarihinde 60'a çıkmıştır. Bu da bize bölgede zirai faaliyetlerin bir canlılık içerisine girdiğini göstermektedir.

II- SANCAK YÖNETİMİ VE YÖNETİCİLER

Klasik dönemde Osmanlı sancaklarının en büyük amiri sancakbeyleridir. Sancakbeyi, idaresi altındaki sancakta görev yapan bütün görevlilerin en büyük mülkî amiri sıfatıyla sancağı yönetirdi.

Sancakbeyinin yanı sıra, yeniçeri. ağası, alaybeyi, çeribaşı, dizdar v.s. askerî nitelikli görevliler (ümerâ) ve kaza, ifta ve tedris görevini gören ulemâ ve çeşitli vakıf müesseselerde görev yapan dinî ve sosyal nitelikli hizmet erbâbı da sancak idaresi içindeki diğer önemli görevlilerdir. Bu sebeple sancaklarda görev yapanları *ehl-i örf* (ümerâ) ve *ehl-i ilm* (ulemâ) olarak ele alıp incelemek mümkündür.

1- Eh1-i Örf (Ümerâ)

a- Sancakbeyi

Sancakbeyi veya mirlivâ sancağın en büyük mülkî amiri olmakla beraber asli görevlerinin idarî ve askerî alanda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Sancaktaki bütün askerler hiçbir ayrıma tabi tutulmadan sancakbeyinin sevk ve idaresine bağlı idi. Sefere çağırılması halinde kendi kapu halkı ve sefere çıkmasına izin verilen bütün tımarlı sipahi, zaim ve cebelüler ile birlikte sefere çıkardı. Bunların yanı sıra sancağın asayişini temin eder, oturduğu şehrin düzenini sağlar ve gerektiğinde kadı ile birlikte hareket ederek örfî ve şer'î hukukun teminine çalışırdı.

Adilcevaz Sancağı'nı idare eden sancakbeylerinin kimler olduğu ve hangi tarihlerde görevde bulundukları eldeki bilgi ve belgelerin elverdiği ölçüde aşağıda bir tablo halinde verilmiştir. Ancak tabloda da görüleceği üzere sancakbeylerinin hepsinin hangi tarihte göreve geldikleri ve tam olarak hangi tarihte görevden ayrıldıklarını tespit edemedik. Zira bazı sancakbeylerinin sadece fiilen görevde bulundukları tarihler verilebilmiştir. Bütün bunlara rağmen 1578 tarihine kadar sancakbeylerinin isimleri kesintisiz olarak verilebilmiştir. 8 Aralık 1578 tarihinde sancakbeyi olan Halid Bey'in bu görevden ne zaman ayrıldığını veya ne kadar süre ile sancakbeyi olarak kaldığını bulamadık. Ondan sonra sancakbeyi olarak ancak 1605

tarikhinde fiilen görevde olan İskender Bey'in Adilcevaz sancâğını idare ettiğini söyleyebiliriz.

Tablo 9: Adilcevaz Sancakbeyleri (1540-1605)

No	Adı	Atanma Tarihi	Eski Görevi	Açıklama	Kaynak
1	Bekir Bey	26.09.1540	Fiilen görevde	-	<i>Tapu-Tahrir</i> 208, s.82, 109
2	Mustafa Bey	08.04.1550	Fiilen görevde	27.01.1556 tarihinde Lahsa Beylerbeyliğine atanmıştır. <i>Mühimme</i> 2, s. 2, sıra no: 19	<i>Kepeci</i> 209, s.26
3	Haydar Bey	06.03.1556	İsbir Beyi	09.05.1560' a kadar fiilen görevde olduğu takip edilmektedir. <i>Mühimme</i> 32, s. 371, sıra no: 1096	<i>Mühimme</i> 2, s. 17, sıra no: 148

Tablo 9: Devam.

No	Adı	Atanma Tarihi	Eski Görevi	Açıklama	Kaynak
4	Hasan Bey	29.07.1560	Tevcih, eski görevi belli değil.	-	<i>Mühimme</i> 4, s. 109, sıra no: 1106.
5	Mehmed Bey	09.10.1564	Füilen görevde	28.01.1567 tarihinde füilen görevdedir <i>Kepeci</i> 220, s. 18.	<i>Kepeci</i> 219, s. 50.
6	Bekir Bey	10.11.1567	Erbil Sancakbeyi	-	<i>Maliyeden Müdevver</i> 563, s. 95.
7	İbrahim Bey	12.02.1569	Harput Sancakbeyi	-	<i>Maliyeden Müdevver</i> 563, s. 95.
8	Mehmed Bey	28.10.1572	Hama Sancakbeyi	10.09.1573 tarihinde Safed Sancakbeyliğine tayin olmuştur. <i>Mühimme</i> 22, s. 310, sıra no: 614.	<i>Maliyeden Müdevver</i> 563, s. 95.

Tablo 9: Devam.

No	Adı	Atanma Tarihi	Eski Görevi	Açıklama	Kaynak
9	İbrahim Bey	12.08.1573	Hama San-cakbeyi	-	<i>Maliyeden Müdevver</i> 563, s. 95.
10	Sinan Bey	11.10.1576	Karahi-sar San-cakbeyi	-	<i>Kepeci Ruus K. B.</i> 262, s. 181
11	Halid Bey	08.12.1578	Fiilen görevde	-	<i>Mühimme</i> 35, s. 395, sıra no: 1009
12	İskender Bey	1604-1605	Fiilen görevde	-	<i>Tapu-Tahrir</i> 730, s. 44; <i>Kuyüd-ı Kadime</i> 343, v. 12/b

aa- Sancakbeylerinin Görevleri

Yukarıda da belirttiğimiz üzere sancakbeyleri sancağın en yetkili amiri olmakla beraber görevleri özellikle idarî ve askerî alanda yoğunlaşmıştır. Ancak sancakbeyinin görev yaptığı eyaletin siyasî yönden hareketli bir bölgede bulunması, bilinen görevlerinin yanısıra bazı ek mükellefiyetler de getirmektedir. Adilcevaz Sancağı da özellikle 1555 yılında yapılan Amasya Muahedesi'ne kadar sürekli olarak Safevî baskısına maruz kalmıştır. Bu yıldan sonra da Osmanlı-Safevî münasebetlerinin tesir sahası içinde

kalmıştır. Bu sebeple Adilceviz sancakbeyleri devletin diğer bölgelerinde bütün sancakbeylerinin yaptığı görevleri yapmanın yanı sıra bazı ek görevler de üstlenmişlerdir.

Sancakbeylerinin görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Sefere çağrıldığı zaman sefere çıkmasına izin verilen sancak askeri ile emrine girmesi gereken otoritenin emrine girerek sefere iştirak etmek¹³.
- Sancaktaki çeşitli görevlere atama yapılması için teklifte bulunma¹⁴.
- Sancağı dahilindeki kalelerin tamirini veya yeniden yapımını sağlamak.
- Diğer sancaklardaki kale tamiri veya çeşitli imar faaliyetlerine yardım göndermek..
- Kadı ile birlikte hareket ederek sancağın asayişini bozan ve şekavet hareketlerinde bulunanların takibatını yaparak cezalandırılmalarını sağlamak¹⁵.

¹³ Meselâ 2 Kasım 1577 tarihinde Adilcevâz sancakbeyine ve Van Beylerbeyliği'ne bağlı diğer sancakbeylerine gönderilen hükümlerle İran Şahı'nın Osmanlı ülkesinden kaçanlara fazla kıymet göstererek Kazvin'e gönderdiği ve bu işin başını bozulması ile neticeleneceğinin anlaşılması üzerine sancağı askeriyle daima hazır durup Van'dan davet olunduğunda hareket etmeleri istenmiştir. *Mühimme* 32, 13/68.

¹⁴ Adilcevaz sancakbeyleri merkeze yazdıkları mektûblarla uygun gördükleri kişilere gönüllü gediği, ulufe ve tımâr tevcihi tekliflerinde bulunmuşlardır. Bu konudaki teklifler için bkz. *Kepeci* 219, s. 50; *Mühimme* 15, 220/1861, 20/261; *Mühimme* 2, 222/1999.

¹⁵ Meselâ, Adilcevaz ahalisi kale müstahfizlarından Emrullah'ın şirret ve şekavetinden şikayetçi olarak durumu merkeze bildirmişlerdir. Bu şikâyete binaen 8 Mart 1572 tarihinde Van beylerbeyine ve kadısına yazılan bir hükümle, durumu teftiş edip üzerine sabit olan cürümlerin sicili ve küreğe konulmak için kendisinin merkeze gönderilmesi istenmiştir. *Mühimme* 18,

Bunların dışında Adilcevâz sancakbeylerinin ek mükellefiyetleri ise şunlardır:

- İran tarafından casuslar vasıtasıyla haber toplamak¹⁶.
- Gerekğinde Van beylerbeyliğine vekâlet etmek¹⁷.

Bu ek görevler Adilcevaz Sancağı'nın coğrafi konumunun tabii bir sonucudur.

Sancakbeylerinin bazen kanunsuz işler yaptıklarına da rastlanmaktadır. Mesela, Adilcevaz sancakbeyi Haydar Bey'in *şer'e muhalif* hareketlerinin görülmesi ve bu durumun Erciş sancakbeyi Hasan ile Amid ve Bitlis kadıları tarafından merkeze arzedilmesi üzerine 9 Mayıs 1560 tarihinde kendilerine gönderilen bir hükümle teftişleri sonunda vardıkları neticenin merkeze gönderilmesi isten-

141/299. Adilcevâz Sancakbeyi Halid Bey *Şikâki* taifesinden Hacı ve İlyas adlı kişilerin Ahlat Nahiyesi'ne bağlı köyleri basıp birçok insan öldürdüklerini ve kendilerini sağ olarak ele geçirdiğini merkeze arzetmiş ve bunun üzerine Diyarbakır beylerbeyine ve Amid kadısına yazılan 8 Aralık 1578 tarihli bir hükümle durumu teftiş ederek katilliği sabit olanlar sipahi işleri arzedilmesi, diğerler ise lazım gelenin yapılması istenmiştir. *Mühimme* 35, 395/109.

¹⁶ Meselâ Adilcevâz sancakbeylerinden Haydar Bey Şehzade Beyazid'in İran'a ilticası sırasında, İran tarafına gönderdiği casuslar vasıtasıyla Bayezid'in durumunu araştırmış ve edindiği bilgileri 6 Eylül 1559 tarihli bir mektûbla merkeze bildirmiştir. Topkapı Sarayı Arşivi, E. 4745/1.

¹⁷ Adilcevâz sancakbeyi Mehmed Bey'e gönderilen bir hükümle, Van beylerbeyi Hüsrev'in Kıbrıs beylerbeyliğine tayin edilmiş olmasıyla Van'a yeni beylerbeyi gelinceye kadar muhafazada olması emredilmiştir. *Mühimme* 21, 22/67. Ancak 13 Şubat 1573 tarihinde Adilcevâz sancakbeyi Mehmed Bey'e gönderilen hükümle, Hüsrev Paşa'nın yeni beylerbeyi gelinceye kadar Van beylerbeyliği görevini yürütmesi, Adilcevâz sancakbeyi Mehmed'in de kendi sancağının muhafazasında kalması istenmiştir. *Mühimme* 21, 94/227.

miştir¹⁸. Bu olayın ardından Adilceviz Sancakbeyi Haydar görevden alınmış ve aynı tarihte Adilceviz kulları ağasına gönderilen bir hükümle sancağın yeni beyi gelinceye kadar *hıfz ve hırasette* bulunması istenmiştir¹⁹.

Müküs sancakbeyi Abdal Bey merkeze gönderdiği mektûbla, kendisi Van'da iken adamlarının buraya zabire getirdikleri sırada Adilceviz sancakbeyinin yollarını kestiğini iki adamını katlettiğini ve otuz kadar adamını da yaraladığını bildirmiştir. Bunun üzerine 29 Mayıs 1578 yılında Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle, ilgili tarafları kadı huzurunda toplayıp durumu teftiş etmesi istenmiştir²⁰.

Sancakbeylerinin bu tür kanunsuz hareketlerde bulunması, istisnai de olsa görülebiliyordu. Ancak devlet, suçu sabit olan görevlileri hemen görevden almış ve gerekli cezaya çaptırmıştır. Hatta yukarıda Haydar Bey olayında görüleceği üzere daha durum soruşturma aşamasında iken, sancakbeyi görevden alınmış ve yeni sancakbeyi gelinceye kadar yeniçeri ağasının sancakbeyliğine vekâlet etmesi istenmiştir.

Adilceviz sancakbeylerinden sadece Haydar ve Halid beylerin bu tür kanunsuz hareketlerde bulunduğu görülmüştür. Diğer sancakbeylerinin görevini layıkıyla yaptığı ve kanuna aykırı bir harekette bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bu itibarla görevden ancak bir başka sancağa veya beylerbeyliğe tayin edilmekle ayrılmışlardır²¹.

Sancakbeylerinin maiyetlerinde bir *kapu halkı* ve bu kapu halkının amiri durumunda olan bir *kapu kethüdası* da bulunurdu. Kapu Kethüdaları sancakbeyi ile birlikte atanır, onların görevlerinden ayrılmaları ile kendileri de

¹⁸ *Mühimme* 3, 371/1095.

¹⁹ *Mühimme* 3, 370/1093.

²⁰ *Mühimme* 32, 153/305.

²¹ Bkz. Tablo 9: Adilcevâz Sancakbeyleri.

görevden ayrılmış sayılırdı. Kapu kethüdası sancakbeyinin tam selahiyetli vekili idi.

1557 yılında Adilcevaz sancakbeyi olan Haydar Bey'in kapu kethüdası *Şahü'l-yerz* adlı bir kişidir. Kapu kethüdalarının gelirleri sancakbeylerinin teklifleri ile bir tınar tevcih edilerek sağlanırdı. Hatta bazen sancakbeyi, kapu kethüdasının tınarı için ek talepte bulunabilirdi. Mesela, Haydar Bey, Bayburd nahiyesinde kendinin tasarrufuna verilen bir köyün 3.000 akçelik hasılının, kethüdası olan *Şahü'l-yerz*'in 6.000 akçelik tınarma aktarılmasını merkeze teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir²².

ab- Sancakbeylerinin Gelirleri

Adilcevaz sancakbeyleri kanun gereği hâss tasarruf ediliyorlardı. Adilcevaz sancakbeylerinin çeşitli yıllardaki hâss gelirlerinin miktarı şöyledir:

Tablo 10: Adilcevaz Sancakbeylerinin Yıllık Gelirleri.

Sancakbeyinin Adı	Yılı	Miktarı (Akçe)
Bekir Bey ²³	1540	401.376
Mustafa Bey ²⁴	1550	355.000
Mustafa Bey ²⁵	1554	430.130
Bekir Bey ²⁶	1567	662.625
İbrahim Bey ²⁷	1568	342.070

²² *Mühimme* 32, 153/305.

²³ *Tapu-Tahrir* 208, s. 56-57.

²⁴ *Kepeci* 209, s. 26.

²⁵ *Kepeci* 212, s. 83.

²⁶ *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95.

²⁷ *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95.

Tablo 10: Devam.

Sancakbeyinin Adı	Yılı	Miktarı (Akçe)
İbrahim Bey ²⁸	1570	450.346
Mehmed Bey ²⁹	1572	300.626
Sinan Bey ³⁰	1576	375.000
İskender Bey ³¹	1604-1605	431.986

Adilcevaz sancakbeylerinin hâss gelirleri genellikle 400.000 akçenin üzerindedir. Dikkat edilirse Mustafa Bey'in 1550 yılında 355.000 akçe olan hâss geliri 1554 yılında 430.130 akçeye yükselmiştir. Aynı şekilde İbrahim Bey'in 1568 yılında 342.070 akçe olan hâssı da, 1570 yılında 450.346 akçeye yükseltilmiştir. Aslında sancakbeyi hâssları sancakbeyinin kıdemi ve istihkakına göre değişmektedir³². Adilcevaz sancakbeyleri Van Eyaleti'ne bağlı diğer sancaklarda görev yapan sancakbeylerinden kıdem ve istihkak bakımından daha ilerde olduğu için hâss gelirleri diğerlerinden daha fazladır³³. Ancak 1578 yılında Bitlis Sancağı Şeref Han'a *ocaklık* suretiyle tevcih edilince Şeref Han'ın *ocaklık* geliri Adilcevaz sancakbeylerinden

²⁸ *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95.

²⁹ *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95.

³⁰ *Kepeci* 262, s. 181.

³¹ *Tapu-Tahrir* 730.

³² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 173-174.

³³ Meselâ 1565-1573 yılları arasında Van beylerbeyliğine bağlı sancaklarda görev yapan sancakbeylerinin hâss gelirleri şöyledir (akçe olarak): Bitlis 200.000-302.850; Muş 200.000-239.660; Bargiri 200.000-263.683; Erciş 200.000-382.000; Kârkâr 300.000; Kesanî 182.225-200.000; Ağakîs 200.000; Şırvî 200.000; Vadi-i Benî Kotur 176.855-200.000. *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95-100.

fazla olmuştur³⁴. Bitlis'i ocaklık suretiyle tasarruf eden beylerin gelirlerinin fazla olması Adilceviz sancakbeylerinin Van beylerbeyliği içerisindeki konumunu etkilememiştir. Zira, Adilceviz sancakbeyleri devamlı surette Osmanlı ümerâsından olmuşlardır. Meselâ, Adilceviz sancakbeylerinden Mustafa Bey'in 27 Ocak 1556 tarihinde Lahsa beylerbeyi olması sancakbeyinin liyakatını göstermektedir. Bunun yanı sıra 20 Ocak 1573 tarihinde Adilceviz sancakbeyi Mehmed Bey'e gönderilen bir hükmle, Van beylerbeyi Hüsrev'in Kıbrıs beylerbeyliğine tayin edilmiş olmasıyla Van'a yeni beylerbeyi gelinceye kadar muhafazada olması emredilmiştir³⁵.

b- Yeniçeri Ağası

Osmanlı Devleti'nde önemli hudut kalelerinde kale dizdarlarından başka, *yeniçeri ağası* namıyla, nüfuzu o bölgedeki diğer kalelere de şamil olmak üzere, bir yeniçeri kumandanı bulunurdu. Bu yeniçeri ağalarına Bağdad, Yemen, Van, Erzurum, Budin, Kıbrıs ve diğer önemli hudut kalelerinde rastlamak mümkündür³⁶. Siyasî yünden

³⁴ Şeref Han'ın Osmanlı Devleti saflarına geçmesi ve Bitlis'in yeniden kendisine tevcih edilmesi ile ilk anda 505.564 akçelik bir ocaklık geliri tahsis edilmiştir. Bkz. Şeref Han'a gönderilen 15 Ocak 1579 tarihli hüküm *Mühimme* 32, 276/506. Şeref Han'ın ocaklık gelirleri 3 Ağustos 1579 tarihinde 1.205.372 akçeye yükseltilmiştir. *Kepeci* 262, s. 181.

³⁵ *Mühimme* 21, 22/67. Ancak 13 Şubat 1573 tarihinde sâbık Van beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Adilceviz sancakbeyi Mehmed Bey'e gönderilen iki ayrı hükmle, Hüsrev Paşa'nın yeni beylerbeyi gelinceye kadar Van beylerbeyliği görevini yürütmesi, Adilceviz sancakbeyi Mehmed'in de kendi sancağının muhafazasında kalması istenmiştir. *Mühimme* 21, 94/225, 94/227.

³⁶ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, 2. Baskı, Ankara, 1984, s. 327.

daha az önemli ve daha küçük yerlerde ise yeniçerilere kumandan olarak *yeniçeri serdârları* bulunurdu.

Adilcevaz Kalesi Osmanlı İran hududundaki önemli kalelerden biri olduğu ve bölgede siyasî istikrarın sağlanmasına kadar devamlı olarak Safevî baskısı altında tutulduğu için burada da devamlı surette bir miktar yerli yeniçeri ve *nevbetçi* olarak merkezden gönderilen Der-gâh-ı Ali Yeniçerileri'nin görev yaptığını görmekteyiz. İşte hem *gönüllü* olarak da anılan yerli yeniçeriler ve *nevbetçi* olarak burada bulunan çeşitli sınıflara mahsus yeniçerilerin amiri ve kumandanı olarak Adilcevaz'da bir Yeniçeri Ağası'nın görev yaptığı tespit edilmektedir. Kalde yeniçeri ağasının olması sebebiyle *sipah kethüda yeri* ve *yeniçeri serdarı* bulunmamaktadır.

Adilcevaz kullarının aynı zamanda *Adilcevâz gönüllüleri* olarak adlandırılmaları sebebiyle, bu yeniçeri ağasına Osmanlı vesikalarında zaman zaman *Adilcevaz Gönüllüleri Ağası* da denilmiştir. Adilcevaz kulları veya gönüllüleri ağası, idarî ve askerî bakımdan sancakbeyinden sonra en yetkili makam hüviyetinde idi. Bu önemine binaen zaman zaman sancakbeyinin yerine vekâlet ettiği de oluyordu. Yukarıda da izah ettiğimiz üzere 9 Mayıs 1560 tarihinde Adilcevaz Kulları Ağası'na gönderilen bir hükmle sancağın yeni beyi gelinceye kadar sancak idaresini üstlenmesi istenmişti³⁷.

Adilcevaz Yeniçeri Kulları Ağalığı'nın kimlerin uhdesinde oldukları hususunda çok düzenli bilgilere sahip değiliz. Mevcut bilgilerimize göre Adilcevaz Kulları Ağalığı'nı muhtelif tarihlerde yürüten yeniçeri ağaları şunlardır:

Ali Ağa: 21 Ocak 1564 tarihinden önce bu görevi yürütmüş ve zikredilen tarihte Van Gönüllüleri Ağalığı'na tayin edilmiştir³⁸.

Behzad Ağa: 21 Ocak 1564 tarihinde Adilceviz Kulları Ağalığı tevcih edilmiştir. Behzad Ağa, Van Kalesi'nin muhafazasında gösterdiği başarı üzerine bu göreve tayin edilmiştir³⁹.

Musa Ağa: Adilceviz kullarından Hasan'a *kul çavuşluğu* verilmesi ile ilgili 2 Temmuz 1580 tarihli buyruğu kaydında, bu tevcihin Adilceviz Kulları Ağası Musa Ağa'nın mektûbu üzerine gerçekleştiğinin belirtilmesi zikredilen tarihte ve öncesinde Musa Ağa'nın görevde olduğunu göstermektedir⁴⁰.

1655 yılında Adilceviz'i ziyaret eden Evliya Çelebi, Adilceviz Kalesi'ne *dizdarın* hakim olduğunu ve *yenicheri serdarı* ile *sipah kethüda* yerinin olmadığını belirtmektedir. Kalenin Van'a yakın olması münasebetiyle Van Kalesi'ndeki *yenicheri ağası* tarafından gönderilen bir *çavuşun* zaman zaman kaleye gelerek buradaki *yenicherileri* denetlediklerini ifade etmektedir⁴¹. Evliya Çelebi'nin Adilceviz'i ziyaret ettiği yılda bölgede siyasi bir baskının olmaması göz önünde bulundurulursa Adilceviz ve Van *yenicherilerinin* tek ağa tarafından idare edilmesinin tabii olduğu söylenebilir.

³⁸ *Kepeci Ruus* 218, s. 93.

³⁹ *Kepeci Ruus* 218, s. 92.

⁴⁰ *Kepeci* 81, s. 27.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (İbrahim b. Mehmed eliyle kopya edilmiştir) c. 3-4; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat No: 305, 1719-1720 (H. 1132), vr. 243/a. (Bu eser bundan sonraki dipnotlarda Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, şeklinde kısaltılarak verilecektir).

Ahlat Kalesi'nde de bir yeniçeri ağasının bulunduğu yolunda ipuçları vardır. Zira, 2 Eylül 1636 tarihli ve Van'a gönderilen zahirenin nakli ile ilgili ilgili hükmün bir sûretinin *Ahlat ve Erciş kul ağalarına* yazılması burada da bir yeniçeri ağasının bulunduğunu göstermektedir⁴². Bu sebeple Van Gölü'nün çevresinde bulunan Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Van kalelerindeki askerî sınıflara yeniçeri ağalarının kumanda ettiğini söylemek mümkündür.

Evliya Çelebi de Ahlat Kalesi'nde *yeniçeri serdârı* ve *kethüda* yerinin olmadığını belirtmekte ancak kale kumandanının *dizdar* olduğunu kaydetmektedir⁴³.

Yeniçeri Ağası'nın maiyetinde birer kethüdâları da bulunurdu. Ayrıca Yeniçerilerin ulûfe ve yoklama defterlerini tutan ve tanzim eden bir *yeniçeri kâtibi* de kalelerde görev yapmaktadır⁴⁴.

c- Alaybeyi

Sancaklardaki tımârlı sipahilerin amiri olup, sefer sırasında sancağındaki tımârlı sipahiler ile sancakbeyinin emrine girerdi. Alaybeyleri kendilerine bağlı olan sipahilerin *yoklama* ve *müfredat* defterlerini de tanzim eder ve bunları tasdik ederek ilgili birimlere teslim ederlerdi⁴⁵.

⁴² *Mühimme* 86, s. 33-34.

⁴³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/a.

⁴⁴ 8 Ocak 1566 tarihinde Van Beylerbeyi Ferhad Paşa'ya maliye tarafından hüküm yazılması için gönderilen ve Ahlat Kalesi'nin yeniden inşası ile ilgili olan bir tezkerede, Adilcevaz kulları kâtibi olarak Abdülaziz'in görev yaptığı belirtilmektedir. *Maliyeden Müdevver* 2775, s. 763.

⁴⁵ Mesela, 28 Aralık 1566 (15 Cemaziyel-âhîr 974) tarihli *Van Livası Sipahileri Müfredat Defteri'nin* sonunda *Van Alaybeyi Hasan'ın* mührü bulunmaktadır. Bkz. *Kepeci* 297, s. 5.

Kanunî devrindeki umûmî kanunnâmelerde bunların *serbest tımâr* statüsü ile ze'amet tasarruf ettikleri kaydedilmiştir⁴⁶. Atamaları beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı üzerine, padişâhın berâtı ile yapılırdı⁴⁷. Uygunuz bir davranışları görüldüğü takdirde beylerbeyi ve kadının arzı üzerine görevlerinden azledilebilirdi. Alaybeyleri tımâr tevcihi veya değişikliği ile ilgili olarak görüş bildirebiliyorlardı. Ancak bir tımârı birisinden alıp diğerine verme gibi bir yetkileri yoktu⁴⁸. Bu konuda yetkili mercii sancakbeyi ve beylerbeyidir.

Adilcevaz Sancağı alaybeyleri hakkında icmâl defterlerden ve bâzı tahvil defterlerinden edindiğimiz bilgiler şöyledir:

⁴⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 4, İstanbul 1992, s. 316.

⁴⁷ Van alaybeyi Mehmed'in feragatinden dolayı, yerine muharebelerde Van beylerbeyine *yoldaşlık* eden ve Bitlis Sancağı'nda 10.000 akçe tımâra mutasarrıf olan Şah Kulu'nun tayini hakkında Van beylerbeyinin arzı ve mektûbu üzerine 9 Şubat 1556 (27 Rebiyü'l-evvel 963) tarihinde Şah Kulu'nun Van alaybeyi olması için buyruldu gönderilmiştir. *Mühimme* 2, 38/336. 12 Ocak 1553 tarihinde Adilcevaz alaybeyliği tevcih edilen Yusuf, sancakbeyinin mektûbu üzerine bu göreve atanmıştır. *Kepeci* 210, s. 65.

⁴⁸ Bitlis sancakbeyi merkeze mektûb göndererek bazı kale dizdârı ve azeb ağalarının sebepsiz olarak efradın gediklerini alıp başkalarına verdiğini aynı şekilde bazı alaybeylerinin de tımârları sebepsiz olarak tebdil ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Van beylerbeyine gönderilen 15 Temmuz 1573 tarihli bir hüküm ile sancakbeyi arzı ile tebdili emrolunmayanların tebdil edilmemesi istenmiştir. *Mühimme* 22, 137/275.

12 Ocak 1553 tarihli bir *buyruldu* kaydında, Adilce vaz alaybeyliğinin sancakbeyinin oğlu olan Yusuf'a 20.000 akçe ile tevcih edildiği belirtilmektedir.

1556-1557 (H. 964) tarihli tahvil defterinde Adilce vaz alaybeyi olarak Durmuş adlı birisinin bu görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır. Alaybeyi Durmuş, Adilce vaz nahiyesine bağlı Dirican köyünün 20.000 akçelik hâsılını ze'amet olarak tasarruf etmektedir⁴⁹. Bunun yanı sıra 1556 tarihli tahrir defterindeki bir kayıta Adilce vaz alaybeyi Durmuş'un Adilce vaz sancakbeyinin hâssı içindeki bir mezra'ayı maktu' 430 akçe ödemek kaydıyla uhdesine aldığı görülmektedir⁵⁰.

1571 tarihli evkaf tahrir defterinde, Adilce vaz şehrindeki Ulu Camii Evkafı içindeki bir zeminin Adilce vaz alaybeyi Ahmed Bey'in elinde olduğu belirtilmektedir. Ahmed Bey'in bu görevi 1578 yılında da devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Zira 15 Haziran 1578 tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümde, üç senede 1.700 kantar güherçile teslim etmek şartıyla ve kendisine Van azeb ağalığı verilmek üzere iltizam eden Adilce vaz alaybeyi Ahmed'in taahhüdünü yerine getirmediği bildirilmiş ve kalan güherçilenin kendisinden ve kefillerinden tahsil edilmesi istenmiştir⁵¹.

1604-1605 tarihli icmâl defterinde Adilce vâz alaybeyliğinin 22.000 akçelik bir ze'amet geliri ile Zülfikâr'ın tasarrufunda olduğu kayıtlıdır⁵².

⁴⁹ *Kepeci Tahvil* 293. s. 100.

⁵⁰ *Tapu-Tahrir* 297, s. 18.

⁵¹ *Mühimme* 34, 311/652.

⁵² *Tapu-Tahrir* 730, s. 47.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Adilcevaz alaybeyleri 20.000 akçe civarında bir ze'amet tasarruf etmektedirler. Ze'ametlerine konu olan gelirler ise tamamen köy hâsıllarından ibarettir.

d- Çeribaşı

Sipahi, müselleme, voynuk ve evlâd-ı fâtihan gibi askerî teşekküllerin zabitlerine denilirdi. En önemli vazifeleri, memur olduğu yerin asayişini temin etmek, sefer sırasında ve muhafazalarda gerekli olan eşkincileri çıkarmak ve muharebe bittikten sonra iktiza eden muafiyetleri tahsil etmektir⁵³.

Kanunî Sultan Süleyman dönemi kanunnâmelerinde, çeribaşılarda da *serbest tımâr* statüsünde dirlikleri olduğu kaydedilmektedir⁵⁴. Ancak bu gelirlerinin yanı sıra, çeribaşısı olduğu zümrelerin gelirlerinin bir kısmını aldıkları da görülmektedir. Kanûn-ı Osmanî'de, *voynuk taifesinin bâd-ı heva, resm-i arûsane ve cürm-i cinâyet vergilerini çeribaşılarda toplayacakları* belirtilmiştir⁵⁵.

Adilcevaz Sancağı'nda da tabii olarak bir çeribaşı bulunmaktadır. Bunlar hakkındaki bilgilerimiz ise şöyledir:

1556-1557 tarihli tahvil defterinde Pîrî adlı kişinin Adilcevaz çeribaşısı olduğu ve Adilcevaz nahiyesine bağlı *Kamışlı* köyünün 5.999 akçelik hâsılını tasarruf ettiği kayıtlıdır⁵⁶.

1604-1605 tarihli Adilcevaz icmâl defterinde çeribaşının tımârı kaydedilmemiştir. Ancak aynı tarihli Muş

⁵³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, İstanbul 1983, s. 353.

⁵⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 4, s. 316.

⁵⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 4, s. 479.

⁵⁶ *Kepeci Tahvil* 293, s. 100.

icmâl defteri incelendiğinde, Adilceviz çeribaşısı Seydi Mehmed'in Muş'a bağlı Derik ve Vartanis köyü ile Zoraba mezra'sının 15.759 akçelik hâsılının 3.759 akçelik hissesini tasarruf ettiği görülmektedir⁵⁷. Çeribaşılarm dirliklerinin bulunduğu sancakta oturduğu yolunda tesbitler var ise de⁵⁸, Adilceviz ve Van'daki⁵⁹ uygulamanın buna uymadığı görülmektedir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi Adilceviz çeribaşısının dirliği Muş'da olmasına rağmen Adilceviz'da görevli idi.

e- Dizdarlar

Kale muhafızına veya kale komutanına *dizdar* denilmektedir. Dizdarlar sorumluluğu altındaki kalenin bütün işlerinden sorumlu idi⁶⁰.

Yukarıda da izah ettiğimiz üzere, Osmanlı Devleti'nin önemli hudut kalelerinde dizdarlardan başka bir yeniçeri ağası bulunuyordu. Bu münasebetle Adilceviz Kalesi'nde görev yapan dizdarlar kalenin korunması ve neferâtın zabtı ile ilgili olmalarına rağmen, kale komutanı hüviyetinde değillerdi. Ancak yine de, sorumluluk alanları ile ilgili

⁵⁷ Tapu-Tahrir 730, s. 99.

⁵⁸ Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 47; Mehmet Zeki Pakalın, *Terimler Sözlüğü I*, s. 353.

⁵⁹ 1554-1555 (962) tarihinde Van çeribaşısının Hasan adında bir kişi olduğu ve Bitlis Livâsı Muş Nahiyesi'nde 20.000 akçelik bir ze'amet tasarruf ettiğini tespit edebilmekteyiz. *Kepeci Tahrir* 293, s. 97.

⁶⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Terimler Sözlüğü I*, s. 469.

konularda merkezden kendilerine doğrudan hüküm yazılabilecek derecede selahiyetli idiler⁶¹.

Kale dizdarları beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı üzerine veya doğrudan padişahın berâtı ile atanıyorlardı. Hizmetlerinde bir kusurları olmadığı müddetçe bu görevlerini devam ettirebiliyorlardı. Ancak 2 yılda bir berâtlarının yenilendiği de görülmektedir⁶². Yaşlı olmaları münasebetiyle görevini layıkıyla yerine getiremeyeceği anlaşılan dizdarlar ise beylerbeyinin arzı üzerine görevlerinden azledilip yerlerine yeni dizdarlar atanıyordu⁶³.

Dizdarlar mutlaka kale içinde vazifeleri başında bulunmak mecburiyetinde idiler⁶⁴. Maiyetlerindeki *kale erle-*

⁶¹ Mesela bkz. Van beylerbeyine, beylerbeyliğe bağlı sancakbeylerine, azeb ağalarına ve kale dizdarlarına hitaben gönderilen Eylül 1587 (Şevval 995) tarihli hüküm: *Mühimme* 62, 92/203.

⁶² Ekim Başları 1628 (Evail-i Safer 1038) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle, Van Kalesi dizdarı olan Mustafa'nın yarar, ehil ve kalenin korunmasında faydalı olması münasebetiyle dizdarlığının devam etmesi istenmiştir. *Kepeci* 263, s. 15. Adı geçen Mustafa'nın emekdâr ve ihtiyar olmasından başka kalenin korunmasında ve neferâtın zabtında faydalı olması münasebetiyle Kasım ortaları 1630 (Evail-i Rebiyül-ahir 1040) tarihli bir *emr-i şerif* ile görevine devam etmesi istenmiştir. *Kepeci* 263, s. 37.

⁶³ Mesela Kasım ortaları 1630 (Evail-i Rebiyül-âhir 1040) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hüküm ile, kendisinin arzı üzerine, Van'a bağlı Amuk Kalesi dizdarı olan Ali'nin yaşlı olmasından dolayı dizdarlık hizmetini layıkıyla yerine getirememesi sebebiyle dizdarlığın Hasan oğlu Hüseyin'e verildiği bildirilmiştir. *Kepeci* 263, s. 37.

⁶⁴ 1578 (986) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle, Van dahilindeki kalelerde bulunan dizdarların mutlaka kale dahilinde bulunmaları emredilmiştir. *Mühimme* 40, 1/5.

ri veya müstahfızlar ile birlikte kalenin muhafazasının yanısıra, beylerbeyinin veya yeniçeri ağasının gerekli gördüğü hallerde kalenin tamire muhtaç olan yerlerinin onarılması içinde de yardımcı oluyorlardı⁶⁵. Bunlara ilaveten, kendi sorumlulukları altındaki neferâtın mevcudu, hizmet göremeyecek halde olanların tesbiti ve bunların silah ve cephane durumlarını bir defter haline getirerek gerektiği veya istendiği hallerde beylerbeyine veya merkezden bu işleri teftiş için gönderilen görevlilere sunmak da görevleri arasında idi⁶⁶.

Adilceviz ve Ahlat kalelerinde de diğer kalelerde olduğu gibi dizdarlar bulunuyordu. İncelediğimiz dönemde görev yapan dizdarların isimlerini tespit edemedik. Ancak Adilceviz Kalesi dizdarlığının, Adilceviz sancakbeyi Bahaeddin Bey'in mektûbu üzerine Ekin sonları 1626 tarihinde eski şartlarıyla Ahmed'e mukarrer kılındığını⁶⁷ ve Nisan başları 1631 tarihinde yevmi 35 akçe ile oğlu Mehmed'e tevcih edildiğini⁶⁸ tespit edebiliyoruz.

⁶⁵ Van Kalesi'nin tamire muhtaç olan yerlerinin tamiri ve etrafındaki hendeğin genişletilmesi içinde hizmeti görülen dizdarlar birer hil'at ile ödüllendirilmiş ve bu hil'atların emr-i şerif vusul bulduğunda ilgililere giydirilmesi için, 28 haziran 1636 (24 Muharrem 1046) tarihli bir hüküm, Van beylerbeyi Dilâver Paşa'ya gönderilmiştir. *Mühimme* 86, 4/7.

⁶⁶ Eylül 1587 (Şevval 995) tarihinde Van beylerbeyine, beylerbeyliğe bağlı sancakbeylerine, azab ağalarına ve kale dizdarlarına gönderilen bir hüküm ile, kalelerde olan silah, mühimmat, hazine vesaireyi ve hizmette bulunan efrâdı teftiş için gönderilen çavuşa her yeri gezdirip göstermeleri, mevcut silah ve cephanenin defterini göndermeleri, efradın hizmet görmeyenlerini küçük veya çok ihtiyar olup hizmet göremeyecek halde olanlarını ve vazifesi başında mevcut olmayanları bildirmeleri emredilmiştir. *Mühimme* 62, 92/203.

⁶⁷ *Kepeci* 263, s. 4.

⁶⁸ *Kepeci* 263, s. 38.

Adilceviz Kalesi dizdarlığının ise 12 Mart 1573 tarihinden önce Ali'nin üzerinde olduğu ve zikredilen tarihte görevde olmadığı anlaşılmaktadır⁶⁹. Kasım başları 1627 tarihinde ise Ahlat Kalesi dizdarlığı Bekir'e verilmiştir⁷⁰.

f- Şehir Kethüdâsı (Şehir Emini)

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren, şehirlerde halk ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevli olan ve *şehir kethüdâsı* veya *şehir emini* denilen bir görevlinin varlığı bilinmektedir. Şehir kethüdâları, aynı zamanda *mahalle kethüdâlarının* da başı durumundaydı⁷¹.

Kethüdâların en önemli görevi, devlet ile halk arasındaki münasebetlerde halkı temsil etmesiydi. Genellikle şehrin ileri gelenlerinden biri muhtemelen halk tarafından *şehir emini* olarak seçilirdi⁷².

Şehir kethüdâlarının Kanunî döneminde *kethüdâlık beratı resmi* adı altında 120 akçe vergi verdikleri görül-

⁶⁹ Mart 1573 tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle, *sâbık Ahlat dizdarı* Ali'nin kale hazinesinden çok şey telef ettiğinin haber verilmesi üzerine durumu tahkik edip doğru ise tazmin ettirip daha sonra alâkasını kesmesi istenmiştir. *Mühimme* 21, 150/382.

⁷⁰ Bu tevcihte dizdarlık ulûfesi hazineye kalmış ve Bekir kendinin eski ulûfesi olan 15 akçe ile bu göreve tayin edilmiştir. *Kepeci* 263, s. 8.

⁷¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, c. 2, 2. Baskı, Ankara 1979, s. 41.

⁷² XIX. yüzyılda şehir kethüdâları kadının huzurunda yapılan bir seçimle şehrin ileri gelenlerince seçilmiştir. Bkz. Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K., Ankara 1991, s. 41.

mektedir⁷³. Bu da bize kethüdâ seçilenlerin, padişâhın be-râtıyla atamasının yapıldığını göstermektedir.

Adilceviz ve Ahlat şehirlerinde de tabii olarak bir şe-hir *kethüdâsı* bulunuyordu. Bu kethüdalar hakkında bel-gelerde malûmat yoktur. Ancak gayri müslimlerin kendi dinlerine mensub kethüdâları hakkında bazı bilgilere sa-hibiz. 5 Kasım 1564 tarihli bir buyrukdudan, Ahlat Kadı-sının mektûb gönderip, Ahlat keferesinin *meclis-i şer'e* gelip kethüdâları olan zımmiden şikayet edip, *Behlül* adlı zımminin kethüdâları olması için rica ettiklerini merkeze bildirmesi üzerine Behlül adlı zımminin kethüdâ olma-sının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır⁷⁴. Bunun yanı sıra gayri müslimlerin *melik* olarak anılan ve askerî yönü olan bir diğer görevlerinin olduğu da görülmektedir. 10 Ni-san 1554 tarihli bir buyruktan kaydıdan, Adilceviz beyi-nin mektûbu üzerine, *Ahlat zımmîlerinin meliki olan Murad'a yararlılığı ve yoldaşlıkda bulunması* sebebiyle tunâr tevcih edildiğini öğreniyoruz⁷⁵.

g- Kale Muhafızları

ga- Yerli Yeniçeriler

Osmanlı Devleti'nin önemli hudut kalelerinde merkez-deki yeniçeri ocağından hariç olarak *yerlikulu yeniçeri*, *cebeci*, *topçu* ve *yerli kapıkulu süvarileri* mevcuttu. Kale-lerin merkezden, uzaklıklarına göre yerli yeniçeri efradı-nın sayısı ve çeşitliliği değişmiş, hudut kalelerinde mer-kezdeki askerî teşkilâtın birer kopyası hüviyetinde bir as-kerî teşkilât vücuda getirilmiştir.

Adilceviz ve Ahlat kalelerinde de klâsik kale askerle-rinin yanı sıra yerli yeniçeriler de bütün müesseseleri ile

⁷³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 4, s. 675.

⁷⁴ *Kepeci Ruus* 219, s. 66.

⁷⁵ *Kepeci Ruus* 211, s. 77.

teşkilâtlandırılmış ve buranın aslı askerî unsurları olarak hizmet vermişlerdir. Kaleleri muhafaza için gerektiği hallerde merkezden gönderilen nöbetçi yeniçerilerden ayrı olarak bunlar *Adilcevâz* veya *Ahlat kulları* olarak adlandırılmışlardır.

Yerlikulu yeniçerilere *gönüllü* de deniliyordu. Osmanlı askerî teşkilâtında gönüllü diye adlandırılan iki çeşit askerî sınıf mevcuttur. Bunlardan birincisi maaşsız olup şehir veya kasaba halkından idiler. Sadece yeniçerilik sınıfının şerefinden ve imtiyazlarından istifade etmek için yeniçeri serdârı veya yeniçeri ağalarının emri altında muharebelere iştirak ederlerdi. Bunların isimleri ilgili mahallin yeniçeri kumandanının defterinde kayıtlı idi⁷⁶.

Gönüllü olarak adlandırılan diğer askerî sınıf ise *gönüllü yeniçeriler* olarak adlandırılanlardır. Muharebeye girip yararlılık gösteren gönüllüler *tashîh bedergâh* tabiriyle yeniçerilerin ulûfe defterlerine maaşlı olarak kaydedilirlerdi⁷⁷.

Bu şekilde yeniçeri bölüğüne geçebileceklerin sayıları her kale veya idarî birim için önceden belirlenerek bunlara *gönüllü gedikleri* denilmiştir⁷⁸. Gönüllü gediklerinin sayıları belirlendikten sonra bu gediklere asker yazımı yapılırdı⁷⁹. Herhangi bir sebeple gedik boşalırsa *düşenden gönüllü gediği* tabiriyle yeni tevcihler de yapılabilirdi.

⁷⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 330-331.

⁷⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 331.

⁷⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Terimler Sözlüğü I*, s. 675; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 124-125.

⁷⁹ Mesela 17 Nisan 1557 tarihli bir *buyruldu* kaydında, evvelce tevcih edilen *Adilcevaz kulgediği müyesser olmayan Murad kardeşi Ali* adlı kişiye Şam'da yeniçerilerden bir gedik verilmesi kararlaştırılmıştır. *Mühimme* 2, 243/2163.

Boşalan gönüllü gediklerine beylerbeyi veya sancakbeylerinin arzı üzerine tevcih yapıldığı gibi, çok sık olmasa da merkezden de tayin yapılabilirdi. Aşağıda Kadı bahsinde izah edeceğimiz üzere bazen bu tayinlerin kadı ve sancakbeyinin birlikte yazdıkları arzlarla gerçekleştiği de oluyordu.

Gönüllü gediklerine, ekseriyetle yeniçeri oğulları, müslümanlığı kabul etmiş hristiyanlar ve Rûm yiğitlerinden tevcih yapılırdı⁸⁰. Yeni yazılan ve boşalan gediklere Rûm yiğitlerinin yazılması *adet-i kadim* idi. Bu konuda her dönemde büyük bir titizlik gösterildiği anlaşılmaktadır. Zira Van beylerbeyine gönderilen 24 Mayıs 1571 (29 Zilhicce 978) tarihli bir hükümle, Erciş Kalesi'nin gönüllüye ihtiyacı olduğu belirtilerek, orada vaki olan mahlûllere yine gönüllü yazılması ve *Çepni* ve *Sarılu* taifesine gedik verilmeyip, *Rum yiğitlerine* verilmesi emredilmiştir⁸¹. Bu durum Adilcevaz Kalesi için de ayıdır. Van beylerbeyine gönderilen 30 Aralık 1613 tarihli bir hükümde, Adilcevaz ve Erciş kalelerindeki kul taifesinin içine *Kürd*, *Sarılu* ve *Çepni* taifesinin karıştığı ve ihtilal üzere oldukları belirtilerek, kul taifesini toplayıp içlerinde olan *Kürd*, *Sarılu* ve *Çepni* taifesi ile daha önce *Bayezid Kalesi* üzerine gidileceğini haber veren kızılbaşları da ihraç eylemesi emredilmiştir⁸².

İncelediğimiz döneme ait vesikalarda, *Adilcevâz* ve *Ahlat kulları* olarak adlandırılan yerli yeniçerilere sınıf ayrımı yapılmaksızın *gönüllü taifesi* de denilmiştir. *Adilcevaz gönüllüleri* ve *Adilcevaz kulları* tabirlerinin eş anlamlı olarak kullanıldığını gösteren 21 Ocak 1564 (6

⁸⁰ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 124.

⁸¹ *Mühimme* 14, 17/26.

⁸² *Mühimme* 80, hüküm no: 27.

Cemaziyel-ahir 971) tarihli iki buyruldu kaydı aynen şöyledir:

AĞALIK-I GÖNÜLLÜYAN-I ADİLCEVAZ

Van Kulları Ağası Behzad'a Adilcevâz Kulları Ağalığı buyruldu.

AĞALIK-I GÖNÜLLÜYAN-I VAN

*Adilcevâz Kulları Ağası Ali Ağ'a'ya buyruldu*⁸³,

Görüldüğü üzere, aynı buyruldu da Adilcevaz gönüllü ağalığı ve Adilcevaz kulları ağalığı eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu tür örneklerle Osmanlı vesikalarında sıkça rastlamak mümkündür.

Adilcevaz ve Ahlat kalelerinde bulunan gönüllüler, maaşlı gönüllü yeniçeriler olup, bu işi ücretsiz yapanlara tesadüf edilmemiştir. Bu sebeple, *Adilcevâz* veya *Ahlat gönüllüleri* denildiği zaman bu kalelerde görev yapan *ulûfeli yerli yeniçeri kulları* akla getirilmelidir.

Adilcevaz ve Ahlat kalelerindeki yerli yeniçerilerin hangi sınıflardan mürekkebe olduğu ve mevcutları hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu kalelerin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonraki yıllardan itibaren burada yerli yeniçerilerin teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Adilcevaz ve Ahlat kullarından muhtelif vesilelerle bahsedilmesi ve bunların amiri durumundaki kul ağası veya gönüllü ağalarının mevcudiyeti bunların kalelerdeki varlığına delalet etmektedir.

Van, Adilcevaz ve Bitlis sancaklarındaki kalelerde görev yapan kul taifesi guruplar halinde sırasıyla üçer aylık izne çıkabiliyorlardı⁸⁴. Kul taifesinden şekavet hareketle-

⁸³ *Kepeci Ruus* 218, s. 93.

⁸⁴ Van beylerbeyine gönderilen 15 Haziran 1568 tarihli bir hükmü ile, Van, Adilcevaz ve Bitlis kullarından bazılarına *sılaya*

rine katılanların olması halinde durumları tahkik edilerek gedikleri ellerinden alınıp, hak ettikleri cezaya çarptırılıyorlardı⁸⁵.

gb- Nöbetçi Yeniçeriler

Osmanlı Devleti'ndeki önemli hudut kalelerine Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin *nöbetçilik* suretiyle muhafız olarak yerleştirildikleri bilinmektedir. Mevcut kaynaklarımız Adilcevaз Kalesi'nde nöbetçilik suretiyle muhafaza hizmetinde bulunan Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin varlığını teyid etmektedir. Ancak Ahlat Kalesi'nde nöbetçi yeniçerilerin bulunduğuna dair bir kayda tesadüf edemedik. Bu itibarla sadece Adilcevaз Kalesi'nde nöbetçi yeniçerilerin görev yaptığını söyleyebiliriz.

Adilcevaз Kalesi'ndeki Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin kalenin Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonraki yıllardan itibaren burada görev yaptığını söylemek mümkündür. Özellikle 1551-1552 yıllarında bölgeye yapılan büyük Safevî baskısı sırasında nöbetçi yeniçerilerin muhafaza hizmetinde bulunmak üzere daha da düzenli olarak sevkedildiğini söylemek mümkündür⁸⁶. Bu yeniçerilerin

icazet verildiğinden dolayı kalelerin boş kaldığının ilâm edildiği ve bundan sonra kale neferlerinin izne ayrılmasına izin verildiği zaman üç aydan fazla izin verilmemesi ve birinin izni tamam olup yerine gelmeyinceye kadar bir diğerine *icazet* verilmemesi bu suretle kalelerin boş kalmaması istenmiştir. *Mühimme* 7, 552/1562.

⁸⁵ Mesela, Adilcevaз ve Erciş kullarından Kanber, Nuri ve diğer arkadaşlarının eşkiyalık yaptıklarının bildirilmesi üzerine Van beylerbeyine gönderilen 13 Ağustos 1573 tarihli bir hüküm ile Adilcevaз kadısı vasıtasıyla durumlarını teftiş edip bildirmesi istenmiştir. *Mühimme* 22, 237/460.

⁸⁶ Ocak sonları 1552'de Diyarbekir beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan bir fermânda, Van ve Adilcevaз'a bir miktar muhafız ye-

mevâcibleri merkezden Diyarbekir hazinesine oradan da Adilcevaz'a ulaştırılıyordu⁸⁷. Hazine-i Amire'den ihrac olunan ulûfelerin Diyarbekir'e kadar ulaştırılması için tutulan *kira davarlarının* kirası İstanbul'daki *Şehremini* tarafından karşılanıyordu. Diyarbekir'den Adilcevaz'a kadar olan kira ise Diyarbekir hazinesinden veriliyordu⁸⁸.

Şehzade Bayezid olayı sırasında Bayezid'in muhtemel bir saldırısını önlemek gayesiyle Van ve Adilcevaz kalelerine bir miktar *muhafız yeniçeri* yerleştirilmiştir⁸⁹. Bu zümrelerin kalelerde bulunması yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere yeni değildir. Ancak bunların *yasakçı* olarak memleket içlerine yayılmaları Şehzade Bayezid olayının doğurduğu bir neticedir. Nitekim bu yasakçıların kasaba ve şehirlere yerleştirilmeleri, bunların da bu işi bir gelir kaynağı haline getirmeleri hem yeniçeri ocak nizamının

niçeri gönderildiği belirtilmektedir. İbnü'l Emin Askerî, No: 18/2-a.

⁸⁷ Nisan başları 1551 tarihinde Diyarbekir beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan bir fermânla, Bitlis, Adilcevâz ve Van kalelerindeki yeniçeri kulların ulûfelerinin gönderildiğini ve kendisine ulaştıktan sonra yeteri miktar adam ile ilgili mahallere bir an önce ulaştırması istenmiştir. *A.DVN* No: 3, vesika no: 22. Ocak sonları 1552 yılında Diyarbekir beylerbeyi Ayas Paşa'ya aynı mealde bir diğer fermân daha gönderilmiştir. İbnü'l-Emin Askerî, No: 28.

⁸⁸ *Maliyeden Müdevver* 2775, s. 58.

⁸⁹ 4 Ağustos 1565 tarihinde Diyarbekir beylerbeyi ve defterdârına hüküm yazılması hakkında maliye tarafından verilen bir *tezke-re* kaydında, Van ve Adilcevaz kalelerine konulan nöbetçi yeniçerilerin ulûfelerinin hazine-i amireden Diyarbekir'e ihrac olunduğu ve Adilcevaz'a ulaştırılması istenmektedir. *Maliyeden Müdevver* 2775, s. 58.

bozulmasına hem de Anadolu'da karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur⁹⁰.

Evliya Çelebi 1621-1622 (H.1031) yılında Adilcevaz Kalesi'nde 6 oda kapıkulu yeniçerisi, 2 oda topçu, 1 oda cebeci askerinin olduğunu kaydetmektedir⁹¹. Kalelerde muhafızlık eden kapıkulu yeniçerilerini diğer yerlikulu yeniçerilerden ayırmak için bunlara *odalı yeniçeriler* de denilirdi⁹².

gc- Müstahfızlar (Hisar erleri) ve Azebler

Kale muhafazası hizmetinde bulunan askerler hakkında kullanılan bir tabirdir. Osmanlı vesikalarında *hisar eri* ve *müstahfız* eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Müstahfızlar da azebler gibi hafif piyade sınıfındandı. Müstahfızların köken itibarıyla hangi sınıfa mensup oldukları konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *ihtiyar yeniçeriler ile mecruh ve malûl olmaları dolayısıyla eşinci hizmetinde bulunamayacak olanlar ve bazı cürüm sahibi yeniçeriler hisar eri sıfatıyla şehir kalelerinde yani gerideki hudut kalelerinde hafif muhafaza hizmetlerinde buhımurlardı*⁹³ diyerek bunların yeniçeri kökenli olduklarını ifade etmektedir.

⁹⁰ Şerafettin Turan, *Kanûnî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, s.176-177.

⁹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 243/a.

⁹² İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 330.

⁹³ İ. H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 327.

Midhat Sertoğlu ve Mehmet Zeki Pakalın ise, müstahfızların timâr tasarruf eden kale muhafızları olduğunu ileri sürmektedirler⁹⁴.

Kanunî dönemine ait *Timâr ve Taşra Teşkilâtı Kanunnâme-i Hümayûnu*'nda da ise hisar erleri, *Her kal'anın cebehânesi ve top ve tüfengi ve yerağ ve cemî'-i âlât-ı harb hıfzına dizdâr ve kethüdâ ve neferâtı vardır ki, ta'ayin olundukları kal'anın burûc u bârûsunu leyl ü nehâr deverân u güzerân ederler. Dâ'im hizmetleri kal'aların hıfz u hirâsetidür. Bu tâifeye hisâr erleri derler. Ve dizdâr ve kethüdâ ve neferâtının icmâllü timârları vardır; gedik i'tibâr olunmuştur, arpalık gibidir. Hizmetlerinde dâ'im ve kâ'im olduklarıncâ timâr ve gedükleri bilâ-sebeb ellerinden alınub âhara verilmez... Ve dahi bunların azl ü nasbı ve rabtı dizdârlara mahsûsdur, arzlarına i'tibâr olunur*⁹⁵ şeklinde tarif edilmişlerdir.

Müstahfız veya hisar erleri bu şekillerde tanımlanmasına rağmen, Adilceviz ve Ahlat kalelerinde görev yapan müstahfızların durumu bunlardan hiçbirisine uymamaktadır.

Kanunnâmede hisar erlerinin *timâr* tasarruf ettikleri açıkça belirtilmesine rağmen, incelediğimiz dönemde Adilceviz ve Ahlat kalelerindeki müstahfızların hepsi ulûfeli olup, timâr tasarruf eden hiçbir müstahfıza tesadûf edilememiştir.

Yukarıdaki mülahazaların ışığı altında, Adilceviz ve Ahlat Kalesi'ndeki müstahfızların, ne timâr tasarruf eden kale muhafızları, ne de ihtiyar ve cürüm sahibi yeniçeriler olmadıkları, kalenin muhafaza hizmetinde bulunan ulûfeli

⁹⁴ Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Terimler Sözlüğü II*, s. 630; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, s. 234.

⁹⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. 4, s. 480-481.

askerler olduğu ve bu askerlerin zaman zaman mahallinden karşılandığını söylemek mümkündür.

Adilceviz Kalesi'ndeki müstahfızların ulûfeleri 1577 yılına kadar Diyarbekir'den havale edilmektedir. Ancak bu ulufelerin ödenmesi için toplanan paraların Diyarbekir'in *tahsili gayri kabil* yerlerinden bağlanması müstahfızların ellerine para geçmemesine ve sefil olmalarına yol açmıştır. Bu sebeple, Adilceviz Kalesi müstahfızları Adilceviz'daki güherçile kârhanesinden yılda 200 kantar işlenmiş güherçileyi teslim etmeyi ancak ulûfelerinin Diyarbekir hazinesinden verilmesini talep etmişler ve bu isteğin kabul edildiği Van beylerbeyine gönderilen 6 Haziran 1577 tarihli bir hüküm ile bildirilmiştir⁹⁶. Bu durum Erciş Kalesi müstahfız ve azebleri için de aynıdır. Erciş Kalesi müstahfızları ve azebleri senede 200-250 kantar güherçileyi Van'a teslim etmek kaydıyla ulûfe almaya hak kazanıyorlardı⁹⁷.

Adilceviz ve Ahlat kalelerindeki müstahfızların atama azil ve görevleri hakkında belgelerden bilgi edinmek mümkün olmakla beraber inceleme dönemimizdeki mevcûdları hakkında bir bilgiye sahip değiliz.

Evliya Çelebi Ahlat Kalesi'nde 100 neferin olduğunu bunların her gece mehterhâne çalıp hazır durduklarını kaydetmektedir⁹⁸.

Adilceviz ve Ahlat kalelerinde müstahfızların yanısıra *azebler* de görev yapıyorlardı.

Osmanlı askerî teşkilâtındaki *azeb* sınıfının varlığı, yeniçeri ocağının kuruluş yıllarından önceye kadar gitmek-

⁹⁶ *Mühimme* 30, 242/568.

⁹⁷ *Mühimme* 23, 333/740, 340/761; *Mühimme* 24, hüküm no:200, 274/732.

⁹⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/a.

tedir. Bu askerî sınıf önceleri yeniçerilerin önünde harbeden yaya askerleri olarak anılmış, daha sonraları genişleyerek *kale* ve *deniz azebleri* olarak iki kısma ayrılmıştır. 1501 senesinde Midilli'nin muhafazası için buraya azeb kuvvetleri sevk edilmiş ve bundan sonra azeblerin devlet hazinesinden maaşlı olarak kale hizmetinde bulunmaları münasip görülerek kalelere muhafız olarak maaşlı azebler konulmuştur⁹⁹. Bu sebeple Adilceviz ve Ahlat kalelerinde de kale ve deniz azeblerinden bir miktar bulunması tabiidir. Nitekim, XVI. yüzyılda Van Gölü'nün çevresindeki Erciş ve Van kalelerinde azeblerin bulunduğunu biliyoruz¹⁰⁰.

1556 tarihli mufassal tahrir defterinde *Satı Gölü Çayırı* mahsulü hakkında bilgi verilirken, buranın Adilceviz Kalesi azeblerinin ve hisar erlerinin de eskiden beri çayırıları ve otlakları olduğu ileri sürülmektedir¹⁰¹. Bunun yanı sıra bazı azeblerin ve müstahfızların gelirleri *maktu* olarak belirlenmiş bazı çayırılık mahsullerini ve mezra'aları iltizama aldıkları da görülmektedir¹⁰².

1556 tarihli tahrir defterinde, Adilceviz Kalesi Azeb Kethüdâsı Musa b. Tanrıvermiş'in *Seleverik* mezra'asını 600 akçeye iltizama aldığı görülmektedir¹⁰³. Yine aynı tarihli defterdeki bilgilere göre Adilceviz Kalesi Azeb Ağası, Ulu Câmîi Vakfı gelirleri içindeki bir evde otur-

⁹⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 574.

¹⁰⁰ Bkz. Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, s. 344-345.

¹⁰¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 34.

¹⁰² *Tapu-Tahrir* 297, s. 39, 50.

¹⁰³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 50.

maktadır¹⁰⁴. 1605 tarihli icmâl defterdeki bir kayda göre ise, Ahlat Kalesi Azeb Ağası *Karaca* adlı bir kişidir.

1742 yılına ait yoklama defterlerinden Adilcevaz Kalesi'nde 203 azeb, 117 müstahfız, Ahlat Kalesi'nde ise 161 azeb, 91 müstahfızın bulunduğunu tespit edebiliyoruz. Bu yılda Adilcevaz Kalesi'nde Azeban Ağası 30 akçe yevmiyeli Seyyid Mehmed ve 35 akçe yevmiyeli dizdar Seyyid Ahmed'in yanısıra 16 akçe yevmiyeli bir müstahfız kethüdası, 2 akçe yevmiyeli bir kâtib bulunmaktadır. Aynı yılda Ahlat Kalesi'nde 17 akçe yevmiyeli azeb ağası Hüseyin ve 20 akçe yevmiyeli kale dizdarı Hüseyin ve Adilcevaz Kalesi'nde olduğu gibi 12 akçe yevmiyeli bir müstahfız kethüdası ve 9 akçe yevmiyeli bir kâtib de görev yapmaktadır¹⁰⁵.

Adilcevaz ve Ahlat kalelerindeki müstahfızlar kalenin muhafaza hizmetinde bulunmanın yanısıra yukarıda da kısmen değindiğimiz üzere diğer işlerle de görevlendirilebiliyorlardı. Mesela, 17 Ekim 1550 tarihli bir buyruğuda, Bargiri Kalesi'nin tamiri için Van'ın yanısıra Erciş, Adilcevaz ve Bitlis'den de nefer ihrac edildiği kayıtlıdır¹⁰⁶. Yine Van beylerbeyine gönderilen 15 Şubat 1576 tarihli bir hükümle, Ahtamar Kadısı'nın mektûb göndererek o tarafta işlenen baruthaneye ırgat lazım olduğunu, bulup getirmek için Bitlis, Ahtamar ve Ahlat hisarlarından hisar eri verilmesini bildirdiği belirtilerek, *hisarlardan ırgat sürmek için yeterli miktarda hisar eri ihrac edip göndermesi istenmiştir*¹⁰⁷.

¹⁰⁴ *Tapu-Tahrir* 297, s. 68.

¹⁰⁵ *D. AMH* 24935, s. 2-5; *D. AMH* 24949, s. 2-7.

¹⁰⁶ *Kepeci Ruus* 209, 111.

¹⁰⁷ *Mühimme* 27, 263/618.

h- Tımarlı Sipahiler

Klasik dönem Osmanlı askerî sisteminin en önemli birimlerinden birisi de tımârlı sipahilerdir. Dirlik tasarruf eden ve bölgelerinde bulunan bu askerler sefer sırasında alaybeyleri ile birlikte ilgili sancakbeyinin bayrağı altına girerlerdi. Tımarlı sipahiler hakkında ilerideki bölümlerde geniş bilgi verildiği için tekrara düşmemek için ilgili bölüme havale ediyoruz¹⁰⁸.

2- Ehl-i İlm (Ulemâ)

a- Kadı

Osmanlı idarî sistemi *sancak* ve *kaza* idaresi olmak üzere iki ayrı temel birime ayrılmıştır. Sancak daha ziyade askerî ve iktisadî bir hüviyet arzederken kazalar adli birer ünite durumundaydılar. Ancak bu yetki sınırlamasının çok kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığını söylemek mümkün değildir. Meselâ, sefere çıkacak Osmanlı ordularının sefer güzergâhı üzerinde ikmâl ve iaşesinin sağlanması yani *nezil*, *sürsat* ve *iştirâ* hizmetinin kadılarına havale edilmesi ve bu konuda *kaza* biriminin esas alınması kadıların ve kazaların askerî ve iktisadî ve askerî yönünün olduğuna da bir örnektir. Bunun yanı sıra kadıların zaman zaman sancakbeyi ile birlikte ulûfe verilmesi hakkında merkeze teklifte bulunduğu da rastlanmaktadır¹⁰⁹. Bu sebeple kadı-

¹⁰⁸ Adilcevâz Sancağı'ndaki tımârlı sipahiler hakkında geniş bilgi için bu eserin ÜÇÜNCÜ BÖLÜM, *Sancak Gelirlerinin Bölüşümü* bahsine bakınız.

¹⁰⁹ Meselâ 9 Ekim 1564 tarihli bir buyruldu kaydında, Van kadısı ve Adilcevaz sancakbeyinin mektûbu üzerine ulûfe verildiği görülmektedir. *Kepeci Ruus* 219, s. 50.

ların sadece adli konularda değil, beledi, idari, mali ve askerî konularda da yetkili olduğunu söyleyebiliriz¹¹⁰.

Adilceviz Sancağı, iki kazadan mürekkebe olduğu için iki kadılık bölgesine ayrılmıştır. Bunlar Ahlat ve Adilceviz kazası veya kadılıklardır. Kaynaklarda Adilceviz ve Ahlat kadılıkları hakkında özellikle uygulamaya yönelik bilgi bulmak mümkündür. Ancak incelediğimiz dönemde bu kadıların kimler olduğu hususunda teferruatlı bilgilere sahip değiliz. 1556 tarihli tahrir defterindeki bazı kayıtlara göre Adilceviz kadısı Mahmûd Çelebi'dir¹¹¹. Aynı defterdeki bir başka kayıta *sâbık Adilcevâz kadısı* olarak Hasan Efendi'nin ismi zikredilmektedir¹¹². Bunların yanısıra 8 Mart 1572 tarihli bir hükümden, Adilceviz kadısının Şemseddin Efendi¹¹³. 1605 tarihinde ise Mehmed Efendi olduğunu öğrenebiliriz¹¹⁴.

Kadıların tabii olarak bütün Osmanlı kazalarında aynı olan ve yapmakla yükümlü oldukları birtakım görevleri vardır. Daha ziyade adli ve beledi alanda yoğunlaşan bu görevler her kaza bölgesinde yerine getirilmektedir. Bu görevlerin dışında Adilceviz ve Ahlat kadılarının incelediğimiz dönemde kaynaklara sirayet eden ve yetki ve so-

¹¹⁰ Kadılık kurumu hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *İktisadi ve İctimai Tarih 2*, s. 83; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 136, 171; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 87 vd; Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Ankara 1997, s. 185-193; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994.

¹¹¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 30.

¹¹² *Tapu-Tahrir* 297, s. 53.

¹¹³ *Mühimme* 18, 141/299.

¹¹⁴ *Tapu-Tahrir* 730, s. 42.

rumluluk sınırlarının tesbitini daha da netleştirecek bazı görevlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Kanunlara aykırı davranışları tespit edip haklarındaki tahkikatı yapıp yargılamalarını yapmak¹¹⁵.
- Görevlerini suistimal eden resmî görevlileri merkeze bildirip haklarındaki gerekli soruşturmayı yapmak¹¹⁶.
- Sancakbeyi ile birlikte bazı resmî görevlere tevcih yapılması için merkeze teklifte bulunmak¹¹⁷.

¹¹⁵ Mesela, Mamûkî taifesinden bazı kişilerin Tebriz seferinden dönen askerin yolunu kesip eşyalarını yağma ve kendilerini katl etmeleri ve bunun benzeri eşkiyalık hareketlerinin görülmesi üzerine, Adilceviz ve Ahlat kadıları durumu talik ederek merkeze arz etmişlerdir. Bunun üzerine Van beylerbeyine gönderilen 4 Mart 1595 tarihli bir hükümle *ehl-i fevâdın haklarından gelinmesi istenmiştir. Mühimme 72, hüküm no: 812.*

¹¹⁶ Meselâ Adilceviz sancakbeyi İbrahim ve Adilceviz kadısı Şemseddin mektûb göndererek Adilceviz müstahfızlarından Emrullah'ın şirret ve şekavetini şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyet üzerine kendilerine gönderilen 8 Mart 1572 tarihli bir hüküm ile, durumu teftiş edip yaptığı sabit olan suçların sicili ile kendisini küreğe koymak için merkeze göndermeleri istenmiştir. *Mühimme 18, 141/299.* Bu konudaki bir diğer örnek de şöyledir: Adilceviz ve Erciş kullarından Kanber, Nuri ve diğer arkadaşlarının eşkiyalık yaptıklarının bildirilmesi üzerine Van beylerbeyine gönderilen 13 Ağustos 1573 tarihli bir hüküm ile *Adilceviz kadısı marifetiyle durumlarını teftiş edip bildirmesi istenmiştir. Mühimme 22, 237/460.*

¹¹⁷ Meselâ 9 Ekim 1564 tarihli bir *buyruldu* kaydında, Van kadısı ve Adilceviz sancakbeyinin mektûbu üzerine ulûfe verildiği görülmektedir. *Kepeci Ruus 219, s. 50.*

- Bölgelerinde olan herhangi bir anlaşmazlık konusu hakkında merkezden kendilerine gelen direktifler doğrultusunda tahkikat yapmak ve gereğini yerine getirmek¹¹⁸.
- Ticaret maksadıyla İran tarafından gelen-giden tüccar taifesinin yollarda kimseye rencide ettiril-memesi ve tüccar taifesine baskı yapanları tesbit e-derek gerekli takibatı yapmak¹¹⁹.
- Sefer sırasında orduya gerekli olan zahirenin top-lanması ve ordu karargâhına ihrâc edilmesi işinde

¹¹⁸ Mesela, Adilcevaz kadısına gönderilen 26 Şubat 1616 tarihli bir hükümle, *Millî* taifesinden Cemaleddin ve Ömer adlı kişile-rin 30 seneden fazla *Sarusu* adlı mevziide mütemekkin iken Hazzo hâkimi Han Budak'ın *Haldi aşiretindensiniz* diyerek bunları Hazzo'ya iletmek istemesi üzerine adı geçen kişilerin merkeze *defter-i hakâni sûreti* ibraz edip kendilerinin Millî tai-fesinden olduklarını beyan ettikleri bildirilerek, durumnu teftiş edip merkezden gönderilen *mühürlü sahih-i sûret-i defter-i cedid-i hakâniye* bakarak Millî taifesinden oldukları kayıtlı ve 10 yıldan fazla *Sarusu* adlı mevziide oldukları kesin ise otur-dukları yerde iskân ettirmesi istenmiştir. *Mühimme* 81, 46/102.

¹¹⁹ 18 Eylül 1610 (Selh-i Cemaziyel-âhir 1019) tarihinde Van beylerbeyine ve yol üzerinde olan hâkim ve kadılar ile Van'dan Diyarbekir'e ve Diyarbekir'den Haleb'e kadarki yol üze-rinde olan mir-i mirân, sancakbeyi ve kadılara gönderilen iki ayrı hükümle, *Vilâyet-i Acem*'den ticaret maksadı ile gelen tüccar taifesinin yollarda ve menzillerde kimseye rencide etti-rilmemesi ve menzillerde ulakların *ulağa davar lazım* diyerek baskı ile davarlarını aldıklarının duyulması üzerine *ulak na-mıyla davar alınmaması ve rencide edilmemeleri* emredilmiş-tir. *Mühimme* 79, s. 425-A/1069, 426/1074.

bu işe memur olan kimselere kendi hudutları içinde yardımcı olmak¹²⁰.

Evliya Çelebi, Ahlat'ın 150 akçe payeli bir kaza olduğunu ve kadının yıllık gelirinin 2 kese, Adilcevaz'ın da yine 150 akçe ile şerif bir kaza olduğunu ve kadısına yıllık 1.000 gurusluk bir gelir geldiğini kaydetmektedir¹²¹.

b- Vakıf Görevlileri

Adilcevaz Sancağı'ndaki dinî ve sosyal nitelikli müesseselerde görev yapan ve bir vakfa bağlı olan görevliler de mevcuttur. Müderris, inam, müezzin, mütevellî, şeyh, cabi vs. görevliler de diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi Adilcevaz Sancağı'nda çeşitli yerleşim yerlerindeki, medrese, câmi, mescit ve zaviyelerde görev yapıyorlardı¹²².

3- Diğer Görevliler

Osmanlı şehirlerinde görev yapan *bazârbaşı*, *muhtesib*, *sübaşı* vb. birçok hizmet erbâbı tabii olarak Adilcevaz ve Ahlat'da da görev yapıyorlardı. Ancak bunlar hakkında

¹²⁰ 3 Nisan 1578 (25 Muharrem 986) tarihinde Diyarbekir ve Van beylerbeyleri ile buralarda bulunan beyler ve kadılara gönderilen bir hükümle, Mustafa Paşa ordusuna zahire tedârik etmek vazifesinin Bayburd alaybeyi Ebu Bekir'e verildiği ve her kadının kendi hududu dahilinde zahire ihracına yardım etmesi emredilmiştir. *Mühimme* 32, 118/244.

¹²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/a, 243/a. Evliya Çelebi'nin bölgeyi ziyareti sırasında 1 kese = 40.000 akçe, 1 gurus = 80 akçedir. Bu durumda Adilcevaz ve Ahlat kadılarının yıllık geliri 80.000 akçedir.

¹²² Vakıf görevlileri hakkında geniş bilgi için bkz. bu eserin I-*KINCI BÖLÜM*, Ahlat ve Adilcevaz şehrindeki *Dini ve Sosyal Yapılar* kısımları.

mevcut belgelere sirayet eden bir bilgi olmadığı için şu an için bir şey söyleyemiyoruz.

17. yüzyıl ortalarında Adilceviz ve Ahlat'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, Ahlat'ın *şahbender*, *bâcdâr*, *muhtesib* ve *sübaşısının* İstanbul'dan geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca göl kenarındaki iskelede bir *gümrük emininin* bulunduğunu ve gelen bütün gemilerin 1/10 vergisini alarak kale kullarının ulûfelerini verdiğini ve iltizam bedelinin 7 yük (700.000) akçe olduğunu belirtmektedir¹²³. Evliya Çelebi, Adilceviz'da ise *müftü*, *nakib* (nakibü'l-eşraf kaymakamı), *nâib*, *sübaşı*, *şahbender* ve *gümrük emininin* bulunduğunu ifade etmektedir¹²⁴.

¹²³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/a.

¹²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 243/a.

İKİNCİ BÖLÜM

ADİLCEVAZ VE AHLAT ŞEHİRLERİNİN FİZİKİ
YAPISI VE NÜFUS

Adilceviz Sancağı'nda 3 nahiye bulunduğunu ancak bunlardan Sarusu'nun coğrafi bir mekân olduğunu, Adilceviz ve Ahlat'ın ise birer merkez kasabalarının bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Adilceviz ve Ahlat, tarihleri ilkçağlara kadar giden köklü şehirlerdir. Özellikle Ahlat şehrinin Selçuklular zamanında bölgenin hâkimi olan *Ahlatşahlar* vasıtasıyla bir ilim ve kültür merkezi olduğu ve şehrin dinî ve sosyal yapılarla bezenerek kalabalık bir hüviyet arz ettiği bilinmektedir.

Bu bölümde önce Ahlat ve Adilceviz şehirlerini tek tek ele alarak buralardaki askerî, dinî ve sosyal yapıları tanıtmaya çalışacağız. Dinî ve sosyal yapılar anlatılırken sadece şehirlerle sınırlı kalmayıp köylerde bulunan zaviyeleri de belgelere geçtiği ölçüde vereceğiz.

Bu bölümün bir diğer kısmı ise şehirlerin ve sancağın iskân durumu ve nüfusu ile alakalı olacaktır.

I- ADİLCEVAZ ŞEHİRİ

Adilceviz şehri Van Gölü'nün batı kıyılarında olup Ahlat'a 24; Van'a 165 kilometre mesafededir. Etrafı sarp dağlarla çevrili derin bir vadi içerisine kurulmuştur¹.

¹ Şemseddin Sami, *Kamusu'l Alâm*, c. 4, İstanbul 1311, s. 3038; İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi*

1- Adilceviz Kalesi

Adilceviz'in batı kısmında olup yalçın kayalardan Van Gölü'nün içine kadar inmektedir. Kale kalıntıları arasında silik Urartu izlerine rastlanması sebebiyle Urartular tarafından inşa edildiği söylenmektedir². Daha sonraki dönemlerde tabii olarak bölgeye hâkim olan güçlerin elinde kalan kalenin Selçuklular zamanında büyük bir tamir gördüğü batı ucundaki uzunca kitâbeden anlaşılmaktadır. Kale'nin Ahlat yolunun üzerindeki kapısının solunda bulunan bir diğer kitâbede ise Sultan Cıbanşah adı belirgin olarak okunmaktadır³.

Adilceviz Kalesi 1574 yılında Osmanlı hakimiyeti sırasında büyük bir tamire tabi tutulmuştur. 25 Mayıs 1574 tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle, daha önce yapılan tahkikat neticesinde Adilceviz Kalesi'nin tamirine 150.000 akçenin kifâyet edeceği bildirilerek, kalenin tamirine nezaret etmesi istenmiştir⁴.

Evliya Çelebi, kalenin yontulmuş taşlar ile yapılmış sağlam bir yapı olduğunu ve etrafı yalçın kayalarla çevrili olduğu için iç kalenin etrafında hendek bulunmadığını ifade etmektedir. Ayrıca, 38 adet sağlam kulesi bulunduğunu ve demir kapısının üç katlı olduğunu belirterek kalenin içinde 70 adet bağırsız bahçesiz toprak damlı dar ev olduğunu söylemektedir. Evliya Çelebi kale hakkında daha sonra şu bilgileri vermektedir:

tesî Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. I, S. 1-2, İstanbul, 1950, s. 186.

² Emin Bilgiç-Baki Öğün, "Adilceviz Kef Kalesi Kazıları", *Anatolia (Anadolu)*, S. VII, Ankara, 1966, s. 67.

³ İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 186.

⁴ *Mühimme* 24, 332/910.

Kale'nin içinde bir câmii, cephane mahzenleri, tahıl ambarları, su sarnıçları, mehterhâne kulesi ve dizdarhâne bulunmaktadır. Büyük balyemez toplar bulunur. Kalede diğer inâretler bulunmamaktadır. Kalenin çevre uzunluğu 4.000 adım olup kuzeyi doğru yükselen daire şeklinde yapılmıştır. Kalenin kuzey tarafında 1 top menzili uzaklıkta bir dağ boşluğu bulunduğu için kaleyi o tarafa doğru yapmışlardır. Daha aşağıda bir kale daha vardır. Bu da yükselen kaya üzerindedir. Bir tarafı göl kenarındaki kaya üzerinde olup 3 kapısı vardır. Bunlardan *Ahlat Kapısı* güneye doğru açılır. Bir kapısı doğu tarafında olup Er-ciş'e doğru açılır. Bir diğer kapısı ise kuzey tarafındaki kayaların olduğu mevkide olup *Urgun Kapısı* olarak anılır. ancak bu kapı devamlı kapalıdır. Aşağı Kale büyük taşlarla yapılmış olup dört köşedir. Bu kalenin çevresi de 6.000 adımdır. Limana bakan kulelerinde büyük sayka topları ile 76 adet balyemez top bulunmaktadır. Burada 300 adet bağırsız bahçesiz kargir ev bulunmaktadır. Mağaraları kayaların içinde olup pusu için kullanılmaktadır. Kalenin batı tarafı dağlarla çevrili olup bu kısım tamamen bağırlıdır. Bu bağların güney tarafı Van Gölü'dür. Buralarda küçüklü büyüklü saraylar, reaya evleri ve bağ evleri bulunmaktadır ki tamamı 1.100 adettir⁵.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre kale iç ve dış surlarla çevrili olup yukarı ve aşağı kale olarak iki kısımdan müteşekkildir.

Adilceviz Kalesi bugün oldukça harap bir vaziyette olup sadece kalenin varlığını yansıtacak sur kalıntıları bulunmaktadır.

Adilceviz şehrine 6 km. uzaklıkta volkanik bir tepe üzerinde kurulmuş ikinci bir kale daha bulunmaktadır. *Kef Kalesi* olarak anılan bu kale Urartular tarafından inşa e-

⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 242/b.

dilmiştir. Ancak bu kale Türk hakimiyeti sırasında iskân edilmemiştir⁶.

2- Mahalleleri

1556 tarihli defterde Adilceviz şehrinde mahalle kaydedilmemiştir. Ancak Cihanşah Mescidi Vakfı hakkında bilgi verilirken *Kilisa Mahallesi'nde* olduğu belirtilmiştir⁷. Bunun dışında bir mahalle ismine tesadüf edemedik.

Evliya Çelebi ise şehirde 8 mahalle olduğunu belirtmektedir⁸.

3- Dinî ve Sosyal Yapılar

a- Câmîler

aa- Ulu Câmîi

Adilceviz'in batısında eski kale yıkıntıları içerisinde dir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ulu Câmîi'den bahsedilmemesi XVII. yüzyılın ortalarından sonra kullanılmadığını veya harap olduğunu düşündürmektedir.

1945 yılında bölgeyi ziyaret eden İ. Kafesoğlu, bu yapıyı cephe duvarındaki kitâbede *Mescid al-kebîr* ibaresinin okunduğunu, fakat buranın ibadetten başka maksatlar için inşa edildiğini belirtmektedir. Câmînin içinin kemerli küçük hücrelere ayrılması buranın medrese olarak kulla-

⁶ Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı (XII.-XIII. Yüzyıl)*, Ankara 1992, s. 82. Kef Kalesi hakkında Geniş bilgi için bkz. E. Bilgiç-B. Ögün, "Adilceviz Kef Kalesi Kazıları", *Anatolia (Anadolu)*, S. VII, Ankara, 1966, s. 65-121; E. Bilgiç-B. Ögün, "Adilceviz Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S.XXI-1, Ankara, 1974, s. 31-35.

⁷ *Tapu-Tahrir 297*, s. 69.

⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 242/b.

nılabileceğini de göstermektedir. Tahta minberi ise sonradan yapılmıştır⁹.

1556 tarihli mufassal ve 1571 tarihli evkaf defterde Ulu Câmîi Evkafı bulunmaktadır. 1556 tarihli defterde câminin vakıf gelirleri, miktarları verilmeden sıralanmış ve vakıf mütevellisinin Hacı Seydî Ahmed adlı bir kişi olduğu belirtilerek günlük 3 akçe yevmiye aldığı kaydedilmiştir¹⁰.

1571 tarihli evkaf tahrir defterinde ise câminin vakıf gelirleri tek tek miktarları belirtilerek verilmiş ve vakıf mütevellisi *Ruhullah* eliyle bu gelir kaynaklarının câminin masraflarına harcadığı belirtilmiştir. Mütevellinin yevmiyesi ise 1556 yılında olduğu gibi 3 akçedir¹¹.

Ulu Câmîi'nin 1556 ve 1571 tarihlerindeki gelir kaynakları şöyledir:

Tablo 11: Adilcevaz Ulu Câmîi Evkafı.

1556		1571	
Gelirin Cinsi	Miktarı	Gelirin Cinsi	Miktarı (Akçe)
-	-	Ahır (Per-vâne) yıllık kirası	200
Bağ (Hacı b. Kulı elinde)	1 kıt'a	Bağ (1 kıt'a bağın yıllık geliri)	20

⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Ahlât ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahatî Raporu", s. 187.

¹⁰ *Tapu-Tahrir* 297, s. 68.

¹¹ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 52/a.

Tablo 11: Devam.

1556		1571	
Gelirin Cinsi	Miktarı	Gelirin Cinsi	Miktarı
Bağ (Mehmed Çavuş elinde)	1 kıt'a	Bağ (Şah Hüseyin'in elindeki bağın yıllık kirası)	120
Bağ (Mirek elinde)	1 kıt'a	-	-
Bağ-1 Kasım Can	1 kıt'a	Bağ (Mahmûd elindeki Kasım Can Bağı'nın yıllık geliri)	50
Bağ-1 Mirîhân Beğ	1 kıt'a	Bağ (Mirîhân Bey bağının yıllık geliri)	20
Dükkân-1 debbağhâne	1 adet	Dükkân (Debbâğhâne dükkânı yıllık kirası)	40
-	-	Dükkân (Usta Mehmed Emirzâde'nin elindeki dükkânın yıllık kirası)	18
-	-	Dükkân (Usta Hüseyin'in elindeki dükkânın yıllık kirası)	180

Tablo 11: Devam.

1556		1571	
Gelirin Cinsi	Miktarı	Gelirin Cinsi	Miktarı
-	-	Dükkân (Ni'met'in elindeki dükkânın yıllık kirası)	72
-	-	Dükkân (Monla İbrahim dükkânının yıllık geliri)	144
-	-	Dükkân (Nalband dükkânı geliri)	48
-	-	Hâne (Adilcevâz mirâ-lâyı Ah-med Bey'in elindeki evin kirası)	24
Hâne (Ali-can Çelebi elinde)	1 adet	Hâne (Mon-la Alihan'ın evinin yıllık kirası)	50

Tablo 11: Devam.

1556		1571	
Gelirin Cinsi	Miktarı	Gelirin Cinsi	Miktarı
Hâne (Emir Ahmed e- linde)	1 adet	Hâne (Pir Ahmed vak- findaki 4 bâb evin yıllık kirası)	60
Hâne (Câmi yakınında)	1 adet	Hâne (Mi- zancı evinin yıllık kirası)	20
Hâne (Azeb Ağası'nın elinde)	1 adet	Hâne (Adil- cevaz Kalesi Azeb Ağa- sı'nın evinin yıllık kirası)	100
-	-	Hâne (Mon- la Fazıl'ın evinin yıllık kirası)	80
-	-	Hâne (Meh- med Çav- uş'un evi- nin yıllık kirası)	30
-	-	Hâne (İlyas'ın e- lindeki evin yıllık kirası)	20

Tablo 11: Devam.

1556		1571	
Gelirin Cinsi	Miktarı	Gelirin Cinsi	Miktarı
-	-	Nakit. (Vakıf mütevellisi Ruhullah'ın elindeki nakit para)	3.900
-	-	Oda (4 bâb odanın yıllık kirası)	100
Zemin-i Sultan Ahmed	1 kıt'a	Zemin (Sultan'ın elindeki zeminin yıllık geliri)	100
Zemin-i Rüstem	1 kıt'a	Zemin (Kara b. Rüstem bağındaki bir kıt'a zeminin yıllık kirası)	16
Zemin-i İnâyet	1 kıt'a	Zemin (Mizancı İnayet zeminini yıllık geliri)	50
Zemin-i Yar Ahmed	1 kıt'a	Zemin (Can Ahmed elindeki zeminin yıllık geliri)	20

Tablo 11: Devam.

1556		1571	
Gelirin Cinsi	Miktarı	Gelirin Cinsi	Miktarı
Zemîn-i medrese	1 kit'a	Zemin (Mehmed Kâtib elindeki zeminin yıllık geliri)	16
Zemin derdest Mirzâ	1 kit'a	Zemin (Abdulkerim elindeki zeminin yıllık kirası)	26
Zemin-i Taceddin	1 kit'a	Zemin (Hasan elindeki zeminin yıllık geliri)	30
-	-	Zemin (İbrahim b. Oruç elindeki zeminin yıllık geliri)	40
-	-	Zemin (Mahmûd elindeki zeminin yıllık kirası)	10

Tablo 11: Devam.

1536		1571	
Gelirin Cinsi	Miktarı	Gelirin Cinsi	Miktarı
-	-	Zemin (Mehmed Karaca elindeki zeminin yıllık geliri)	8
-	-	Zemin (Erzanî elindeki zeminin yıllık geliri)	20
-	-	Zemin (Beşâret elindeki zeminin yıllık geliri)	8
-	-	Zemin (Mahmûd b. Hüdâvirdî'nin elindeki zeminin yıllık geliri)	160
-	-	Zemin (Ali elindeki zeminin yıllık geliri)	150
-	-	Toplam	5.962

Her iki defterde de *imam*, *hatib*, *müezzin* vb. câmi görevlileri kaydedilmemiştir. Vakfın gider kalemleri içinde sadece *mütevellin*in aldığı 3 akçelik yevmiyye bulun-

maktadır ki, yıllık 1080 akçe tutan bu gider çıktıktan sonra vakfın yıllık toplam geliri 4.882 akçe kalmaktadır. Bu meblağ ise mütevellî eliyle masraflarına tahsis edilmiştir.

ab- Zal Paşa Câmii

Adilcevaz Kalesi eteklerinde Van Gölü kıyısındadır. Yapısı Ahlat taşından olup, kare planlıdır. İç bölümde ortada kare oluşturan dört sütun vardır. Bunlarla câmi dokuz bölüme ayrılmıştır. Câmiyi dıştan oniki kubbe örtmektedir. Silindirik gövdeli minare kare kaide üstüne oturmaktadır¹².

Evliya Çelebi Zal Paşa Câmii'nin bakımlı ve meşhur olduğunu ileri sürmektedir ki, Adilcevâz şehrinde zikrettiği tek câmii budur¹³.

Zal Paşa'nın Kanunî'nin 1548 seferinden sonra Ahlat bölgesinde kaldığı ve 1557-1558 (H. 965) yılında Ahlat Kalesi'nin yapımını başlattığı düşünülürse¹⁴ câmiyi de muhtemelen bu yıllarda yaptırdığı tahmin edilebilir.

b- Medreseler

ba- Hatuniye Medresesi

Adilcevaz şehrinde dir. İbrahim Kafesoğlu Ulu Câmii olarak adlandırılan yapının içindeki kemerli küçük hücrelerden dolayı buranın *Hatuniye Medresesi* olabileceğini ileri sürmektedir¹⁵.

Hatuniye Medresesi ile ilgili olarak 1556 ve 1571 yıllarına ait iki vakıf kaydı bulunmaktadır. Bu iki vakıf kaydında kâtiblerin hatalarından kaynaklanan bazı rakam

¹² *Yurt Ansiklopedisi*, "Bitlis Maddesi", c. 2, İstanbul 1982, s. 1437.

¹³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 242/b.

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/a.

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'te Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 187.

hataları iki kayıt da mukayese edilerek aşağıdaki şekilde tanzim edilmiştir. Buna göre Hatuniyye Medresesi'nin gelir ve giderleri şöyledir¹⁶:

Tablo 12: Hatuniyye Medresesi Evkafı (1556-1571).

Gelirin Cinsi	Miktarı (Akçe)
Adilceviz Nahiyesi'ne bağlı İncekesrük köyü hâsılının vakfa ayrılan hissesi	550
Adilceviz'a bağlı Vanek Göçeri köyü hububat hâsılından vakfa ayrılan hisse	1.000
Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Ersifâk mezra'ası geliri	580
Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Ahireşin köyünün 1/2 rûsum ve 1/2 hububât hâsılının vakıf hissesi	3.000
Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Çomaklu köyünün 1/2 hububât hâsılının vakıf hissesi	1.900
Adilceviz şehrindeki 1 kıt'a zemin geliri	10
Sur yakınındaki 1 kıt'a bağın yıllık geliri	100
Şehir yakınındaki değirmen zemini geliri	20
Sor köyü yakınındaki Hatuniyye değirmeni	-
Yıllık Toplam Gelir	7.160

Tablo 12: Devam.

Giderin Cinsi	Miktarı (Akçe)
Müdderis (günlük)	10
Talebe (günlük)	2
Mütevelli (günlük)	3
Câbi ve kâtib (günlük)	2
Yıllık Toplam Gider	6.120
Kalan	1.040

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Hatuniyye Medresesi incelediğimiz dönemde faaldir. Zira vakıfta 10 akçe yevmiyeli bir müdderis, 1 câbi ve 1 kâtib ve talebeler fiilen bulunmaktadır.

c- Zâviye ve Mescidler

Herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerine veya yol üzerindeki bina veya binalar topluluğuna *zâviye* denilmektedir¹⁷.

Devletin zâviyelerden birinci derecede beklediği hizmet yolcuların konaklamasını sağlamaktır. Bu itibarla bütün zâviyelerin vakıf gelirlerinin *âyende ve revendeye sarf olunması ve başkasına sarf olunmaması* vakfiyelerde vurgulanmıştır.

Zâviyelerin bünyesinde genellikle mescid, tevhidhâne (büyük zâviyelerde âyine ayrılan kısım), türbe ve mezarlık, derviş ve misafir odaları, kütüphane, mutfak ve erzak

17

Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviye", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1986, s. 468.

ambarları, hamam ve ahırlar bulunmaktadır. Bu itibarla zâviye ve mescidleri aynı başlık altında vermeyi uygun bulduk.

Adilcevaz şehrinde, şehir civarında ve bazı köylerde zâviyeler ve mescidler bulunmaktadır. Bu zâviyeler şunlardır:

ca- Şeref Bey Zâviyesi

Bu zâviye muhtemelen *Kasûh* köyündedir. Zira Adilcevâz Nahiyesi'ne bağlı olan Kasûh Köyü ve Bazironik Mesra'ası'nın hâsılı vefat etmiş olan Şeref Bey tarafından kendi adıyla anılan Şeref Bey Zâviyesi'ne vakfedilmiştir.

1556 tarihli defterde zikredilen köy ve mezra'anın hâsılı 5.571 akçe iken¹⁸ bu miktar 1571 tarihinde 10.423 akçeye yükselmiştir.

1571 tarihinde zâviyede Mehmed adlı bir kişi *kitâbet* görevini yürütmekte ve günlük 2 akçe ücret almaktadır¹⁹.

cb- Baba Hüseyin Zâviyesi

Adilcevâz Nahiyesi'ne bağlı *Koğos-ı 'Ülyâ*²⁰ köyünde bulunmaktadır. 1556 tarihinde, zikredilen köyün hububat hâsılının 1/4 hissesi olan 367 akçelik gelir Baba Hüseyin vakfına aittir²¹. Bu gelir 1571 tarihli defterde 370 akçe olarak kaydedilmiştir²².

¹⁸ *Tapu-Tahrir* 297, s. 66-67.

¹⁹ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 51/b.

²⁰ Yeni ismi Yolçatı olup, bugün Adilcevâz Merkez ilçeye bağlıdır.

²¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 67.

²² *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 51/b.

cc- Pîrî Bey (Kara Şeyh) Zâviyesi

Adilcevaz Nahiyesi'ne bağlı Kara Şeyh²³ köyündedir. 1556 tarihinde zikredilen köy ile birlikte *Kızıl Viran* ve *Tayrut* mezra'alarının 9.074 akçe olan hâsılı zâviyeye vakfedilmiştir²⁴.

1571 tarihli defterde bu zâviye *Pîrî Bey Zâviyesi* olarak kaydedilmiştir. 1571 tahririnden önceki tahrirde, *Vakf-ı Zâviye-i Kara Şeyh* olarak kaydedilmiştir. Bunun sebebi önceki tahrir sırasında vakıfnâmenin bulunamamış olması ve vakıf müessesesinin bulunduğu köyün ismi ile kaydedilmesidir. Ancak 1571 yılındaki tahrirde, Pîrî Bey'in oğlu olan eski Musul Sancakbeyi İmam Kulu Bey elindeki vakıfnâmeyi ibrâz edince, deftere *Vakf-ı Zâviye-i Pîrî Bey der-Karye-i Kara Şeyh* şeklinde kaydolunmuştur²⁵. Bu tarihte Kara Şeyh köyü ve *Kızılvirân* mezra'asının 11.412 akçelik hâsılı Pîrî Bey Zâviyesine vakfedilmiştir.

Vakfiye hükümleri gereğince vakfın tevliyet görevi Pîrî Bey'in evlâdına bırakılmıştır. Kara Şeyh köyü Pîrî Bey'in mülkü olup bu durum *Rüstem Padişah ibn-i Sultan Maksud'dan* aldıkları mülknâmelerinde kayıtlıdır. Bu itibarla önceden köye bina ettiği zâviyeye bu köyün hâsılı vakfetmiş ve evlâdından kim mütevellî olursa onun marifetiyle *ayende ve revendeye sarf olunmasını* vakıfnâmesine kayd ettirmiştir²⁶.

²³ Bugün Göldüzü (Arın) Bucağı'na bağlı olup, aynı adla anılmaktadır.

²⁴ *Tapu-Tahrir* 297, s. 67.

²⁵ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 51/b.

²⁶ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 51/b.

Zâviye'de zâviye şeyhi olarak Şah Ali bulunmaktadır. Buna *cihet-i meşihat* olarak günlük 1 akçe tahsis edilmiştir. Bunun yanı sıra *kitâbet* görevini Mehmed adlı bir kişi yürütmektedir. Bu görevliye de günlük 1 akçe tahsis edilmiştir²⁷.

cd- Baba Taşhun Zâviyesi

Adilceviz Nahiyesi *Taşhun* veya *Daşhûn* diye anılan köyde bulunmaktadır. *Daşhûn* köyü ve Simek Mezra'asının 1556 yılındaki 300²⁸, 1571 yılındaki 480 akçelik hâsılı bu zâviyeye vakfedilmiştir²⁹.

1571 tarihli defterde, bu meblâğın vakıf sahibinin şartı mücibince zâviye şeyhi Şeyh Bünyâd vasıtasıyla *ayende ve revendeye* sarf olunmak üzere tahsis edildiği kayıtlıdır. Bunun yanı sıra *cihet-i meşihat* olarak Şeyh Bünyâd günlük 1 akçe almaktadır³⁰.

ce- Alaca Atlı Zâviyesi

Adilceviz şehri yakınındadır. 1 kıt'a değirmen, 3 kıt'a zemin ve 1 kıt'a bağın miktarı belirtilmeyen geliri vakıf sahibinin şartı gereğince zâviye şeyhi olanlar tarafından *ayende ve revendeye* sarf olunmaktadır. 1571 yılında zaviye şeyhi Şeyh Mustafa'dır³¹.

²⁷ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 51/b.

²⁸ *Tapu-Tahrir* 297, s. 68.

²⁹ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 52/a.

³⁰ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 52/a.

³¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 69; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 52/b.

cf- Han Zâviyesi

Derâhpûr köyü yakınlarındadır. 2 kıt'a zeminin mah-sûlü aynende ve revendeye sarf olunmaktadır³².

cg- Toğan Zâviyesi

Adilcevâz şehri yakınındadır. Geliri, resm-i küvâre ve Karaağaç Mescidi imamı elindeki 2 kıt'a zeminin vergi-sinden müteşekkildir. Miktarı tam olarak belirtilmeyen bu gelir kaynakları 1556-1571 yıllarında zâviye şeyhi Hüseyin Toğan eliyle gelen geçen yolculara sarf olunmaktadır³³.

ch- Hazreti Ebûbekir Mescidi

Bu mescidin tam olarak nerede bulunduğu hususunda defterler bilgi vermemektedir. 1556 ve 1571 tarihli defterlerde, Mescidin Ebu Bekir isimli bir zat tarafından yaptırıldığı ve Sinan köyü yakınındaki bir bağın 1/2 gelirinin mescidin, 1/2 gelirinin ise Adilcevaz'daki Ulu Câmî'nin masraflarına vakf olunduğu belirtilmektedir³⁴.

ci- Cihanşah Mescidi

Adilcevaz şehrinde Kilisa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Gelir kaynağı 1556-1571'de Sinan köyü yakınındaki bir değirmenin gelirinden ibarettir. Ancak bu gelir kaynağının miktarı defterlere kaydedilmemiştir³⁵.

cj- Hızır Mescidi

Adilcevaz şehrinde bulunmaktadır. Geliri Adilcevâz Gümân Ağası'nın elinde bulunan ahırın kirası ve 1 odalı

³² Tapu-Tahrir 297, s. 69; Kuyûd-ı Kadîme 202, vr. 52/b.

³³ Kuyûd-ı Kadîme 202, vr. 52/b.

³⁴ Tapu-Tahrir 297, s. 69; Kuyûd-ı Kadîme 202, vr. 53/a.

³⁵ Tapu-Tahrir 297, s. 69; Kuyûd-ı Kadîme 202, vr. 53/a.

hânenin gelirinden ibarettir. Ahır ve hânenin ne miktar hâsılı olursa mescidin ihtiyaçlarına sarf olunmaktadır. Bunun yanı sıra mescidin inâmı olan Pîrî Ahmed'e de miktarı belirtilmemekle birlikte *cihet-i imâmet* adı altında bir miktar ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır³⁶. Bu mescid 1556 tarihli deftere kaydedilmemiştir. Bu sebeple muhtemelen 1556 tarihinden sonra yapılmıştır.

d- Hamamlar

Adilceviz şehrinde vakıf kayıtlarına sirayet eden 1 hamam bulunmaktadır. Bu hamam Ahlat'taki Bayındır Zâviyesi Vakfı'nın gelir kaynakları içerisinde olup, 1556 yılındaki geliri 5.500, 1571 yılındaki geliri ise 8.000 akçedir.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ortalarında kalenin dışında Zal Paşa Hamamı'nın bulunduğunu, bir diğer hamamın ise harap olduğunu ifade etmektedir. Ancak ağalara ait 70 adet hamamın şehirde bulunduğunu da ayrıca belirtmektedir³⁷.

e- Kiliseler

Adilceviz Şehrinde bir kilisenin varlığına tesadüf edemedik. Ancak, Elik, Dekis, Koğos-ı Süfla, Süpân-ı Ülya, Yakub ve Vanek köylerinde birer kilise bulunmaktadır³⁸.

4- Ticaret ve Zenaat Erbabının Bulunduğu Yerler

Adilceviz'da tabii olarak diğer şehirlerde olduğu gibi, esnaf ve sanatkârların bulunduğu çarşı, pazar ve hanın

³⁶ Kuyûd-ı Kadîme 202, vr. 53/a.

³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 242/b.

³⁸ Kiliselerin adları ve mukata'a bedelleri hakkında bu eserin İktisat Bölümü *Kilise Mukata'aları* bahsine bakınız.

bulunması icabeder. Nitekim pazarla ilgili vergilerin bulunması bu tür faaliyetlerin varlığına delalet eder. Ancak *kapan resminin* olmaması yiyecek ve giyecek gibi maddelerin toptan pazarlandığı bir kapan hanının olmadığını göstermektedir.

Vakıf kayıtlarında 1556 yılında Ulu Câmii Evkafı içerisinde bulunan 1 debbağ dükkânı bulunmaktadır. 1571 tarihli defterde ise aynı vakfa ait 6 dükkân bulunmaktadır ki bunlardan biri debbağhâne, bir diğeri nalbanttır³⁹.

Evliya Çelebi, Adilceviz Kalesi'nde bir Han'ın bulunduğunu, çarşısının küçük olduğunu ancak gerekli olan şeylerin bulunduğunu ifade etmektedir⁴⁰.

5- İmalathâneler ve Küçük Sanayii Kuruluşları

a- Boyahâne

Adilceviz Sancağı'nda dokuma işinde kullanılan ip-liklerin boyanması işinin yapıldığı bir boyahane bulunmaktadır. Bu boyahane incelediğimiz dönemin tamamında faaliyetini artırarak sürdürmüştür. Boyahâne mukata'âsı 1540 tarihinde 12.000 akçe iken 1605 tarihinde 21.168 akçeye yükselmiştir⁴¹.

b- Değirmenler

Adilceviz şehrinde 1556 yılına 5'i tam yıl 3'ü ise 6 ay çalışan 8 un değirmeni mevcuttu. Ancak muafıların bu sayıya dahil olmadığına vurgulanması Adilceviz şehrinde daha başka değirmenlerin de bulunduğunu göstermektedir⁴². Bunun yanısıra yine şehrin yakınında Alaca Atlu

³⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 68; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 52/a.

⁴⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 242/b.

⁴¹ *Tapu-Tahrir* 208, s. 56; *Tapu-Tahrir* 730, s. 44.

⁴² *Tapu-Tahrir* 297, s. 11.

Zaviyesi'ne ait bir diğer un değirmeni bulunuyordu⁴³. Adilcevaz Nahiyesi'ne bağlı köylerde 1556-1571 yıllarında 21 değirmen faaliyet göstermektedir⁴⁴.

Bezirhâne olarak adlandırılan bulgur değirmenlerine ise şehirde rastlanmamaktadır. Ancak Norşin Mezra'ası ve Horans köyünde 2 adet bezirhâne mevcuttur⁴⁵. Şehirde de bulunması icab eden bezirhâneler muhtemelen ya un değirmenleri ile birlikte yazıldıkları için veya vergiden muaf tutuldukları için kaynaklara sirayet etmemişlerdir.

6- Bağ ve Bahçeleri

Adilcevaz şehrinin etrafında çeşitli dinî ve sosyal kurumların vakıf gelirleri içinde veya *mülk* statüsünde birçok bağ bulunmaktadır. Bunlar genellikle kalenin batı tarafındaki dağlık kesimde bulunmaktadır. Evliya Çelebi şehrin doğu tarafının da havuz ve şadırvanlarla süslü bahçelerle dolu olduğunu bunlardan Zal Paşa Bahçesi'nin meşhur olduğunu ifade etmektedir⁴⁶.

Adilcevaz şehirde kaynaklara sirayet eden 3 hassa bağı -ki bunlar sancakbeyi hâssî içerisindedir- ve 6 vakıf bağ bulunmaktadır. Bunlardan 5'i Ulu Câmîi, 1'i Hatuniyye Medresesi Evkafı içerisinde olup sur civarındadır⁴⁷.

Ancak bağcılık faaliyetleri kısmında da izah ettiğimiz üzere; Adilcevaz şehrindeki bağların vergiden muaf ol-

⁴³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 69.

⁴⁴ *Tapu-Tahrir* 297, s. 11, 14, 17, 20, 27, 29, 35, 43, 50, 68-70, 72; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 17/b, 19/b, 52/a-54/b.

⁴⁵ *Tapu-Tahrir* 297, s. 35, 53.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 242/b.

⁴⁷ *Tapu-Tahrir* 297, s. 12, 68; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 52/a-b.

ması bunların kesafeti hakkındaki değerlendirmelerimizi zorlaştırmaktadır.

II- AHLAT ŞEHİRİ

Ahlat, Van Gölü'nün batı kıyısında az yüksek bir düzlük üzerinde kurulmuştur. Adilcevaz'a 24, Van'a 189 km. uzaklıktadır.

Ahlat'ın tarihi de Urartulara kadar götürülmekte ve bu kavmin şehre *Halads* adını verdiği *Ahlat* adının da buradan geldiği ifade edilmektedir⁴⁸. Ahlat, özellikle Ahlatşahlar döneminde ilim ve kültür bakımından devrin en önemli merkezlerinden biri olmuş ve *Kubbetü'l-İslâm* olarak anılmıştır. Ahlat'ın 1246-1276 yıllarında geçirdiği iki büyük deprem şehri adeta harabeye çevirmiştir. Bunun yanı sıra Ahlatşahlar'dan şehri ele geçiren Eyyübî meliki *Necmeddin Eyyüb (Melik-El Ahvad)* ve *Celâleddin Harzemşah'ın* şehirde büyük yıkım yaptıkları da bilinmektedir⁴⁹. Osmanlı-Safevî mücadelesi sırasında da devamlı olarak çatışma sahasının içinde kalan Ahlat ve çevresinin birçok kez muhasara altında kalması ve son olarak 1552'de büyük Safevî yıkımına maruz kalması şehri adeta bir *harabe şehir* haline getirmiş, öyle ki kullanılmaz hale gelen eski kalenin yerine yeni bir kale yapılması zarureti hasıl olmuştur. İşte bütün bu tarihi hadiselerin bir sonucu olarak incelediğimiz dönemde Ahlat şehrinin XII. yüzyıldaki o parlak günlerine artık sahip olmadığını ve şehirde şehir hayatının gereği olan bazı dinî ve sosyal yapıların bile yeterli sayıda bulunmadığını söyleyebiliriz.

Ahlat şehrinde Osmanlı devri öncesi inşa edilen birçok sayıda kümbet ve türbe bulunmaktadır. Bunun yanı sıra

⁴⁸ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 447.

⁴⁹ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 455 vd.; Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1992, s. 41.

mezarlıkları ve bu mezarlıklarda bulunan abidevî mezartaşları şehrin en önemli fizikî unsurlarıdır. Ancak bu kümbetlerin ve mezarların mimarî üslûbu ve sanat tarihi bakımından değerlendirilmesi takdir edileceği üzere konumuzun ve yetkimizin dışındadır⁵⁰. Bu sebeple bu tarihî abidelerin sanat tarihi açısından değerlendirilmesini uzmanlarına bırakarak, sadece Osmanlı belgelerine sirayet ettiği kadarıyla şehrin fizikî durumu hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Ancak belgelerdeki bilgileri daha da hareketli hale getirmek için yer yer diğer kaynaklardan da istifade edeceğiz.

1- Ahlat Eski Kale

Bu kale, harabe şehir ile *Taht-ı Süleyman Çayı* arasında kalan bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Kale Çayın aktığı zamanlarda yüksekçe bir adayı andırmaktadır. Tarihi Romalılara kadar götürülen⁵¹ İç Kale'nin etrafını çevreleyen surlar bölgede yapılan incelemeler sonunda tespit edilebilmiş ve kaba bir krokisi de çizilebilmiştir⁵² (Bkz. EK-VIII Ahlat Krokisi).

⁵⁰ Ahlat'taki kümbed ve mezartaşları hakkında geniş bilgi için bkz. Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1992; İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, S. 1-2, İstanbul, 1950, s. 167-191; Abdurrahman Şerif Beygu, *Ahlat Kitâbeleri*, İstanbul, 1932; Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 126, İstanbul, 1997, s. 23-28; Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul, 1972; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Ankara, 1990.

⁵¹ Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı*, s. 79.

⁵² İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 171-172.

Kale geçirdiği istilalar ve tabii afetlere dayanamamış muhtemelen XVI. yüzyılın başlarından itibaren iyice kullanılmaz hale gelmiştir. Zira sahilde yapılan yeni kale-nin inşasına başlanması Yavuz Sultan Selim döneminde-dir. Bu sebeple 1552'deki Safevî yıkımı olmadan da kale-nin artık ihtiyaca cevap vermediği anlaşılmış ve yeni kale yapımına başlanmıştır. Evliya Çelebi, I. Selim Şah İsmail'i yendiğinde Ahlat halkının sığınacak bir yerleri olmadıkları için Erzurum altına gelerek Sultan Selim'in atının ayaklarına yüz sürüp *padişâhım ecdâd-ı iziâmının medfun oldukları Ahlat şehrinde bize bir kale bünyâd eyle* diyerek ricada bulunduklarını ifade etmektedir⁵³.

Eski Kale'den bugün çok az iz kalmıştır.

2- Ahlat Yeni Kale

Yeni Kale Van Gölü kıyısındadır. Etrafını çevreleyen surun iki ucunun gölün içine kadar uzandığı hissini verir. I. Selim zamanında Çaldıran Savaşı'ndan sonra yapımına başlanmış ancak kalenin İranlılarca gölden zaptının daha kolay olabileceği düşüncesiyle yapımına ara verilmiştir. Eski Kale'nin 1552'de yakılması sonucu 1554 İran seferinden dönen Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Koca Zal Paşa ve Mimar Sinan burada bırakılarak yarım kalan kalenin daha da genişletilerek yapımın tamamlanması istenmiştir⁵⁴.

Kalenin batı tarafındaki kitâbede Kanûnî Sultan Süleyman'dan bahsedilmektedir⁵⁵. Evliya Çelebi kalenin 1557-1558 (H. 965)'de bitirildiğini ifade etmektedir. An-

⁵³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 239/b.

⁵⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 239/b; Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", s. 27-28.

⁵⁵ Bu kitâbe için bkz. Abdurrahman Şerif Beygu, *Ahlat Kitâbele-ri*, s. 94-95.

cak göle bakan üç katlı kuvvetli kapısının üzerindeki celf yazı ile yazılmış kitâbenin son mısrasının şöyle olduğunu kaydetmektedir⁵⁶:

Aceb makâm-latîf

Zehi bina-yı metîn sene 963 (1555-1556)

Ahlat Kalesi'nin inşası ile ilgili olarak elimizde bazı belgeler de mevcuttur. Bu belgeler şimdiye kadar bilinenlere bazı katkılar sağlaması bakımından önemlidir.

5 Şubat 1556 tarihli bir tımâr tevcih kaydında, Adilcevaz Sancakbeyi Mustafa Bey'in oğlu Turhan'a Ahlat Kalesi'nin binasında gösterdiği emeğe binaen tımâr verildiği kayıtlıdır⁵⁷.

Ahlat Kalesi'nin mimarlık hizmetine ise 1556 yılının sonlarında Diyarbekir mimarı olan bir zımmının tayin edildiği ve Diyarbekir'de aldığı 10 akçe yevmiyenin burada da verilmesi hususu 9 Aralık 1556 tarihinde Van beylerbeyine bildirilmiştir⁵⁸.

Kalenin yapımına harcanan para 1566 tarihi itibarıyla 506.000 akçedir. Van beylerbeyine hüküm yazılması için maliye tarafından yazılan bir tezkere kaydında, Ahlat Kalesi'nin yeniden yapımı için Adilcevaz sancakbeyi iken Lahsa beylerbeyliğine tayin olunan Mustafa Paşa'ya Hazine-i Amire'den 706.000 akçe teslim olunduğu ve kendisinin görevden ayrılması sebebiyle harcanmayan 200.000 akçeyi Van kalesi dizdarı olan Mustafa Ağa'ya verdiği, bu meblağın 50.000 akçesinin Adilcevaz kulları kâtibine gönderildiği ancak geri kalan 150.000 akçe istenildiğinde inkâr ettiği belirtilerek, Van beylerbeyinin durumu teftiş

⁵⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/a.

⁵⁷ *Mühtesim* 2, 18/164.

⁵⁸ *Kepeci* 215, s. 152.

ederek geri kalan parayı dizdar Mustafa Ağa'dan tahsil etmesi istenmiştir⁵⁹.

Yukarıdaki arşiv belgelerinden kalenin Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a havale edilmesine rağmen Mimar Sinan'ın kalenin yapımına nezaret etmediği ve Diyarbakir mimarının Ahlat Kalesi'nin inşasını yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra 1566 yılında kalenin inşasının halen devam ettiği ve bu tarihe kadar 556.000 akçe masraf edildiği görülmektedir. Bu itibarla Evliya Çelebi'nin kale kapısının üzerinde okuduğu kitâbenin kalenin tamamının bitiş tarihini yansıtmadığı ancak iç kalenin bitimi ile ilgili olabileceğini göstermektedir. Nitekim Dış Kale'nin kuzey kapısının üstünde oldukça iyi okunabilen kitâbesinde kalenin II. Selim zamanında ve 1568 yılında tamamlandığı yazılıdır ki⁶⁰, bu tarih de dış kalenin bitiriliş tarihi ile ilgili olmalıdır⁶¹.

Yeni Kale'nin etrafını 10 metre mesafeden çevreleyen ikinci bir sur daha mevcuttur⁶². 13 kulesi bulunan kale duvarlarının yüksekliği sahilde 13, karada ise 10 metre yüksekliğe kadar çıkmaktadır⁶³. Evliya Çelebi, kalede 350 ev, 1 câmi, han, hamam ve 20 kadar dükkânın bulunduğunu kaydederek, kalenin etrafında çok derin olmayan bir hendekin olduğunu da belirtmektedir⁶⁴. Bu hendek deniz tarafı hariç kaleyi çevrelemektedir. Göl cephesin-

⁵⁹ *Mahiyeden Müdevver* 2775, s. 763.

⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 182.

⁶¹ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 469.

⁶² İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 182.

⁶³ Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", s. 28.

⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/a.

deki kapısından başka bir girişi bulunmamaktadır. Kale-nin çevresi yaklaşık 2.000 metre olup dikdörtgen şeklin-de-dir⁶⁵.

3- Mahalleler

Defterlerde Ahlat şehrindeki mahalleler hakkında bilgi yoktur. Ancak bugün Ahlat'ın birer mahallesi durumunda olan *Ergezen*⁶⁶, *Kırklar* ve *Tunus*'un XVI. yüzyılda şeh-rin etrafındaki küçük köyler olduğunu belirtelim.

4- Dinî ve Sosyal Yapılar

a- Câmiler

aa- Ulu Câmii

Ahlat'ta Harabe Şehir'de bulunmaktadır. Ulu Câmii Evkafı'na ait bir bilgi vakıf kayıtlarında bulunmamakta-dır. Ancak 1556 tarihli tahrirde Ahlat Ulu Câmii'nde gö-rev yapan 2 müezzin, 6 hafız, 1 mübelliğ ve 1 ferraş câ-mideki hizmetlerine mukabil bağlarından, kovanlarından, resm-i ağnamlarından, resm-i yoncalarından avarız-ı divânîyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf kaydolunmuşlar-dır⁶⁷. Bu sebeple câminin faal olduğu anlaşılmaktadır. 1571 tarihli evkaf tahrir defterinde Ulu Câmii'ye ait bir evkaf kaydı yoktur. Ancak 1605 tarihli icmâl defterde Ahlat Nahiyesi'ndeki Hataköm köyünün 9.000 akçelik hâsılının bir miktarının *Câmi-i Kebîr Vakfı*'na ait olduğu belirtilmektedir⁶⁸. Bu sebeple câminin XVII. yüzyılın başlarında hizmet verdiği söylenebilir.

Ulu Câmii bugün tamamen harab olup, son yıllarda başlayan bir kazı çalışması sürdürülmektedir.

⁶⁵ Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, c. I, Ankara 1959, s. 33.

⁶⁶ XVI. yüzyılda *Ergirân* olarak kaydedilmiştir.

⁶⁷ *Tapu-Tahrir* 297, s. 25.

⁶⁸ *Tapu-Tahrir* 730, s. 74.

ab- İskender Paşa Câmii

Yeni kalenin içerisinde. Câmi 1564, minaresi ise 1570 yılında tamamlanmıştır. Bu itibarla 1556 tarihli muassal defterdeki vakıf kayıtları içerisinde *İskender Paşa Câmii* bulunmamaktadır. Câmiyi yaptıran İskender Paşa'nın görevi hususunda net bilgiler mevcut değildir. Ancak muhtemelen 1563-1564 yıllarında Van beylerbeyliği görevini yürüten İskender Paşa olabileceğini düşünüyoruz. Zira 1571 tarihli defterde İskender Paşa Câmii Evkafına ait gelir ve gider kalemleri içinde Van'dan da bir takım kaynaklar mevcuttur. Vakfın gelir kaynakları ve harcama kalemleri ise şöyledir⁶⁹:

Tablo 13: İskender Paşa Câmii Evkafı (1571).

Geliri	Miktarı (Akçe)
Ahlat Şehri	
54 kıt'a endarûnî ve birûnî dükkânların yıllık gelir	4.164
1 kıt'a hamamın yıllık kirası	1.200
Dükkânların nakit sermayesi	17.000
1 cild Mushaf-ı Şerîf	-
Toplam	22.364

Tablo 13: Devam.

Geliri	Miktarı (Akçe)
Ahlat Şehri	
1 bâb boş hâne	-
2 kıt'a mülk hâne	-
Vakıf sahibinin şartı gereği imâmların oturduğu 1 bâb ve müezzinlerin oturduğu 3 bâb ve 2 bâb avludan mürekkebe evler	-
Van Kazâsı	
1 kıt'a zemin-i yoncalığın geliri	1.220
1 kıt'a mahsûl-i kehrizin geliri	200
16 bâb dükkânın mahsulü, 5 bâbının yıllık geliri	1.440
Erciş Kalesi'ndeki tahmini 150 zirâ boş zemin	-
Toplam	2.860
Cam'an	25.224
Gideri	Miktarı (Akçe)
Cihet-i hitâbet, imâmet, ser-mahfel ve mu'allim (günlük)	6
Cihet-i te'zin (günlük)	3
Cihet-i ferraş benâm Seydî Mehmed b. Veli (günlük)	2

Tablo 13: Devam.

Cihet-i aşır-han (günlük)	2
Cihet-i nezâret (günlük)	1
Cihet-i talebe-i mekteb (günlük)	1
Cihet-i tevliyyet (günlük)	4
Cihet-i mu'arrif (günlük)	1
Cihet-i hasır çerakiyye ile birlikte (günlük)	2
Yıllık Toplam Gider	7.560
Bakiyye	17.664

Bu meblâğ vakıf sahibinin şartı gereğince vakfın rakabesine sarf olunmaktadır.

Yukarıdaki evkaf kaydından da anlaşılacağı üzere İskender Paşa Câmii incelediğimiz dönemde Ahlat şehrinin en büyük ve görevli bakımından en fazla sayıya sahip olanıdır. Câmide küçük yaştaki çocuklara eğitim verildiği de anlaşılmaktadır.

ac- Kadı Mahmûd Câmii

1556 tarihinde Adilceviz kadısı olarak zikredilen Mahmûd Çelebi'nin Adilceviz ve Ahlat'ta birçok mülk arazisi olduğu 1556 tarihli defterde kayıtlıdır⁷⁰. Bu zatın babası olan Hasan Efendi de muhtemelen daha önce Adilceviz kadısı olarak görev almıştır. Adilceviz ve Ahlat yöresinde köklü bir maziye sahip oldukları belli olan Kadı Mahmûd ailesinin dış surların iç kısmında 1584 yılında tamamlanan ve *Kadı Mahmûd Câmii* olarak anılan bir câmi yaptırdığı, bugünkü kalıntılardan ve kitâbesinden anla-

70

Tapu-Tahrir 297, s. 30.

şılmaktadır⁷¹. Kadı Mahmûd Câmîi, İskender Paşa Câmîi'ne çok benzeyen bir tarzda ve tezyinatsız olarak yapılmıştır⁷².

Elimizdeki vakıf kayıtları en son 1571 tarihine kadar geldiği için bu câminin gelir ve gider kalemleri ile görevlileri hakkında bir şey söyleyemiyoruz.

b- Medreseler

ba- Zaimiye Medresesi

1556 yılında zâviye olan⁷³ bu vakıf eser 1571 tarihli deftere medrese olarak kaydedilmiştir. Bu sebeple 1556 yılından sonraki bir dönemde tedris görevine başladığı anlaşılmaktadır. 1571 yılında medresinin yıllık geliri Körrüb köyünün 755 akçelik hâsılından ibarettir. Medresede müderris olarak görev yapan Mevlâna İbrahim'e günlük 9 akçe tahsis edilmiştir⁷⁴. Ancak vakfın gelir kaynağının bu ücreti ödemeye yetmeyeceği ve muhtemelen vakıf sahibi tarafından nakit para yardımı yapıldığı da bir gerçektir.

Tam olarak nerede olduğu belli olmayan bu medreseden, bölge ile ilgili bilgi veren çağdaş kaynaklarımız da bahsetmemektedir.

⁷¹ Abdurrahman Şerif Beygu, *Ahlat Kitâbeleri*, s. 96.

⁷² Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 469-470; İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahatî Raporu", s. 183.

⁷³ *Tapu-Tahrir 297*, s. 73.

⁷⁴ *Kuyûd-ı Kadîme 202*, 55/b.

*c- Zâviyeler ve Mescidler**ca- Bayındır Zâviyesi Mescidi*

Evkaf kayıtlarında *Bayındır Zâviyesi* olarak kaydedilmesine rağmen bünyesinde bir mescidin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi zâviyelerin bünyesinde çoğu kere bir mescidin bulunduğu bilinmektedir:

Bayındır Zâviyesi Mescidi, Bayındır Kümbeti'nin bitişiğinde olup harabe şehrin batı tarafındadır. Bayındır Bey, Ak Koyunlu Kara Yülük Osman Bey'in oğullarından ve Uzun Hasan Bey'in amcalarından Murad Bey oğlu Rüstem'in oğludur. Bayındır Bey Sultan Yakûb Bey'e isyan ettiği için 1481'de, büyük emirlerden Musullu Sufi Halil Bey tarafından öldürülmüştür⁷⁵.

Bayındır Mescidi, giriş kısmındaki duvarda bulunan kitâbesine göre 1477 yılında tamamlanmıştır. Dış tarafta beyaz bir taş üzerinde mimarı olan Baba Can Beğ'in ismi yazılıdır⁷⁶.

Bayındır Zâviyesi Evkafı'nın 1556 ve 1571 yıllarındaki gelir ve giderleri ise şöyledir⁷⁷:

⁷⁵ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 469.

⁷⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 179-180.

⁷⁷ *Tapu-Tahrir* 297, s. 71; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 54/b.

Tablo 14: Bayındır Zâviyesi ve Mescidi Evkafı (1556-1571).

Gelirin Cinsi	1556 (Akçe)	1571 (Akçe)
Hamam (Adilcevâz şehrinde)	5.500	8.000
Hamam (Ahlât şehrinde)	Harâb	Harâb
Resm-i bağat	50	50
Resm-i küvâre	10	10
Resm-i yonca	20	30
Asiyâb	Harâb	Harâb
'Adet-i ağnâm	30	30
Yekun	5.610	8.460 ⁷⁸
Giderler		
Cihet-i meşihat (günlük)	1	1
Cihet-i tevliyet (günlük)	1	3
Cihet-i imâmet (günlük)	1,5	1,5
Cihet-i cibâyet (günlük)	1	1
Cihet-i rakabe (günlük)	3	3

⁷⁸ Gelir kaynakları tek tek toplandığında 8.120 akçe çıkmaktadır. Ancak deftere 8.460 akçe olarak kaydedilmiştir.

Tablo 14: Devam.

Giderler		
Cihet-i hubbâz (günlük)	1	1
Cihet-i hizmetkar (günlük)	1	1
Cihet-i revgan (günlük)	1	-
Cihet-i guşt (günlük)	4	1
Cihet-i nan	5	4
Cihet-i hime ve nemek (günlük)	2	5
Cihet-i hanta (çorba için) (günlük)	2	2
Yekun	8,460	8,460

Evkaf kayıtlarından da anlaşılacağı üzere Bayındır Zâviyesi iki amaç olarak hem ibadete yönelik hizmet vermekte hem de gelen geçen yolcuların yiyecek-içecek ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamaktadır. XVI. yüzyılın ortalarında harabe şehir mntıkasında Ulu Câmi ile birlikte müslüman halkın ibadet ihtiyacına cevap veren önemli dinî müesseselerden biridir.

1571 yılında Zâviye şeyhi Şeyh Tohtamış'tır. Zâviyenin tevliyeti evlâda şart olmuştur⁷⁹.

cb- Molla Kasım Mescidi

Ahlat şehrinde bulunmaktadır. Bu mescitten 1556 tarihli defterde bahsedilmemektedir. Bu sebeple 1556 yılından sonra yapıldığını söylemek mümkündür. Nitekim 1571 tarihli evkaf tahrir defterindeki kayda göre mescide adını veren Molla Kasım bu tarihte fiilen mescidin imamlığını sürdürmektedir. Zâviyenin vakıf geliri 2 kıt'a bağın

yıllık 100 akçe gelirinden ibarettir. Bu gelir ise Molla Kasım vasıtasıyla mescidin levâzımına sarf olunmaktadır⁸⁰.

cc- Şeyh Abdulkadir Zâviyesi

Ahlat şehrinde bulunan zâviyenin geliri Pağdoş köyünün hâsılından ibarettir. Bu miktar 1556 yılında 674⁸¹, 1571 yılında ise 1.020 akçedir⁸². Her iki defterde de zaviye şeyhi olarak Şeyh Hasan'ın ismi zikredilmektedir.

cd- Şeyh Yoldaş Zâviyesi

Ahlat şehri yakınlarındadır. Geliri 1556-1571 yıllarında bir zeminin 532 akçelik gelirinden ibarettir⁸³. 1571 yılında zâviye şeyhi Şeyh Kadim'dir. Zikredilen gelir ise şeyh vasıtasıyla ayende ve revendeye sarf olunmaktadır⁸⁴.

ce- Şehidler Zâviyesi

Ahlat şehrinin yakınlarında bulunan Tunus⁸⁵ köyü civarındadır. Tunus köyü yakınındaki Vanek mezra'asının hâsılı bu zâviyeye vakfedilmiştir. Bu mezra'anın 1556 yılındaki hâsılı 160 akçe⁸⁶, 1571 yılında ise 1.240 akçedir⁸⁷. Bu meblağ vakıf sahibinin şartı gereğince gelen geçen yolculara harcanmaktadır. Zâviye şeyhi 1556 yılında Şeyh Maksûd, 1571 yılında ise Behlül b. Hasan'dır. Şeyhe vakıf gelirinden günlük 1 akçe tahsis edilmiştir.

⁸⁰ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 53/b.

⁸¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 70.

⁸² *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 53/b.

⁸³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 70; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 53/b.

⁸⁴ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 53/b.

⁸⁵ Tunus köyü bugün Ahlat ilçesinin bir mahallesi durumundadır.

⁸⁶ *Tapu-Tahrir* 297, s. 70.

⁸⁷ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 53/b.

1571 yılında zâviyenin aynı zamanda mescid görevini yaptığı da anlaşılmaktadır. Zira bu yılda zâviyede 1 imam ile 1 müezzin bulunmaktadır⁸⁸.

cf-Şeyh Mehmed Seher Hiz Zâviyesi

Ahlat şehrindedir. Zâviyenin gelir kaynağı Mehranc mezra'asının hâsıdır. Bu miktar 1556 yılında 1.030 akçe iken 1571 yılında küçük bir artışla 1.210 akçeye çıkmıştır. Zâviye Şeyhi 1556 ve 1571 yıllarındaki vakıf kayıtlarına göre zâviyeye adını veren Şeyh Mehmed'dir⁸⁹. Bu zatın fiilen şeyhlik görevini sürdürmesi zâviyenin yeni kurulmuş olduğunu göstermektedir.

Sarımüddin olarak anılan Şeyh Mehmed, aslen Özbek Türkü olup, Ahlat'ta yaşamış ve orada ölmüş bir mutasavvıfır⁹⁰. Şeyh Mehmed'in türbesi İki Kubbe Mahallesi'nde sırtım eteğinde harap bir vaziyettedir⁹¹.

cg- Şeyh Necmeddin Havâî Zâviyesi

Şeyh Necmeddin Havaî Zâviyesi, Ahlat civarındaki *Ergiran* köyünde mezarlığın içerisinde Erzen *Hatun* kümbetinin hemen yanındadır. Bu köy bugün *Ergezen Mahallesi* olarak anılmaktadır. Zâviye şeyhi Necmeddin Havaî, 1222 yılında vefat etmiştir. H. 619 (1222-1223) tarihli türbesi, iki katlı kare planlı bir yapıdır. Üst katı câmi tertibindedir⁹². Ahlat'taki en eski tarihli türbe Şeyh

⁸⁸ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 53/b.

⁸⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 71; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 54/a.

⁹⁰ Ümit Polat, "Tarihî İncisi Ahlat", s. 25.

⁹¹ İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 184.

⁹² Bu kümbed hakkında geniş bilgi için bkz. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 265; Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı*, s. 50-51.

Necmeddin Havaî türbesidir. Mimarî tarzı da diğer kümbetlerden farklılık arz etmektedir. Kare planlı ve içten kubbe dıştan piramit külâhla örtülüdür. Diğer kümbetlerin gövdeleri silindirdir, külâhları koniktir⁹³.

Şeyh Necmeddin Havaî Zâviyesi Vakfı'nın 1556 tarihindeki gelir kaynakları zâviye civarındaki *çiftlik*, *bağ* ve *resm-i küvâre* ile *resm-i yoncanın* toplam 760 akçelik gelidir⁹⁴. Bu kaynakların miktarı 1571 yılında 550 akçeye düşmüştür⁹⁵.

1571 yılında zâviyenin şeyhi *Şeyh Davud* olup, 1 akçe yevmiye almaktadır. Zâviyede ayrıca 1 imam ile 1 müezzin de bulunmaktadır.

ch- *Şeyh Abdurrahman Zâviyesi*

Abdurrahman Gazi, Hz. Ömer zamanında, *İyaz bin Ganem*'in komutasında Ahlat'ın fethine giden orduda bulunmuş ve savaş sırasında şehit olmuştur⁹⁶. Abdurrahman Gazi'nin türbesinin de bulunduğu zâviye Ahlat şehrinde *Tunus Mahallesi* 'ndedir. Zâviyeye ait vakfın 1556 tarihindeki gelir kaynakları *resm-i bağ* ve *kovandan* ibaret olup toplam 80 akçedir. Bu meblağ o tarihte zâviye şeyhi olan *Şeyh Ali* vasıtasıyla gelen geçen yolculara harcanmaktadır⁹⁷.

93 Ara Altun, "Ahlat Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 22.

94 *Tapu-Tahrir* 297, s. 71.

95 *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 54/a.

96 Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", s. 23-24.

97 *Tapu-Tahrir* 297, s. 72.

1571 yılında zâviye şeyhi yine Şeyh Ali'dir. Vakfın geliri bu yılda 200 akçelik resm-i bağ ve 100 akçelik resm-z küvâreden oluşan toplam 300 akçedir⁹⁸.

ci- Şeyh İbrahim Zâviyesi

Ahlat şehrinde olan bu zâviyenin şehrin tam olarak hangi muntıkasında bulunduğu belli değildir. Zâviyeye vakfedilen emlâk içerisinde 1556 yılında 15 mağara, 2 bahçe ve 1 zemin bulunmaktadır. Bütün bu emlâkin yıllık geliri 180 akçe olup, zâviye şeyhi Şeyh Baba eliyle zâviyenin amacına uygun olarak gelen geçen yolculara sarfedilmektedir⁹⁹.

1571 tarihli defterde ise aynı gelir kaynaklarının yıllık getirisi 550 akçeye çıkmıştır. Zâviye şeyhi ise 1556 tarihinde olduğu gibi yine Şeyh Baba'dır¹⁰⁰.

cj- Kırklar Zâviyesi

Ahlat civarındaki Kırklar köyünde bulunmaktadır. Bu köy bugün ilçeye bağlanmış ve Kırklar Mahallesi olarak anılmaktadır.

Kırklar köyünün hâsılatı bu zâviyeye vakfedilmiştir. Bu hâsıl ise 1556 yılında 2.716 akçedir. Zâviye şeyhi Şeyh Ahmed'e ve mütevellîye 1 akçe yevmiye tahsis edilmiştir. Bunun yanısıra et, bal ve çorba malzemesi için günlük 8 akçe gider kaydedilmiştir. Bu masrafların dışındaki kaynaklar vakıf sahibinin şartı gereğince gelen geçen yolculara harcanmaktadır¹⁰¹.

1571 yılında Kırklar köyünün hâsılı 9.240 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu tarihteki vakıf kaydına göre, zâviyenin

⁹⁸ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 54/b.

⁹⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 72.

¹⁰⁰ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 54/a.

¹⁰¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 72.

tevlîyetinin kurucusunun evlâdına şart olduğu belirtile-
rek, vazife ehline tahsisat yapılmadan bütün gelirin zâviye
şeyhi tarafından yolculara harcanması gerektiği kaydedil-
miştir¹⁰².

ek- Hacı Hüseyin Harrânî Zâviyesi

Bu zâviyenin yeri tam olarak belli değildir. Ahlat Na-
hiyesi'ne bağlı Ağans Mezra'ası'nın hâsılı ile İki Kubbe,
Tunus ve Sincan yakımlarındaki 3 kıt'a bağ ile 2 bahçenin
yıllık gelirleri zâviyeye vakfedilmiştir. Bu gayri menkul-
lerin yıllık toplam gelirleri 1556 yılında 440 akçedir an-
cak mezra'anın dışındakilere *kıymet* takdir edilmemiş-
tir¹⁰³. 1571 yılında ise bu meblağ 1210 akçeye yüksel-
miştir Zâviye şeyhi 1571 yılında Ali b. Hacı Mehmed o-
lup kendisine günlük 1 akçe tahsis olunmuştur. Zâviyede
ayrıca 1 akçe yevmiye alan bir *câbi* de bulunmaktadır¹⁰⁴.

cl- Baba Merdan Zâviyesi

Ahlat şehrinde dir. Aynı adla anılan mezra'anın hâsılı
zâviyeye vakfedilmiştir. Bu mezra'anın hâsılı 1556 tari-
hinde 500, 1571 tarihinde 1.030 akçedir. Bu meblağ zâvi-
yede bulunan şeyh tarafından yolcuların ihtiyaçlarına har-
canmaktadır¹⁰⁵. Baba Merdan 1571 tarihli deftere köy ola-
rak kaydedilmiş olup 9 neferlik bir vergi nüfusuna sahip-
tir.

cm- Şeyh 'Anmâr Ahlâtî Zâviyesi

Bu zâviye de şehirde bulunmaktadır. Ancak tam olarak
yeri tespit edilememiştir. Ahlat Nahiyesi'ne bağlı

¹⁰² *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 55/a.

¹⁰³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 72.

¹⁰⁴ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 54/b.

¹⁰⁵ *Tapu-Tahrir* 297, s. 73; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 55/a.

Kerâzgir köyünün hâsılma ilaveten 1556 yılında 5 zemin 1 bağ, 1571 yılında ise 10 zeminin yıllık maktu gelirleri zâviyeye vakfedilmiştir. Zâviye şeyhi tarafından gelen geçen yolculara harcanması gereken bu meblağ 1556 yılında 8599 akçe, 1571 tarihinde ise 10.793 akçedir. 1571 yılındaki vakıf kaydına göre, zâviyede 1 şeyh, 1 mütevelli, 1 imam ve 1 câbi bulunmaktadır. Bunlardan imamın yevmiyesi 1,5, diğerlerinin 1 akçedir. Yıllık toplam gider 1.620 akçe olup kalan bakiyye vakfın kuruluş amacına uygun olarak yukarıda da belirttiğimiz üzere yolculara sarf edilmektedir¹⁰⁶.

cn- Dede Maksûd Mescidi

1556 tarihli defterde zikredilemeyen bu zâviye Ahlat şehrinde İki Kubbe Mahallesi'nde Emîr Ali'ye izafe edilen kümbetin karşısında bulunmaktadır. Burada Dede Maksûd'a ait bir türbe de bulunmaktadır. 1538-1539 (H. 945) tarihli bir vakfiyede Dede Maksûd'un ismi şahit olarak yazılmıştır¹⁰⁷. Bu itibarla en azından bu tarihte hayatta olduğunu söylemek mümkündür. Mescid ise muhtemelen 1556 yılından sonra yapılmış olmalıdır.

Dede Maksûd Mescidi Vakfı'nın gelirleri 1571 yılında şöyledir¹⁰⁸:

¹⁰⁶ *Tapu-Tahrir* 297, s. 73; *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 55/a.

¹⁰⁷ Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", s. 27.

¹⁰⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 56/a.

Tablo 15: Dede Maksûd Mescidi Evkafı (1571).

Gelir	Miktarı (Akçe)
Çaylak Bağı'nın (1 kıt'a) yıllık geliri	15
Bitlis şehrinde 1 bâb dükkânın yıllık geliri	120
Mehmed Çavuş Dükkânı diye anılan dükkânın yıllık geliri	120
Toplam	255
Gider	
Cihet-i imâmet benâm Monla Yazı (merhûm Dede Maksûd'un üzerine varub tilâvet-i Kur'an etmesine mukabil ellerinde olan dükkânın icâresine mutasarrıf ola)	-
Cihet-i te'zin benâm Ali b. Nebî, hasbî	-
Cihet-i Ferrâş benâm Kasım, Derviş Mehmed b. Haydar kulu	-
Carrukeş-i mezâr-ı Dede Maksûd, (Dede Maksûd aziz bir kimse olduğu için adı geçen Derviş Mehmed hizmetine karşılık olarak baş akçesinden ve tekâlif-i 'örfiyyeden mu'af ve müsellemler kayd olmuştur)	-

Evkaf kaydından da anlaşılacağı üzere, mescidin civarında Dede Maksûd'un türbesi bulunmaktadır. Mescidde bir imam ve müezzinin yanısıra temizlik işleri ile meşgul olan 2 ferraş ve türbenin hizmetini gören bir carrûkeş bulunmaktadır. Dede Maksûd'un türbesi kare planlı bir yapıdır. Mescid kısmından ise bir iz kalmamıştır.

cp- Maksûd Pircûk Mescidi

1571 tarihli defterde İskender Paşa Evkafı'ndan olduğu ileri sürülen ve Ahlat şehrinde olduğu belirtilen bir diğer mescit ise Maksûd Pircûk Mescidi'dir.

Mescid'in imâmı Abdülmuhib'dir. Vakfın gelir kaynakları ise şunlardır:

- Ahlat'dan Kadı Mahmûd b. Hasan değirmeni ve bağ ve bahçe,
- 2 kıt'a bağ ve bahçe,
- 2 taşlık değirmen (değirmenin bitişiğindeki 2 kıt'a bahçe ile birlikte),
- 1 bâb bezirhâne.

Kadı Mahmûd tasarrufunda olan bağdan, bahçe ve değirmenlerden, rûsum alınmayıp muafiyet suretiyle mutasarrıf olmaktadır¹⁰⁹.

d- Kûmbet ve Tûrbeler

Yukarıda zikrettiğimiz zâviye ve mescitlerin bir kısmının yanında kûmbetler ve tûrbeler de mevcuttur. Bunlar hakkında yeri geldiğince bilgi verilmiştir. Ancak sadece mezar yapısı olarak bulunmuş olmaları ve bir vakfın içinde bulunmamaları sebebiyle bazı kûmbetler tabii olarak vakıf kayıtlarına sirayet etmemiştir. Bugüne kadar gelen bu kûmbetlerin XVI. yüzyılda da şehirde bulunduğu bir gerçektir. Ahlat şehrinde bulunan kûmbet ve tûrbeler şunlardır¹¹⁰.

¹⁰⁹

Kuyûd-ı Kadîme 202, vr. 56/a.

¹¹⁰

Bu kûmbetlerin mimarî özellikleri, yerleri ve tarihlendirilmeleri hakkındaki değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Rapo-

- Şeyh Necmeddin Havaî Türbesi (1222-1223)
- Ulu Kümbet (Usta Şagird) (XIII. yüzyılın ikinci yarısı)
- Hasan Padişah Kümbeti (XIII. yüzyılın ikinci yarısı)
- Hüseyin Timûr Kümbeti (XIII. yüzyılın ikinci yarısı)
- Bogatay Aka Kümbeti (XIII. yüzyılın ikinci yarısı)
- Erzen Hatun Kümbeti (XIV. yüzyılın sonu)
- Bayındır Kümbeti (XV. yüzyılın sonu)
- Dede Maksud Türbesi (XVI. yüzyıl)

Bu 7 kümbet'in dışında, kitâbesi ve tarihi olmayan ancak sadece halk arasında verilen adlarla anılan kümbetler ise şunlardır:

- Keşiş Kümbeti
- Şehit İsmail Kümbeti
- Alim Oğlu veya Yarım Kümbet
- Emir Ali Kümbeti
- Mirza Bey Kümbeti
- Hacı Nime Kümbeti

ru", s. 167-191; Abdurrahman Şerif Beygu, *Ahlat Kitâbeleri*, İstanbul, 1932; Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 468-470; Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 126, İstanbul 1997, s. 23-28; Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarısı*, İstanbul 1972; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Ankara 1990; Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskânı*, Ankara 1992; Ara Altun, "Ahlat Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989.

- 2 adet tam olarak kime ait olduğu belli olmayan kümbet

e- Mezarlıkları

Ahlat'ın en önemli özelliklerinden birisi bünyesinde bulundurduğu tarihî mezarlıklardır. Öyle ki Ahlat, mezarlıkları bakımından ortaçağ Türk-İslâm dünyasında müstesna bir yere sahiptir. Ahlat'ta çeşitli yerlerde görülen küçük mezarlıklardan başka 6 mezarlık bulunmaktadır. Bu mezarlıklar ve mezarlıklarda bulunan mezarlar hakkında Beyhan Karamağaralı'nın çok kıymetli bir çalışması bulunmaktadır¹¹¹. Bu itibarla konumuzun ve yetkimizin dışına çıkmadan sadece bu mezarlıkların isimlerini ve bulundukları mevkiileri belirtmekle yetineceğiz¹¹².

ea- Harabe Şehir Kabristanı

Harabe Şehir'de kale içinde bulunmaktadır. Mezar taşları abidevî değildir.

eb- Taht-ı Süleyman Kabristanı

Taht-ı Süleyman Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mezarlığa Kara Şeyh Mezarlığı da denilmektedir. Bu mezarlıkta XIV. yüzyıla ait pekçok şahideli sandık biçiminde mezartaşı, bir *akut*¹¹³ ve bir koyun heykeli bulunmaktadır.

¹¹¹ Bkz. Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1992.

¹¹² Mezarlıklar hakkındaki bilgiler B. Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, s. 42-43' den derlenmiştir.

¹¹³ Mahzen, veya tümülüs tarzında mezarlara halk arasında verilen isimdir.

ec- Kırklar Mezarlığı

Kırklar Mahallesi'nde¹¹⁴ bulunmaktadır. Bu mezarlıktaki kabirlerin bir kısmı XIII-XIV. yüzyıla aittir.

ed- Merkez Kabristanı

Bugünkü Merkez (Ergezen) Mahallesi'nde¹¹⁵ bulunmaktadır. Bu mezarlıkta *Şeyh Necmeddin Türbesi* ve *Erzen Hatun Kümbeti* de bulunmaktadır. Mezarlığın bulunduğu mahalleye halk arasında *Kayı* isminden hareketle *Kaya* denilmektedir. Mezarlık da *Kaya Mezarlığı* olarak anılmaktadır.

ef- Meydanlık Kabristanı

Ahlat'ın en büyük ve en önemli mezarlığıdır. Bugün kuzeyden *Taht-ı Süleyman* yolu ile Tatvan Şosesi, doğudan batıya İki Kubbe Mahallesi ile Harabe Şehir arasındaki geniş düzlüğü kaplayan alandadır. Meydanlık Kabristanı'nda XII. yüzyılın başlarından XVI. yüzyıla kadar tarihlenen çeşitli tiplerde bin kadar mezartaşı bulunmaktadır.

eg- Kale Mezarlığı

Yeni Kale'nin dışındaki mezarlıktır. Burada Ahlat'ın Osmanlı devri mezarları bulunmaktadır. Birbirine çok benzeyen kabirler işçilik bakımından kabadırılar. Mezartaşlarındaki tezyinat kuş ve hançer motiflerinden ibarettir¹¹⁶.

¹¹⁴ İncelediğimiz dönemde şehir civarında bir köydür.

¹¹⁵ İncelediğimiz dönemde *Ergiran* ismiyle anılmakta olup, şehir civarındaki bir köydür.

¹¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, bu mezarlığın adını Kadı Mezarlığı olarak vermekte ve bir iki istisna hariç bütün mezarların 1644 tarihli olduğunu ve 1644 mücadelelerinde öldüklerini ifade etmekte-

f- Hamamlar

1556 tarihli defterde Ahlat'ta sadece Bayındır Zâviyesi Evkafı içerisinde 1 hamamdan bahsedilmekte ancak harab olduğu belirtilmektedir¹¹⁷.

1571 tarihli evkaf tahrir defterinde İskender Paşa Câmii Evkafı içerisinde yıllık kirası 1.200 akçe olan bir hamamdan bahsedilmektedir. Bu hamam câminin yanında olup *Yeni Kale* içerisinde bulunmaktadır¹¹⁸.

g- Kiliseler

Mevcut arşiv kaynaklarımızda Ahlat şehrinde bir kilisenin varlığına rastlanmamaktadır. Ancak 1556 yılında Zigâk (bugünkü Sarıkum) ve Madtovans köylerinde birer kilise bulunmaktadır¹¹⁹. 1605 tarihli icmâl defterde Piravans köyünde de bir kilisenin bulunduğu kayıtlıdır¹²⁰.

5- Ticaret ve Zenaat Erbabının Bulunduğu Yerler

Ahlat şehrinde tabii olarak ticaretle iştigal eden çarşı-pazar esnafının faaliyet gösterdiği mekânlar bulunmaktadır. Nitekim alışverişlerle ilgili vergilerin bulunması bu faaliyetlerin varlığına delalet eder.

Ahlat şehrinde yiyecek, giyecek v.s. malların pazarlandığı bir kapan hanı bulunmamaktadır.

Vakıfların gelir kaynakları içinde bulunan dükkânların sayısı ise 1571 tarihli evkaf tahrir defterine göre 54'dür. Bu dükkânlar İskender Paşa Câmii Evkafı içinde olup yıl-

dir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 183.

¹¹⁷ *Tapu-Tahrir* 297, s. 70.

¹¹⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 55/b.

¹¹⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 30, 46.

¹²⁰ *Tapu-Tahrir* 730, s. 56

lık kira gelirleri 4.164 akçedir¹²¹. Bu dükkânlar daba önceki defterde zikredilmedikleri için ve İskender Paşa Evkafı içinde bulunduklarından dolayı Yeni Kale'nin içinde olmalıdırlar.

6- İmalathâneler ve Küçük Sanayii Kuruluşları

Ahlat'ta dokumacılıkta kullanılan ipliklerin boyanması işini yapan 1 boyahâne ve deri işlenen bir debbağhâne bulunmaktadır¹²².

Şehirdeki 15 değirmenden 13'ü 6 ay, ikisi ise tam yıl çalışmaktadır. Çeşitli köylerde ise 9 değirmen faaliyet göstermektedir¹²³. Ahlat şehrinde 5 bezirhane bulunmaktadır. Köylerdeki bezirhane sayısı ise 6'dur¹²⁴.

7- Bağ ve Bahçeleri

Ahlat Şehri geçirdiği onca badireye rağmen bağlık-bahçelik bir şehirdir. İncelediğimiz dönemdeki üretimin kesafetine bakarak bağ ve bahçelerin durumunu tespit etmek zordur. Zira muhtelif vesilelerle ifade ettiğimiz üzere ziraî faaliyetlere geniş muafiyetler tanınması bu üretim kalemlerinin boyutunu tespit etmeyi imkânsız hale getirmektedir¹²⁵.

¹²¹ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 55/b.

¹²² *Tapu-Tahrir* 297, s. 28; *Tapu-Tahrir* 730, s. 75.

¹²³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 27, 29, 43, 72 ; *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 19/b, 54/b. Değirmenlerin geliri hakkında bkz. **TABLO 41**.

¹²⁴ *Tapu-Tahrir* 297, s. 27, 29, 43, 74. Bezirhanelerin geliri ve bulundukları köyler için bkz. **TABLO 42**.

¹²⁵ Bağcılık ve Sebze-Meyve Üretimi hakkında geniş bilgi için bkz. bu eserin **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**, *Bağcılık ve Sebze Üretimi* kısmı.

XIII. yüzyılda Ahlat, bağlık-bahçelik bir şehir olup elma ve kayısı ile de tanınmaktadır¹²⁶.

8- Mağaralar

Ahlat şehrinde *Taht-ı Süleyman Deresi'nin* güney yamacında birçok mağara bulunmaktadır. Bu mağaralardan 15'i 1556 yılında *Şeyh İbrahim Zâviyesi* içinde olup her birine yıllık 2 akçe takdir edilmiştir¹²⁷. Osmanlı döneminde tam olarak hangi amaçla kullanıldığı bilinmemekle beraber, bugün bu mağaraların insanlar tarafından mesken olarak kullanılmakta olduğunu belirtelim¹²⁸.

9. Köprüler

a- Bayındır Köprüsü

Ahlat'ta harabe şehirden göle akan bir dereyi doğu-batı yönünde geçen tek gözlü küçük bir köprüdür. Kitâbesi olmadığı için net bir şey söylemek mümkün olmamakla beraber, üzerindeki bazı şekillerden hareketle Bayındır dönemine XV. yüzyılın son çeyreğine maledilmektedir¹²⁹. Köprü günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir.

¹²⁶ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 466.

¹²⁷ *Tapu-Tahrir 297*, s. 72.

¹²⁸ Bu mağaralarda bugün özellikle sonradan Ahlat'a gelip yerleşmiş insanların oturduğu yaptığımız saha araştırması sırasında tespit edilmiştir. Fizikî mekân olarak eski hallerini korumalarına rağmen, devlet tarafından buralara elektrik ve telefon hattı çekilmiştir.

¹²⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", s. 180; Ümit Polat, "Tarih İncisi Ahlat", s. 27.

III- İSKÂN VE NÜFUS

1- İskân Durumu

Adilceviz Sancağı'nın en önemli iskân merkezleri Adilceviz ve Ahlat şehirleridir. Van Gölü'nün kıyısında yer alan ve birbirine yaklaşık 24 km. uzaklıkta olan bu iki şehrin köklü bir tarihe sahip ve özellikle Ahlat'ın ortaçağ Türk-İslâm dünyasının en önemli merkezlerinden birisi olduğu şüphesizdir. Ahlat'ın XI-XIII. yüzyıllar arasında en parlak devrini yaşadığı ve siyaset, ticaret, bilim, san'at ve kültür bakımından çok önemli bir merkez olduğu o devrin kaynaklarında da geniş ölçüde yer almıştır¹³⁰.

Türklerin bölgeye gelmesinden sonra şehir hayatının gereği olan dinî ve sosyal müesseselerle donatıldığı bugün bile ayakta kalabilen eserlerden rahatlıkla anlaşılabılır. Ahlat'ın, Ahlatşahlar zamanında ulaştığı zenginlik büyük küçük bütün komşu hükümdarların oraya sahip olma arzusunun uyandırmıştı. Bu sebeple Ahlat'ın XIII. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli araklıklarla çok ciddi saldırılara maruz kaldığı ve zaman zaman şehrin tamamen tahrip edildiği görülmektedir. İşte bu siyasî hareketlilik tabiatıyla iskân ve nüfus durumunu da etkilemiş artık eskisi gibi bir cazibe merkezi olmayan Ahlat'tan göç hadiseleri de yaşanmıştır.

Türkler'in Ahlat ve çevresine gelmelerinden sonra birçok yerin adının artık Türkler'de ad verme geleneği çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Türkler bölgeye geldikleri sırada burada bulunan *harabe* veya *viran* yerleşme yerlerini *harab*, *viran* veya *ören* kelimeleri ile kurulmuş isimlerle anmışlardır. Mesela, *Kara Ören*, *Kürd Virânı*, *Harâbe*, *Karaca Viran*, *Kızıl Viran*, *Kozluca Viran*, *Kuş*

130

Ahmet Yaşar Ocak, "XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü Bir Sufi Feylesofu Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî", *Anadolu'da Türk Mühürü Ahlat*, Ankara 1993, s. 21.

Viran, Viran Gazi, Ağca Viran, Ağca Ören, Kadı Viranı, Viran Kirs, Eşek Viranı, Körce Viran, Kutluca Viran, Hacılar Viranı, Gedik Viranı, Günbad Viranı, Sadıkyurdu Viranı, Harcideklü Viranı, Harsadlar Viranı, Moncuk Viranı, Nesice Viran, Ören Monla, Yola Kulluca Viran ve Karacakaya Viranı gibi köy ve mezra'a isimleri bu geleceğin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bölgede bulunan *Çelağ Bulağı, Cebrail Bulağı, Taşluca Bulak, Akbulak, Bulaklu, Bulakluca, Toğuz Bulağı, Hayranık Bulağı* ve *Su Bulak* gibi bulak kelimesi ile kurulmuş isimler de bölgedeki Azerî tesirinin bir göstergesidir.

Türklerin ad verme usullerinden birisi de coğrafi özelliklere göre olmaktadır. Yerleşim yerinin etrafında bulunan herhangi bir coğrafi unsurdan etkilenilerek yer isimlerinin kurulduğuna sıkça rastlanmaktadır. Mesela, *Dikmetaş, Köse Pınarı, Bozca Pınar, Adabağ, Karaağaç, Nazik Gölü, Derelik, Hazine Deresi, Dengetaş, Akça Meşe, Kamışlı, Armudlu, Çomaklı, Çınarluca, Kızılkaya, Balçıklı, Çınar, Depelü, Gölce, Gölü Meşih, Aygır Gölü, Gözlüce Dere, Karlucâ, Kaya Yasindir, Kurd Pınarı, Kuyucuk, Ortul Çayırı, İstinya Çayırı, Üç Depe ve Otlak* isimleri bu kabil isimlerdendir.

Ak, kara ve *kızıl* gibi renklere dayalı olarak kurulmuş yer isimleri de oldukça fazladır. *Kara Hacı, Kara Keşiş, Kara Ören, Kara Şeyh, Kara Vanek, Karaca Viran, Kızıl Viran, Ağca Viran, Ağca Ören, Karaağaç, Kızıl Orak, Kara Ayvanlı, Kara Ayvaz, Kara Hacı, Kara Kilisa, Karakaya, Kızıl Kaya, Kızıluca, Kızıl Monla, Ak Pınarı, Ak Bulak, Bozluca, Kara Ağıl, Karaca Viran, Kara Menkâr, Kara Polad* ve *Kızıl Nuh* isimleri bunlara örnek olarak verilebilir.

Bütün bunların yanı sıra, *Arın, Cihangir, Daşhun, Dirân, Dirican, Düzsür, Ekin, Erhanza, Erkil, Eskisor,*

Kalecik, Mastafa, Mescidlü, Öz, Peşnekömür, Sırmaz, Yalaklu, Ahurî, Bölük, Erşems, Güğüm, Hacı Uruk, Kal'a-i Çovanik, Koyluca Han, Kuyucu, Mehidali, Sordunlu, Tayluca, Cemaleddin, Hanluca, Kırklar, Köçeri, Mir Boğan, Monla Kasım, Sırça, Tatar Gazi, Ya'küb, Yoğurdiyemez, Ali Deste, Ayn-ı Hancık, Baba Merdan, Baş Ziyaret, Çelağ Bulagı, Çürün Merdan, Devlethan, Eyne, Köprü, Kubluca, Saruhan, Meşhedlü, Monla Kasım, Osman, Sofî, Sofiler, Tatarcık, Yatmış, Yurd Şifalı, Aslanlu, Aznavur, Bayramlu, Behlül, Burunkışla, Çomaklu, Değirmenlü, Direklü, Dirican, Gelincek, Güleklü, Güzelce, Haçlu, Harmanlu, Kalun Hamseli, Kanluvan, Kâyhân, Kılınçlı, Korcıbaşı, Kozluca, Kuşkaya, Kuşkayabaşı, Küçük Dambad, Küçük Dircik, Monla Fethullah, Murâdlu, Pehlivan, Pîr Harun, Rüşenî, Samkay, Saranlu, Seyfeddinlü, Sinanyûd, Sultanluca, Şehidlü, Şeyhlü, Şirvanşeyh, Uzun Monla, Yakıblu, Yalaklu, Yurd Kalender, Yusuf Şin, Ağırkôm, Bab-ı Gördi, Boz Gün, Egreñçe Kal'a, Hanluca, Kancakay, Kal'a-i Mecnûn, Kesen Gedlik, Kozaldın, Köklüce, Kulluca, Kürün, Özdemür, Salı Gürfe, Saylu, Sayluca, Sorbaş, Susar, Sürhublu, Şanlı, Şeyhlü, Tayacık, Teknecik, Uçuk Urga, Veledlü ve Yusuf Şin adlı yerleşim yerlerinin isimlerinin de Türklerde ad verme geleneğine uygun olarak kurulmuş olduğunu ve bir kısmının Oğuz boy ve cemaatlerinin isimleri olduğunu bu adlarla kurulan yerleşim birimlerinin ise Türk-İslam nüfusu tarafından iskân edildiğini söyleyebiliriz.

Ahlat ve Adilcevaz gibi büyük yerleşim yerlerinin yanı sıra iskâna açık olan yerler köylerdir. Bazı mezra'alarda birkaç haneden müteşekkil nüfusa rastlanmaktadır. Tekke ve zâviyelerin etrafında da iskânın olduğunu ayrıca belirtelim.

Adilcevaz Sancağı'ndaki kır iskânı daha çok Süphan Dağı'nın güney eteklerinde ve Ahlat ve Adilcevaz şehirlerine yakın bölgelerde olmuştur. Sarusu Nahiyesi'ne bağlı

köy sayısı daha fazla olmasına rağmen hâsıllarının düşük olması sebebiyle bu bölgedeki iskân merkezlerinin sayıca fazla ama diğer nahiyelerdeki köylere nazaran nüfus olarak yoğun olmadığını söylemek mümkündür. Bu nahiyedeki iskân merkezleri ise daha çok Sarusu mevziindedir. Zira bu bölgede akan Sarusu Çayı'nın etrafının tarım ve hayvancılık faaliyetlerine uygun olduğu, bugün de bölgede birçok köyün bulunduğu malûmdur.

2- Nüfus

Osmanlı demografi araştırmalarında 1830'dan önceki dönem için en önemli veriler *hâne* rakamlarıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin tahrir sırasındaki hedefi bir yerde toplam ne kadar insanın yaşadığını tespit etmek değildir. Tahrir sırasında *hâne* veya *nefer* rakamları tespit edilirken sadece vergi verecek nüfus esas alınır. Herhangi bir sebeple vergi vermeyecek olan nüfus bu defterlere kaydedilmezdi. Ancak bazen imam, müezzin, hatib v.b. dinî görevlilerin *muaf* olarak kaydedildiğine rastlamak da mümkündür. Dinî, idarî ve askerî görevli olmayıp da vergi muafiyeti tanınmış olanlar tahrir prosedürüne uygun olarak defterlere kaydedilmiyorlardı.

Sancakların nüfus hesaplamaları yapılırken bu muafiyetlerin göz ardı edilmesi ciddi hataların doğmasına sebep olabilir. Zira, incelenen bölgedeki siyasî durum veya meydana gelen tabii afetler bu olayların etkisi geçinceye kadar, bölgenin esas nüfus potansiyelini yansıtmayacak bir durum arzedebilir. Bu durumun en güzel örneğini Adilcevaz Sancağı'nda görmek mümkündür. Ancak konuyu izaha geçmeden önce nüfusun şekillenmesini etkileyen unsurlar üzerinde kısaca durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

a- Nüfusu Etkileyen Faktörler ve Nüfus Hareketleri

Adilceviz Sancağı'ndaki yerleşim birimlerinin nüfusunu etkileyen en önemli unsur jeopolitik konumudur. Önemli yolların üzerinde bulunan, tabii güzellikler ve kaynaklara sahip olan, kültür ve medeniyet bakımından ileri bir seviyede olan ve büyük güçlerin çatışına alanın ortasında kalan şehirlerin tarihin her döneminde diğer devletlerin baskısına ve taarruzuna maruz kaldığı bilinmektedir. Bu önemli merkezler ancak siyasî ve askerî baskıdan uzak yaşadıkları dönemlerde maddî refaha kavuşmuş, kültür ve medeniyet bakımından da önemli eserler ortaya koymuşlardır.

İşte Adilceviz ve Ahlat yöresinin yaşadığı en parlak dönemler de böylesine bir durumu yakaladığı anlara rastlar ki, bu dönem *Ahlatşahlar* zamanıdır. XII. yüzyılın başlarından XIII. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık bir yüzyıl bölgede hâkim olan Ahlatşahlar zamanında Ahlat, İslâm aleminin en büyük şehirlerinden biri olmuştur. Bu dönemle ilgili bilgi veren kaynaklar, Ahlat'ın Van Gölü havzasının merkezi ve onun mamur ve meşhur bir beldesi olduğunu belirtmelerinin yanı sıra, şehrin bağık bahçelik, tüccarının zengin ve halkının eğlence düşkününü olduğunu ileri sürmektedirler. Hatta coğrafyacılara Ahlat'ı *tacirlerin gelip gittikleri bir yer* olarak tarif etmişlerdir. Ticaretin gelişmesi ilim, sanat ve kültürün gelişmesine de vesile olmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde bina yapan Ahlatlı mimarlara rastlanmaktadır. Ayrıca ilk sanatkârlar birliği *fityân* da ilk olarak Ahlat'ta görülmüştür. Bunlar Ahlat'ın siyasî hayatında da rol oynamışlar şehir hücumu uğradığı zaman müdafaasına da katılmışlardır¹³¹. Ebu İshak Kazerunî adlı bir Türk şeyhinin kurmuş olduğu ve XII. yüzyılda bütün İran ve Anadolu'ya yayılmış olan savaşı bir niteliğe sahip olan İshakiyye ve Kazeruniyye tarikatı-

nın bir zâviyesinin de Ahlat'ta olduğu ileri sürülmektedir¹³².

Ahlat'ın *Kubbetü'l-İslâm* olarak anılması aynı sıfatı taşıyan *Belh* ve *Buhara* ile aşağı yukarı aynı vasıfları taşıdığını göstermektedir. İşte Ahlat'ın her sahada yakaladığı bu istikrarlı ve gelişmeye müsait çizgi, XIII. yüzyılın başlarından itibaren bozulmaya başlamış ve bir daha o eski durumunu yakalayamamıştır.

1207 yılında Selçuklu *Tuğrul Şah* ile Ahlatşahlar arasındaki anlaşmazlıktan istifade eden Eyyübî meliki *Necmeddin Eyyüb (Melik-El Ahvad)*, şehir ahalisinin de daveti ile Ahlat'a gelip yerleşmiş ve bölgedeki Ahlatşah hâkimiyeti son bulmuştur¹³³. Bu melikin Ahlat'ı ele geçirmesi, Ahlat'ın müslüman nüfusun azalması bakımından uğradığı ilk felaket olmuştur. Zira Melik el-Ahavad'ın katliamlarından halkın pek azı kurtulabilmiş, sadece şehrin ileri gelenlerinden 18.000 kişi öldürülmüştür. Nitekim Melik el-Ahavad, yaptığı bu katliamdan dolayı Ahlatlıların öc almalarından korkarak Gürcülerin Erciş'i yakıp yıkmasına göz yummuş ve Ahlat Kalesi'nden dışarı çıkamamıştır¹³⁴.

¹³² Ahmet Yaşar Ocak, "XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü Bir Sufi Feylesofu Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî", s. 22.

¹³³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 106; Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C.II, (Suryancadan İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, s. 490. Faruk Sümer, şehrin Melik el-Ahavad tarafından ele geçirildiği tarihi 1203-1204 (H. 600) olarak vermektedir. Bkz. Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 455.

¹³⁴ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar" s. 455-456.

Ahlat'ın nüfus kaybına sebep olan ikinci önemli olay Celâleddin Harzemşah'ın 1229 yılında Ahlat'ı muhasarası ve şehri ele geçirmesidir. 8 ay süren bu muhasarada 20.000'e yakın insanın bir kısmı açlıktan ölmüş bir kısmı ise şehri terketmiştir. Celaleddin Harezşah'ın askerleri şehirde büyük bir yağma hareketine girişmiş ve Ahlat'ı adeta harabeye çevirerek birçok insanı da işkence yaparak öldürmüşlerdir. Bu duruma üzülen Celaleddin Harzemşah şehri yeniden imar etmek istemişse de buna muvaffak olamamıştır¹³⁵.

XIII. yüzyılda Ahlat şehrinin harab olmasına yol açan ve nüfusun azalmasına sebep olan bir diğer felaket 1246 (H. 644) ve 1275-1276 (H. 674) yıllarında geçirilen iki şiddetli depremdir. Bu iki deprem Ahlat'ı adeta harabeye çevirmiş, evler, hanlar, çarşılar yıkılmış ve halkın çoğu enkaz altında kalarak ölmüştür. 1275 depreminin birbirinden müstakil ve ayrı yerlerde yazılmış çağdaş kaynaklarda zikredilmesi afetin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir¹³⁶.

1441 yılında Ahlat'ın yakınlarındaki Nemrut Dağı'nın faaliyete geçmesi ve halkın büyük korkuya kapılması¹³⁷ sebebiyle önemli bir nüfusun şehri terkettikleri rahatlıkla söylenebilir.

¹³⁵ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 457; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 111-114; Ali Rıza Azapağası, "Anadolu Türk Tarihinde Ahlat", *GAP ve DAP Projeleri Çerçevesinde Vangölü Havzası*, (Ahlat Kültür Vakfı Yayınları No: 4), Ankara 1993, s. 86.

¹³⁶ Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezarları*, s. 42, Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 457.

¹³⁷ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", s. 463.

Karakoyunlu Cihanşah'ın 1451-1453 yıllarında Bitlis, Ahlat ve Muş bölgesinde yağma ve tahribler yaptığı ve halkı tutsaklığa sürüklediği bu esnada Ahlat'dan da 500 kadın, çocuk ve diğer kimselerin tutsak edilerek satıldığı kaydedilmektedir¹³⁸.

Ahlat, Osmanlı-Safevî mücadeleleri esnasında ise en büyük yıkımlardan birini yaşamıştır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı-Safevî mücadelesinin özellikle Doğu Anadolu'da etkisini hissettirdiği malumdur. Nitekim 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra bir kısım yerler Osmanlı hakimiyetine girmiş ancak Ahlat ve Adilcevaz'da Osmanlı hakimiyeti tesis edilememiştir. Ahlat ve Adilcevaz 1533-1535 Irak'ın Seferi sırasında Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Ancak Safevîlerin bölgeye hakim olma istekleri ve sürekli olarak Van Gölü çevresine taarruzda bulunmalarından en büyük nasibi Ahlat, daha sonra Erçiş ve Bargiri (Muradiye) almıştır.

Ağustos-Eylül 1552'de (Ramazan 959) Şah Tahmasp Van vilâyetine boyun eğdirmek için harekete geçmiş ve daha önce Bitlis bâkimiinin oğlu Şemseddin Han vasıtasıyla tahrir ettirdiği Ahlat'ı daha sonra bizzat kendisi muhasara edip ele geçirerek burada büyük çapta imha yapmıştır¹³⁹. Şehir halkının kaleyi terkedip gitmesine müsaade edeceğini belirtilmesine rağmen kale kapıları açıldıktan sonra dışarıya çıkan insanlar öldürülmüş ve kale tamamen yakılmıştır. Adilcevaz Kalesi ise *Sinan Paşa-zâde Mustafa Bey* tarafından müdafaa edilmiş ve Şah burayı ele geçirememiştir¹⁴⁰.

¹³⁸ Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahları", s. 463-464.

¹³⁹ Şeref Han, *Osmanlı - İran Tarihi*, s. 205; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, s. 360.

¹⁴⁰ *Solak-zâde II*, s. 226; *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat*, s. 31. 17 Ağustos 1554 (18 Ramazan 961) tarihli bir

1552'deki bu Safevi yıkımında Ahlat Kalesi tamamen harabe olmuş ve göl kenarında yeni bir kale yapılma ihtiyacı hissedilmiştir.

İşte yukarıda kısa bir panoramasını vermeye çalıştığımız bu siyasi olaylar ve tabii afetlerin XII. yüzyılda büyük bir Türk-İslam şehri olan Ahlat'ın incelediğimiz dönemde Adilceviz Sancağı'na bağlı bir *kaza*, bugün ise Bitlis iline bağlı bir *ilçe* olmasının tarihî zeminini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

b- Nüfusun Dinî Bakımdan Dağılımı

Türklerin bölgeye tam olarak yerleşmesinden önce XI. yüzyılın ortalarında Ahlat'a uğrayan *Nasır-ı Hüsrev* şehirde Arabça, Farsça ve Ermenice'nin konuşulduğundan bahseder¹⁴¹. *Zekeriya Kazvini* (ölümü 1283), Ahlat'ta konuşulan dillerin sırasıyla *Türkçe*, *Ermenice* ve *Farsça* olduğunu kaydeder. Ermenicenin azınlık dili, Farsça'nın ise yüksek tabakanın dili olduğu muhakkaktır¹⁴². *Evliya Çelebi* ise şehirdeki insanların lehçelerinden örnekler vererek, *Çağatay* ve *Moğol* dillerine yakın lehçeleri olduğunu ifade etmektedir¹⁴³.

fermân ile Adilceviz Sancakbeyi Mustafa Beyin 430.130 akçe olan hâslarına ilaveten, kızılbaş seferi sırasında bazı köylerin harap olmasından dolayı Diyarbekir hazinesinden nakid olarak 197.703 akçe verilmiştir. Bkz. *Kepeci Ruus* 212, s. 83. Bunun yanı sıra 16 Mart 1555 (22 Rebiyül-âhîr 962) tarihli bir buyruğu ile Hakkâri Hâkimi Zeynel için, Kızılbaşın harap ettiği yerlerine karşılık Vastan'dan Mahmûd b. Velî'ye verilen zemetin alınıp kendisine verilmesi istenmiştir. *Kepeci Ruus* 213, s. 64.

¹⁴¹ Nasır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çeviren: Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1985, s. 10.

¹⁴² Zikreden: Beyhan Karamağralı, *Ahlat Mezartaşları* s. 41-42.

¹⁴³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 240/b.

Tahrir defterlerinde vergi nüfusu yazılırken bunların etnik kökeni belirtilmemekte, sadece hangi dine mensup oldukları kaydedilmektedir. Bu bilgilere göre Adilcevaz Sancağı'nda müslümanlar ve gayri müslimler bulunmaktadır. Gayri müslimler ise sadece Ermeniler'den müteşekkildir.

Adilcevaz Sancağı'ndaki Ermeni nüfus, tarım veya ticaretle iştigal eden ve resmî sıfatı olmayan insanlardır. Müslüman nüfus ise, yöneticiler, kale görevlileri, zeamet sahipleri, tımârî sipahiler, vakıf görevlileri (dinî ve sosyal görevliler), aşiretler ve müslüman halktan oluşmaktaydı.

c- Adilcevaz Sancağı'nın Tahmini Nüfusu

Yukarıda da izah ettiğimiz üzere nüfus hesaplamaları yapılırken ilgili yerlerin *hâne* rakamlarının sağlıklı bir biçimde elde bulunması gerekir. Elimizde hane rakamlarının bulunduğu kaynaklar 1556 tarihli mufassal defter ile 1571 tarihli evkaf tahrir defteridir. Bunlardan 1571 tarihli olanı sadece vakıf köylerindeki vergi nüfusunu yansıttığı için sancağın tamamı için bir değerlendirme için yeterli değildir.

1556 tarihli defterdeki bilgilere göre Adilcevaz Sancağı'nda toplam 3.066 nefer olup, bunlardan 2.189'u Ermeni, 877'si ise Müslüman'dır.¹⁴⁴

Adilcevaz Şehri'nde 198 Müslüman, 420 Ermeni; Ahlat şehrinde ise 128 Müslüman, 212 Ermeni vergi nüfusu bulunmaktadır.¹⁴⁵ Bu bilgilere göre nüfusun yaklaşık 1/3'ü şehirlerde diğerleri ise köylerde yaşamaktadır. Ancak bu 877 nefer müslüman nüfusun hububat öşrü vermeye muktedir olan nüfus olduğunu hemen belirtelim.

¹⁴⁴ Tapu-Tahrir 297, s. 3.

¹⁴⁵ Tapu-Tahrir 297, s. 27

Yukarıdaki rakamlar dikkatle incelendiğinde Ermeni vergi nüfusunun sancak bazındaki oranının % 71.39, Müslüman nüfusun oranının ise % 28.60 olduğu görülecektir. Ancak Müslüman nüfusun Ahlat ve Adilceviz gibi köklü İslâm şehirlerinde nasıl olur da bu derece düşük olduğu konusu tarihî ve iktisadî şartlar göz önüne alınmadan incelenirse objektif sonuçlara gidilmesi imkânsızdır.

Adilceviz Sancağı'ndaki yerleşim yerlerinde yaşayan insanların Müslüman ve Ermeniler'den oluştuğu tarihi bir hakikattir. Ancak bu nüfusun oranı konusunda sadece bu defterdeki bilgileri esas alarak bir değerlendirme yapılırsa yukarıda da dikkat çekildiği üzere doğru olmayan sonuçlara gidilmesi kaçınılmazdır.

Nüfusu etkileyen faktörler üzerinde de izah etmeye çalıştığımız gibi Ahlat ve çevresi Ahlatşahlar döneminden sonra gerek tabii afetler gerekse siyasi baskılar neticesi büyük felaketler yaşamıştır. Tabii afetlerden bütün insanların etkileneceği muhakkaktır. Ancak siyasi nedenlerle bölgenin yakılıp yıkılması sırasında buralardaki Ermeni nüfusa karşı yapılmış bir kıyımdan kaynaklar bahsetmemektedir. Nitekim şehrin geçirdiği en büyük felâket olan 1552 yıkımında Ermeni halka karşı bir tecavüzün olmadığı ve Şah Tahmasb'ın sadece Müslüman nüfusu katlederek bunlara ait dinî ve sosyal yapıları tamamen tahrip ettiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla XIII. yüzyılın başlarından itibaren başlayan ve birbiri ardına gelen yıkımların Müslümanlara karşı olduğunu ve bu nüfusun azalmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Mesela, 1556 tarihinde 1.999-2.000 akçe hâsılı olan *Şirvanşeyh* ve *Seyfeddinli* köylerinde zira'at yapılmadığı belirtilmektedir. Bu iki köyün isimlerinden müslüman nüfus tarafından iskân edildiği anlaşılmaktadır.

Bütün öşürlerin Müslümanlardan genellikle 1/10, gayri müslimlerden ise 1/5 oranında alınması da gayri müslimlerin ekinliklerinin harab olmadığını ve hububat

ve diğer ürünlerin ösrünü vermeye muktedir olduklarını göstermektedir. Bu tespit de görüşümüzü destekleyici en önemli unsurlardan birisidir.

Elimizdeki defterin 1556 tarihli olması yani 1552 büyük Safevî yıkımından hemen sonraya rastlaması bu yıkımın nüfus üzerindeki etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu görüşümüzü destekleyen en önemli belgelerden ikisi Adilcevaz Sancakbeyi Mustafa Bey ile Hakkârî Hâkimi Zeynel Bey'in hâss gelirleri ile ilgili olanlarıdır.

17 Ağustos 1554 (18 Ramazan 961) tarihli bir fermân ile Adilcevaz Sancakbeyi Mustafa Bey'in 430.130 akçe olan hâslarına ilaveten, kızılbaş seferi sırasında bazı köylerin harap olmasından dolayı ve buralardan gelir sağlayamaması sebebiyle Diyarbekir hazinesinden nakid olarak 197.703 akçe verilmiştir¹⁴⁶. 1556 tarihinde Adilcevaz Sancağı'na bağlı 32 köy ve 21 mezra'anın hâsılı 176.621 akçedir. Mustafa Bey, Diyarbekir hazinesinden nakit parayı köylerin *harâb* olmasından dolayı istemektedir. Yani 197.703 akçe, harab köylerden gelmeyen hasılatı mukabil olarak verilmiştir. Buna göre sadece Mustafa Bey'in hâsları içerisinde olan ve vergi veremeyen köy sayısı 35, mezra'a sayısı ise 25 civarındadır.

16 Mart 1555 (22 Rebiyül-âhîr 962) tarihli bir buyruldu ile Hakkârî Hâkimi Zeynel için, Kızılbaşın harap ettiği yerlerine karşılık Vastan'dan Mahmûd b. Velî'ye verilen zeametın alınıp kendisine verilmesi istenmiştir¹⁴⁷.

Bu iki belgeden de anlaşılacağı üzere, Safevîler sadece şehirleri yağmalamakla kalmamış köylere de büyük çapta hasar vermişlerdir.

¹⁴⁶ *Kepeci Ruus* 212, s. 83.

¹⁴⁷ *Kepeci Ruus* 213, s. 64.

Bütün bu tarihi hakikatler göz ardı edilse bile, dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Adilceviz Sancağı'ndaki Müslüman halka getirilen vergi muafiyetidir. Daha 1552 yıkımından öncesinden başlayarak Adilceviz ve Ahlat şehirlerinde yaşayan müslümanların *baş akçesi* vermeme-leri kanun hükmüne bağlanmıştır. Bunun sebebi buraların sınırda bulunması ve devamlı olarak taarruza uğramalarının yamsıra, bölgeden gidip gelen Osmanlı ordusunun istemeyerek de olsa getirdiği ağır mali külfetin telafisine matuftur.

Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi 109 numarada kayıtlı defterde bulunan *Bitlis Kanûnnâmesi* bu durumu çok daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu kanun-nâmedeki ibare aynen şöyledir:

... *Ve nefis-i Bitlis'in ve nefis-i Ahlat'ın ve 'Adilcevâz'ın müslümânlarına baş akçesi ve ırgâdiyye kayd olunmamış-tır zıkr olan rûsûm anlardan taleb olunmaya*¹⁴⁸.

Bu kanûnnâme tarihsizdir. Ancak 1548'den önce ve Van Eyaleti ihdas edilmeden önceki bir döneme aittir. Zira bu kanûnnâmeden anlaşıldığı kadarıyla Adilceviz ve Ahlat, Bitlis'e bağlıdır. 1548 yılında Van'ın yeniden fethedilip beylerbeylik olarak teşkilatlanmasından itibaren Adilceviz'in bir sancak haline getirildiği malûmdur.

İşte bu kanûnnâme hükmüne uygun olarak incelediğimiz dönemin tamamında Adilceviz Sancağı'nda müslümanlardan alınan baş akçesine rastlanmamıştır. 1556 tarihli defterde sadece *nefer* olarak kaydedilen müslümanlar da baş akçesi vermemektedirler. 1556 tarihli deftere *nefer* olarak kaydedilen müslümanlar sadece hububat ve meyve-sebze öşrü verebilecek durumda olanlardır. Şehrin etrafındaki bağ ve bahçeler ile köylerdeki ekinlikle-

rin de büyük oranda tahrip edildiği düşünülürse bu sayının az olması tabiidir.

Gayri müslimler *ispençe-i gebrân* adı altında baş vergisi ödedikleri için bunlar defterlere kaydedilmiştir. Ancak Müslümanların ödedikleri baş vergilerinden olan *resm-i çift*, *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred* vergisine incelediğimiz dönemin tamamında sancağın hiçbir yerinde rastlanmamıştır. Müslümanların baş akçesinden, *tekâlif-i ırflıyye* ve *avarız-ı divâniyyeden* muaf oldukları konusu 1556 tarihli defterde zaman zaman dile getirilmiştir.¹⁴⁹

Nüfusun dinî bakımdan teşekkülü ve yoğunluğunun en önemli göstergelerinden birisi mezarlıklardır. İncelediğimiz dönemde Ahlat şehrinde 6 Müslüman mezarlığı vardır. Bu mezarlıkların abidevî mezartaşları ve yayıldıkları alanın büyüklükleri izahtan varestedir. Böylesine büyük mezarlıklara ancak yoğun bir nüfusa sahip dinî zümrelerin sahip olacağı muhakkaktır. Adilceviz ve Ahlat şehirlerinde Ermeni nüfusun çok fazla olduğunu yansıtacak ne büyük mezarlıklar ne de büyük kiliselere rastlanmamıştır. Sancaktaki toplam kilise sayısı 9 olup 3'ü Ahlat, 6'sı Adilceviz'da bulunmaktadır. Bunların tamamı köylerdedir.

1556 tarihinde Adilceviz sancağı'na bağlı olan Sarusu Nahiyesi'nin merkez kasabası yoktur. Ancak bu nahiyeye bağlı 40 köy bulunmaktadır. Bu köylerin hiçbirisinde müslim-gayri müslim belirtilmeden *nefer* kaydedilmemiş sadece hâsılları yazılmıştır. Bu köylerin isimleri incelendiğinde büyük bölümünün Müslüman nüfustan müteşekkil olduğu anlaşılabacaktır. Bir fikir vermesi açısından nefer kaydedilmeyen Sarusu Nahiyesi'ne bağlı köylerin isimleri aşağıda verilmiştir:

Ahireşin, Akrecik, Alurik, Armudlu, Aslanlı, Çomaklı, Direkli, Ersifâk, Güleklü, Güzelce (Akça Meşe), Haçlı,

İn, Kâğân, Kamışlı, Kanlıvan, Kara Ayvanlı, Kara Kilisa, Kılıçlı, Kızılkaya, Kızılluca, Korcabaşı, Kürce Viran, Kuşkaya, Küçük Dambad, Kürd Viranı, Merkit, Monla Fethullah, Nasır, Onuz, Örküt, Pağ, Patnos, Pehlivan, Pır Harun, Saranlı, Seyfeddinli, Sinanyüd, Şirvanşeyh, Uş ve Uzun Monla.

Dikkat edilirse bu köy isimlerinin birkaçı hariç büyük bir kısmı Türklerde ad verme geleneği çerçevesinde kurulan isimler olup buralarda oturan ve ziraatle meşgul olan köylüler ise müslümandır.

1556 yılında Adilceviz Sancağı'nda 21 zâviye, 2 câmi, 1 medrese, 2 mescid bulunmaktadır. Buralarda görev yapan şeyh, derviş, imam, müezzîn, hatib, câbi, ferraş, mütevellî v.s. görevliler; kalelerde bulunan müstahfiz, azeb, yerli yeniçeriler ve Dergâh-ı Ali Yeniçerileri ile tımârlı sipahiler, cebelüler, zaimler, kadı ve yardımcıları, mahkeme görevlileri ve sancakbeylerinin kapı halkının sayısı Adilceviz ve Ahlat şehirlerinde toplam olarak en az 1000'dir. Gerek görevleri itibarıyla, gerekse vergi ödemeye muktedir olamadıkları için muaf olan bu zümrelerin vergi nüfusuna ilave edilmesi ile müslim-gayrı müslim oranının değişeceği muhakkaktır.

Bölgede siyasi istikrarın sağlanması ve devletin getirdiği bu vergi muafiyeti sonucu sancakta yeniden bir canlanmanın görüldüğü anlaşılmaktadır. Mesela 1556 tarihinde 104 olan köy sayısı 1605 tarihinde sadece dirlik sahibine bırakılanlar olarak 160'a yükselmiştir. 1556 yılında toplam köy hâsılı 586.536 akçe iken, 1605 tarihinde 926.063 akçeye yükselmiştir.

Yeni kurulan köylerin isimleri incelendiğinde bunların büyük bir kısmının da müslüman nüfus tarafından iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bu köyler şunlardır:

Ağıl, Atrun, Aygır Gölü, Cihangir, Derik, Kalecik, Dikmetaş, Diran, Düzsür, Erhamza, Erkil, Ernis, Kara

Ören, Köse Pınarı, Kürd Viranı, Mahrûşe, Mescidlü, Öz, Sırmaz, Viran Özü, Yalaklu, Ağca Viran (Yurd Kalandar ile birlikte), Ağca Ören (Kalın Hamseli ve Samkay ile birlikte), Aznavur, Bayramlı, Behlül, Cebrail Bulağı, Çomaklu, Değirmenlû, Dengetaş, Depelü, Dirican, Eşek Viran, Gelincek, Haçlu, Harmanlı, İlga, Kalecik, Şehidlü, Kara Ayvaz, Karakaya, Kâyhân, Kızıl Monla, Kozluca, Kutluca Viran, Muradlı, Noyırhal, Kara Hacı, Burunkışla, Ruşeni, Sultanluca, Şeyhlü, Taşluca Bulak, Yusuf Şin, Ağanca, Hanluca ve Karaağaç.

Bütün bu mülahazalar bize gösteriyor ki muafların kaydedilmediği 1556 tahririnde 1552 yıkımının getirdiği felâketin tesiri halen devam etmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda sancağın özellikle zirai faaliyetler bakımından bir canlılık içerisine girdiği anlaşılmaktadır.

İncelenen dönemde gayri müslim nüfusta ise bir azalma söz konusudur. Zira 1605 tarihli icmâl defterde Adilceviz Sancağı'nın toplam ispençe geliri 42.000 akçe olarak kaydedilmiştir¹⁵⁰. Her *harâc güzâr neferden* 1556 tarihindeki gibi 25 akçe ispençe alındığını varsayarsak 1605 yılında 1.680 nefer gayri müslimin Adilceviz Sancağı'nda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bu değerlendirmelerin ışığı altında Adilceviz Sancağı'nın nüfusu hakkında bir tahmin yapmanın şu anki bilgilerimize göre doğru olmayacağını söyleyebiliriz. Ancak Ermeni nüfusunun 1556 tarihinde 2.189, bu tahrirden önceki tahrirde (muhtemelen 1552'den önce) 1.707, 1605 tarihinde ise 1.680 nefer olduğunu belirtelim. Bunların hepsini evli farzedip ve 5 kişilik bir aileye sahip olduğunu düşünürsek bütün sancaktaki toplam Ermeni nüfusunun en iyimser tahminle 1556'dan önce 8.535, 1556'da 10.945, 1605 yılında ise 8.400 civarında olduğunu söyleyebiliriz.

150

Tapu-Tahrir 730, s. 44.

Bu neferlerin 1/3'ünün bekâr olduğunu varsayarsak, san-caktaki toplam Ermeni nüfus 1556'dan önce 6.259, 1556'da 8.025, 1605 tarihinde ise 6.160 kişi civarındadır.

Adilcevaz Sancağı'ndaki Müslüman nüfus ise 1552 tarihindeki felâketten sonra tabii olarak azalmış ama bu azalış yukarıda yaptığımız değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere hiçbir zaman Ermeni nüfusun gerisinde kalmamıştır. Devletin bölgeye getirdiği çeşitli muafiyet uygulamaları sebebiyle sancağın ve özellikle Ahlat şehrinin XII. yüzyıldaki o görkemli yapısına ulaşmasa bile bir toparlanma süreci içerisine girdiği ve Türk ve Müslüman nüfusun eski köylerini *şen ve abâdan* eylemelerinin yanı sıra yeni köyler ve mezra'alar da ihdas ettikleri tespit edilmektedir.

d- Aşiret ve Cemaatler

Adilcevaz Sancağı'nda bulunan aşiret ve cemaatlerin sayısı 1556 tarihli deftere göre 3'tür. Bunlar teamüle uygun olarak hâss raiyyeti idiler. Bu cemaatler şunlardır:

Esteroki : 84 nefer

Balâ Kürdî : 61 nefer

Kürdîlü : 40 nefer

Esteroki Cema'ati : Bu aşiret Hasankeyf Sancağı'ndan gelip, Bitlis vilayetinde mütemekkin olup, Bulanık şehri ile, Nazik ve Honik mezra'alarında zira'at eylemektedirler. Aşiret Ağası 1556 tarihinde Şems Ağa'dır. Adı geçen yerlerde yaptıkları ziraatin öşrü ve diğer vergilerin mukabelesinde her yıl 40 akçe kıymeti olan 260 koyun ver-

mektedirler¹⁵¹. Bu cemaatin 1605 yılındaki ağası Bayındır Ağa'dır. Yıllık vergileri ise 8.000 akçedir¹⁵².

Bâlâ Kürdî Cema'atı: Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kuş Vıran Köyü'nün yakınlardaki Kara Mezra'asında ziraat yapan bu cemaat, yıllık 6.000 akçe veya 50 akçe kıymetli 120 koyun vermektedir¹⁵³.

Bâlâ Kürdî Cema'atı, Şikakî Aşireti'nin bir cemaati olarak kabul edilmektedir¹⁵⁴.

Kürdilü Cema'atı: Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kara Kilisa köyünde bulunmaktadırlar. 40 neferden müteşekkıl bu cema'atin yıllık toplam vergisi 5.000 akçe olup 3.000 akçesi tımâr hissesi, 2.000 akçesi padişah hâssı hissesidir¹⁵⁵.

1556 tarihli defterde bulunmayan ancak diğer defter ve belgelerde rastlanılan aşiret ve cemaatler şunlardır:

Mamatû Cema'atı: Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Alurik köyünde bulunmaktadırlar¹⁵⁶. Konar-göçer Türkmen taifesinden Bozulus Aşireti'ne bağlı olan bu cemaate devletin

¹⁵¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 36.

¹⁵² *Tapu-Tahrir* 730, s. 42. Esteroki Cemaati Östürkî şeklinde okunacak bir imla ile de yazılmaktadır ki Öztürk'ü çağrıştırılmaktadır.

¹⁵³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 38. Bu cemaat 1605 tarihinde yine padişah hâssı içerisinde olup 8.000 akçelik yıllık gelirin 6.000 akçelik hissesi havâss-ı hümayûna aktarılmaktadır. *Tapu-Tahrir* 730, s. 42.

¹⁵⁴ Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, 3. baskı, Ankara 1982, s. 44.

¹⁵⁵ *Tapu-Tahrir* 297, s. 61.

¹⁵⁶ *Tapu-Tahrir* 730, s. 67.

birçok bölgesinde rastlamak mümkündür¹⁵⁷. Cemaatin geliri tımâr sahiplerine bırakılmıştır.

Dünbili Aşireti: 1605 tarihli icmal defterindeki bir tımar geliri içerisinde Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kutluca Viran Köyü'nde Dünbili aşiretine rastlanmaktadır. Aşiretin ödediği yıllık vergi 4.500 akçe olup, 2.500 akçesi tımâr hissesi olarak ayrılmıştır¹⁵⁸.

Şikakî Aşireti: Bünyesinde birçok cemaat bulunduran büyük aşiretlerden birisidir. Bu aşiretin, aşirete bağlı bazı kişilerin Ahlat Nahiyesi'ne bağlı bazı köyleri basıp şekavet hareketlerine karışmaları sebebiyle bölgedeki varlığı anlaşılmaktadır¹⁵⁹.

Millü Taîfesi: Sarusu mevkiinde bulunmaktadırlar. 26 Şubat 1616 tarihinde Adilcevaz kadısına gönderilen bir hükümde, Millü taifesinden bazı kimselerin 30 yıldan fazla Sarusu adlı mevziide mütemekkin olduklarını ileri sürerek Hazzo hâkimi Han Budak'ın bunları *Haldi Aşiretindensiniz* diyerek yerlerinden kaldırıp Hazzo'ya göndermek istediğinden şikayetle, Haldi Aşiretinden olmadıklarını ve Millü taifesinden olduklarını araştırması istenmektedir¹⁶⁰. Bu hükümden anlaşıldığı kadarıyla Millü Taifesi, Sarusu Nahiyesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bunların kendilerini Haldi olarak kabul etmemeleri de Yezidi olmadıklarını göstermektedir.

¹⁵⁷ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s. 574.

¹⁵⁸ *Tapu-Tahrir* 730, s. 65.

¹⁵⁹ Diyarbakir beylerbeyine ve kadısına gönderilen 8 Aralık 1578 tarihli hüküm: *Mühimme* 35, 395/1009.

¹⁶⁰ *Mühimme* 81, 46/102.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADİLCEVAZ SANCAĞININ İKTİSADİ DURUMU

Osmanlı sancaklarındaki iktisadî faaliyetlerin ve bu faaliyetlere konu olan alanların verimliliği, o bölgenin coğrafi mekânının ziraî üretim bakımından elverişliliğine, önemli ticarî yolların üzerinde olup olmadığına ve istikrarlı bir siyasî ortam içinde bulunup bulunmadığına bağlıdır. Büyük güçlerin çatışma alanı içerisinde kalan bölgeler tarihin hiçbir döneminde iktisaden istikrarlı bir sürecin içerisine girememiş ve bu özelliklerinden dolayı tabii olarak cazibe merkezleri olamamışlardır.

Adilceviz Sancağı ve bu sancağın sınırları içerisinde bulunan Ahlat ve Adilceviz gibi tarihî bakımdan köklü bir geçmişe sahip olan bu iki şehir Osmanlı hakimiyeti öncesinde siyasî istikrarı yakaladığı dönemlerde iktisaden zengin bir hüviyet arzetmenin yanı sıra kültür ve medeniyet bakımından da devrin önemli merkezleri olmuşlardır. Ancak XVI. yüzyılın başlarında kurulan Safevî Devleti'nin Doğu Anadolu'da hakimiyet kurma politikası bu yüzyılın sonlarına kadar süren bir mücadele ortamının doğmasına sebep olmuştur. İşte bu mücadeleler sırasında Adilceviz ve Ahlat'ın zaman zaman el değiştirdiği, zaman zaman da bizzat çatışma sahasının ortasında kaldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki hakimiyetini tam olarak sağladığı ve Adilceviz Sancağı'nın bir iç sancak haline geldiği dönemlerde bile bölgenin bir cazibe merkezi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1639 yılında yapılan Kasrı Şirin Anlaşması'na kadar kısa aralıklarla Osmanlı-Safevî mücadelesinin sürdüğü bilinmektedir. İran'a sefere çıkan

Osmanlı ordusunun bölgeden gidip gelirken verdiği ağır malî külfet de iktisadî faaliyetleri ve üretimi etkilemiştir.

Adilceviz Sancağı'nın iktisadî durumu incelenirken bu tarihî şartların ve sürecin göz önünde bulundurulması çetli meselelerin izahına yardımcı olacaktır.

I- SANCAK GELİRLERİ

Adilceviz Sancağı'na ait gelirler, diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi vergi gelirleri, üretime yönelik bazı küçük sanayii kolları gelirleri ve devlete ait yeraltı ve yerüstü kaynaklarından elde edilen gelirlerden müteşekkildir. Bu gelir kaynakları bazı mükellefiyetleri yerine getirmek şartıyla hâss, ze'amet ve tımâr olarak dirlik sahiplerine bırakılmıştır. Bu gelir kaynaklarının *mukataa* haline getirilerek belli bir miktarı peşin ödemek kaydıyla *iltizam* usulü ile mütezimlere verilmesinin yanısıra, vakıflara *emlak* olarak bırakıldığı da oluyordu.

Adilceviz Sancağı'nda devlete ait olan gelirleri; kırsal alan gelirleri, şehir gelirleri ve müteferrik (kırsal ve şehir) gelir kaynakları olarak ele alıp incelemek mümkündür¹.

1- Kırsal Alan Gelirleri

a- Köy ve Mezra'a Hâsılları

Tahrirler sırasında köy ve mezra'aların zirai gelirlerinin devlete verilecek kısmı (öşür) ve buralarda yaşayan insanların devlete vermekle mükellef bulundukları vergiler (resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i mücerred, resm-i ispençe, resm-i ırgadiyye, bâd-ı hevâ, resm-i tapu-yı zemin, adet-i deşt-banî, adet-i ağnam gibi) ve devlete ait

¹ Bu kısımda gelir kaynaklarının miktarı üzerinde durulacak muhtevaları hakkında detaya girilmeyecektir. Bu gelirlerle konu olan vergi, mahsûl v.s kaynakların muhtevası hakkında ileride *Vergiler* kısmında bilgi verilmiştir.

çeşitli işletmelerin gelirleri (değirmen ve bezirhâne gibi) *hâsıl* olarak o köyün toplam geliri olarak kaydedilirdi.

Köy ve mezra'aların hâsılları ile ilgili olarak elimizde iki düzenli kaynağımız vardır. Bunlar 1556 tarihli mufassal defter ile, 1604-1605 tarihli icmâl defteridir. Bu defterlerin dışında ruznamçe ve evkaf defterlerinde de köy ve mezra'a hâsılları bulunmaktadır ama sancağın tamamına ait olmadıkları için değerlendirmeye almamız mümkün değildir.

1556 tarihli defterde Adilceviz Sancağı'na bağlı olarak 104 köy ve 88 mezra'a bulunmaktadır. Ancak bazen birkaç köy ve mezra'a bazen de bir köy ve birkaç mezra'anın hâsılı tek kaleimde toplanmıştır. Bu durum 1605 tarihli icmâl defterde de aynıdır. Hâsılı bu şekilde hesaplanan köy ve mezra'alar tahrir defterlerinde 1 köy veya 1 mezra'a olarak kabul edilmişlerdir. Bu sebeple 1556 tarihli defterde Adilceviz sancağındaki toplam köy sayısı 96, toplam mezra'a sayısı ise 68 olarak kaydedilmiştir². Biz de bu kısımdaki değerlendirmelerimizi yaparken hâsılı birlikte yazılan köy ve mezra'aları 1 köy veya 1 mezra'a olarak kabul edeceğiz.

Adilceviz Sancağı'na ait köy ve mezra'a hâsıllarının 1556 yılındaki toplamı 667.563 akçedir. 1605 tarihli icmâl defterde esi köy ve mezra'a hâsılı 977.495 akçedir³.

Aşağıdaki tabloda köy hâsıllarının nahiye bazındaki durumları verilmiştir.

² *Tapu-Tahrir* 297, s. 3.

³ Bütün köy ve mezra'aların hâsılları için bkz. EK-I-VI.

Tablo 16: Adilceviz Sancağı'na Bağlı Köylerin Toplam Hâsılları İtibariyle Tasnifi.

Nahiyesi	1556	1605	Artış (%)
Adilceviz	176.621	457.307	158
Sarusu	111.538	145.573	30
Ahlat	298.377	323.183	8
Toplam	586.536	926.063	57

Yukarıdaki tablo incelendiğinde bütün nahielerde köy hâsıllarının 50 yıllık bir dönem içerisinde bir artış içerisinde olacağı görülecektir. Ancak Adilceviz Nahiyesi'ne bağlı köylerin hâsılları % 158 gibi büyük bir artış göstermiştir. Bütün köylerdeki bu artışın en büyük sebebi yeni köylerin kurulması ve mevcut köylerin de nüfus bakımından kalabalıklaşıp, hâsıllarının fazlalaşmasıdır.

Adilceviz Sancağı'na bağlı mezra'aların hâsılları itibariyle durumu ise şöyledir:

Tablo 17: Adilceviz Sancağı'na Bağlı Mezra'aların Toplam Hâsılları İtibariyle Tasnifi.

Nahiyesi	1556	1605	Artış (%)
Adilceviz	11.400	30.776	169
Ahlat	24.929	45.900	84
Sarusu	44.698	67.613	51
Toplam	81.027	144.289	78

Mezra'aların durumu da tabii olarak köylerden farklı bir durum arzetmemektedir. Mezra'a hâsılları da en fazla Adilceviz nahiyesinde olmak kaydıyla, 1556-1605 yılları arasında % 78'lik bir artış göstermiştir.

Adilcevaz Sancağı'na bağlı köylerin hâsılları itibariyle durumu ise şöyledir:

Tablo 18: Adilcevaz Sancağı'na Bağlı Köylerin Hâsılları İtibariyle Tasnifi (1556-1605).

Adilcevaz Nahiyesi					
1556			1605		
Hâsılı (Akçe)	Sayısı	%	Hâsılı (Akçe)	Sayısı	%
300-3000	8	29,6	650-3000	18	42,8
3001-5000	3	11,1	3001-5000	5	11,9
5001-10000	10	37	5001-10000	5	11,9
10001-12677	6	22,2	10001-80000	14	33,3
Toplam	27	99,9	Toplam	42	99,9
Ahlata Nahiyesi					
1556			1605		
Hâsılı (Akçe)	Sayısı	%	Hâsılı (Akçe)	Sayısı	%
485-3000	9	37,5	300-3000	19	51,3
3001-5000	3	12,5	3001-5000	6	16,2
5001-10000	5	20,8	5001-10000	3	8,1
10001-54947	7	29,1	10001-100000	9	24,3
Toplam	24	99,9	Toplam	37	99,9

Tablo 18: Devam.

Sarusu Nahiyesi					
1556			1605		
Hâsılı (Akçe)	Sayısı	%	Hâsılı (Akçe)	Sayısı	%
225-3000	30	75	500-3000	38	67,8
3001-5000	6	15	3001-5000	12	21,4
5001-9000	4	10	5001-10000	5	8,9
-	-	-	10000-14000	1	1,7
Toplam	40	100	Toplam	56	99,8

Dikkat edilirse Adilceviz Sancağı'na bağlı köylerin büyük bir kısmının hâsılı 5.000 akçe veya daha aşağısındadır. En düşük gelirli köy 225 akçe hâsılı ile Sarusu nahiyesine bağlı *Ersifâk* köyüdür. Bu köyün hâsılı 1556'da 225 akçe iken 1605 tarihinde 800 akçeye çıkmıştır. Bu gelirin yarısı ze'amet sahiplerine verilmiştir. 400 akçesi ise vakıf hissesi olarak ayrılmıştır. En yüksek hâsılı köy ise Ahlat nahiyesine bağlı *Zigak* köyüdür. Bu köy bugün *Sarıkum* adıyla anılmakta olup, Bitlis'in Tatvan ilçesine bağlıdır.

Sarusu nahiyesi köy sayısı bakımından fazla ve sahip olduğu coğrafi alan itibariyle büyük olmasına rağmen düşük hâsıllı ve fazla kalabalık olmayan köylerden müteşekkildir. Adilceviz ve Ahlat'taki köy yerleşmesinin ise daha köklü olduğu anlaşılmaktadır.

b- Gelirleri Maktu' Olarak Toplanan Köy ve Mezra'alar

Bazı köy ve mezra'aların hâsılları mukata'a haline getirilerek yıllık belli bir miktar ile iltizama verilmiştir. Bu

köy ve mezra'aların maktu' değerleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 19: Gelirleri Maktu' Olarak Toplanan Köy ve Mezra'alar.

Adilceviz Nahiyesi				
1556			1605	
No	Adı	Değeri	Adı	Değeri
1	-	-	Ahırı (PH)	250
2	Birekât	2300	-	-
3	Bölük (Üç Depe) (PH)	500	Bölük (Üç Depe) (PH)	1000
4	Göllüce (PH)	7000	Göllü (PH)	750
5	Hardenus (PH)	200	-	-
6	-	-	Horans (Köy) (PH)	10468
7	-	-	İrşihor (Köy) (PH)	3365
8	Kal'a-i Çovanik (Z)	1100	-	-
9	Norşin (PH)	100	Norşin (PH)	1500
10	Seleverik (Z)	600	-	-
11	Taravanik (MH)	430	-	-
12	Vanek Gödi (MH-V)	500 (MH)	-	-

Tablo 19: Devam.

Ahlât Nahiyesi				
1556			1605	
No	Adı	Değeri	Adı	Değeri
1	-	-	Ali Deste (PH)	800
2	Avzor (Z)	450		
3	Derelik (Z)	100	-	-
4	Ekük (MH)	450	-	-
5	Hevek (MH)	270	-	-
6	Kadı Viranı (Z)	400	-	-
7	Kırs ve Viran Kırs	3000	-	-
8	Kuşhane (Z)	300	-	-
9	Merbâkis (MH)	200	-	-
Sarusu Nahiyesi				
1556			1605	
No	Adı	Değeri	Adı	Değeri
1	Kalecik	3000	-	-
	Toplam	20.900		18.133

(PH): Padişah hâssı, (MH): Mirlivâ Hâssı, (T): Tımâr,
(Z): Ze'amet, (V): Vakıf

Gelirleri maktu' olarak toplanan kırsal alan gelirleri genellikle mezra'alardır. Geliri maktu' olarak toplanan 22 birimden sadece 2'si köydür. Bu köy ve mezra'alar çoğunlukla padişah hâssı içerisindedir.

c- Adet-i Ağnam

Koyun vergisi manasımdadır. Devlet'in bütün bölgelerinde 2 koyuna 1 akçe olarak toplanmaktadır. 1556 yılında Adilcevaz Sancağı'ndaki birçok köy resm-i ağnamdan muafıdır. Bu sebeple bu gelir kaleminin değeri çok fazla olmamıştır. 1556 tarihli tahrirde Adilcevaz Nahiyesi'nin yıllık adet-i ağnam geliri 2.000, Sarusu Nahiyesi'nin 8.000, Ahlat Nahiyesi'nin ise 2.500 akçedir⁴.

1605 tarihli icmâl defterde Adilcevaz ve Sarusu ağnam vergisinin bir kısmının 34.000 akçe olduğu kayıtlıdır⁵. Ahlat Nahiyesi adet-i ağnam geliri ise bu tarihte 20.000 akçe olup Muş Sancağı dirlikleri içinde yazılan Tekmân Mirlivâsı hâssının içindedir⁶.

d- Maktu' Çayırılık ve Bağ Mahsulü

Sancaktaki çayırılık ve otlaklar ile bazı bağların gelirlerinin de *maktu'* olarak belirlenip bazı kişilerin ve zümrelerin uhdesine verildiği görülmektedir. Bu çayırılık ve bağların 1556 yılındaki toplam geliri 1750 akçe iken bu rakam 1605 yılında 58.066 akçeye (8.066 akçesi çayırılık mahsulüdür) yükselmiştir⁷.

e- Maktu' Resm-i Yaylak Mahsulü

Sürülerini başka dirlik sahiplerinin bölgelerinde otlatan veya yaylatan sürü sahipleri, göçebeler veya yörüklerden yılda bir defa olmak üzere alınan vergidir. Bu vergi bazı

⁴ Tapu-Tahrir 297, s. 12, 23, 28.

⁵ Tapu-Tahrir 730, s. 44.

⁶ Tapu-Tahrir 730, s. 84.

⁷ Tapu-Tahrir 730, s. 44. Bu miktarlar sadece maktu' olarak kaydedilen ve dirlik sahiplerine bırakılan gelirlerdir.

yerlerde sürü başına 1 koyun, bazı yerlerde ise akçe olarak alınmaktadır⁸.

1556 tarihinde Adilcevaz'a bağlı Satı Gölü ve Cebel-i Süpân yaylaklarında yaylayan Ulusan taifesinden 'âdet olduğu üzere 300 koyundan 1 âlâ koyun alınıyordu ki kıymeti 40 akçe idi. Bu gelir kaynağı padişah hâssı içinde kaydedilmiş ve yıllık geliri 30.000 akçe olarak hesaplanmıştır⁹. 1556 tarihli tahrir defterinde Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kara Kilisa Köyü'nde bulunan Kürdili Aşireti de havâss-ı hümayûna yıllık 2.000 akçe resm-i yaylak ödemektedir¹⁰.

1605 tarihli icmâl defterde Cebel-i Süpân Yaylağı bu kez mirlivâ hâssı içinde yazılmıştır. Ayrıca Satı Gölü Yaylağı resmi bu defterde bulunmamaktadır. Cebel-i Süpân Yaylağı'nın bir yıllık maktu' geliri ise 10.000 akçedir¹¹.

f- Kilise Mahsulü

Muhtelif köylerde bulunan kiliselerin maktu' olarak belirlenen mahsûlleri de gelir kaynakları içinde yer almaktadır. Bunların toplam geliri 1556 yılında 5.000 akçe, 1605 yılında ise 9.000 akçedir. Bu kiliselerin sayısı 9'dur¹².

⁸ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *D.T.C.F.D.*, c. V, Ankara, 1947, s. 509-510.

⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 34.

¹⁰ *Tapu-Tahrir* 297, s. 61.

¹¹ *Tapu-Tahrir* 730, s. 44.

¹² *Tapu-Tahrir* 297, s. 30, 44-46, 49-50; *Tapu-Tahrir* 730, s. 43, 48, 51, 56, 58.

g- Aşiret ve Cemaat Gelirleri

Adilcevaz Sancağı'ndaki aşiret ve cemaatler de belli bir vergi nizamına bağlı idi. Bunlar göçebe bir hayat tarzı sürdürdükleri ve hayvancılıkla meşgul oldukları için ödedikleri vergiler de sahip oldukları hayvan sayısına göre şekilleniyordu.

Adilcevaz Sancağı'ndaki *Bâlâ Kürdi Cemaati* 1556 tarihli tahrir defterine göre, Sarusu Nahiyesi Kuş Viran mezra'asının yakınındaki Kara mezra'asında zira'at edip buradaki zira'atlerinin öşrüne mukabil 6.000 akçe veya 50 akçe kıymetli 120 koyun vermekle mükelleftirler. *Esteroki Cemaati* ise Honik, Nazik ve Bulanık mezra'alarında zira'at edip yaptıkları zira'atin öşrüne mukabil, her yıl için 40 akçe kıymetli 200 koyun vermekle mükelleftirler ki bunun 1 yıllık değeri 10.400 akçedir. Her iki cemaatin geliri de padişah hâssı içerisinde¹³.

1605 yılında aynı aşiretlerin devlete vermekle mükellef oldukları miktar 14.000 akçedir¹⁴.

h- Çiftlik Gelirleri

Adilcevaz Nahiyesi İnce Kesrük Köyü'ndeki Seydî Mehmed çiftliğinin hâssı 200 akçe olup padişah hâssı içinde bulunmaktadır¹⁵.

1605 tarihli icmâl defterde ise 100 akçelik bir çiftlik geliri bulunmaktadır. Bu çiftlik Bitlis'e bağlı olup *İskender b. Derviş Çiftliği* olarak anılmaktadır.

¹³ Tapu-Tahrir 297, s. 34, 36.

¹⁴ Tapu-Tahrir 730, s. 42.

¹⁵ Tapu-Tahrir 297, s. 37.

ı- Resm-i Berk Mahsulü

Van Gölü etrafında bazı bölgelerde göl suyundan oluşan gölcüklerden elde edilen gelirdir ki, muhtemelen balıkçılıkla ilgilidir. Bu gelir kaynağının yıllık hâsılatı 7.000 akçe olup, 3.000 akçelik kısmı 1605 yılında Defter-i Hakânî kâtiblerinden Kâtib Mustafa'nın ze'amet gelirleri içerisinde¹⁶.

j- Bend-i Mahi Mahsulü

Bend-i Mahi nehrindeki balıkçılık faaliyetlerinden elde edilen gelirdir. Yıllık toplam geliri 5.000 akçe olarak kabul edilmiştir. 1605 yılında zaim Süleyman'ın ze'amet gelirleri içinde bulunmaktadır.

2- Şehir Gelirleri

Kaynak itibarıyla şehirlerden toplanan gelirlerdir. Şehre bağlı gelir kaynakları çoğunlukla ticaret ve küçük sanayii dalları ile ilgili idi. Şehir gelirlerine konu olan vergi ve diğer kalemler hakkında ileride tek tek bilgi verileceğinden bunlar aşağıda tek bir tablo halinde verilmiştir.

Tablo 20: Şehir Kaynaklı Gelirler.

Gelirin Cinsi	1556	1605
	Değeri (Akçe)	Değeri (Akçe)
Nefs-i Adilcevaz (MH)	16.135	-
Nefs-i Ahlat (MH)	20.980	86.000
Mahsûl-ı bâc-ı ubûr, kavafil-i ubûr (MH)	5000	8000

Tablo 20: Devam.

Gelirin Cinsi	1556	1605
	Değeri (Akçe)	Değeri (Akçe)
Mahsûl-ı Tamga-yı siyah, bâzârân, bâzâr-ı ağnam, debbâğhâne ve bâc-ı ağnam (MH)	20.800	29.000
Mahsûl-ı ihtisab, bâzâr-ı esb, debbâğhâne, bâzâr-ı penbe, tamga-yı siyah (Nefs-i Ahlat) (MH)	5.500	3.000 (H)
Mahsûl-ı ihtisâb (MH) (Nefs-i Adilcevâz)	8.000	14.000 (H)
Adilcevaz şehri boyahâne mahsûlü (MH)	12.000	21.168
Ahlat şehri boyahâne mahsûlü (MH)	6.000	12.299 (H)
Noktabaşı Mahsûlü (Ahlat) (MH)	1.000	- ¹⁷
(MH): Mirlivâ hâssı, (PH): Padişah hâssı, (H): Hisse		

1556 yılında 16.315 akçe olan Adilcevaz nefsi-i şehir gelirinin 1605 yılında ne kadar olduğunu bulamadık. Nefs-i Ahlat gelirinin 1605 yılında 86.000 akçeye çıkması şehrin şenlendiğini etrafındaki ziraî alanların genişleyerek daha fazla ürün elde edildiği anlaşılmaktadır.

17

Bu mahsûl 1605 tarihli icmâl defterde Muş Sancağı içinde gösterilmiş ve Tekman mirlivâsının hâss geliri kaydedilmiştir. 1605 tarihinde Ahlat noktabaşı mahsûlü 12.000 akçedir. *Tapu-Tahrir* 730, s. 84.

3. Müteferrik Gelir Kaynakları

Kaynak itibarıyla hem kırsal hem de şehirden toplanan bazı gelirlerdir. İleride Vergiler kısmında bunların muhtevası hakkında bilgi verileceğinden sadece bir tablo halinde çeşitleri ve yıllık toplam gelirlerini vermekle iktifa edeceğiz.

Tablo 21: Adilceviz Sancağı Müteferrik Gelir Kaynakları.

Gelirin Cinsi	1556	1605
	Değeri (Yıllık-Akçe)	Değeri (Yıllık-Akçe)
Cizye-i Gebrân (Adilceviz-Ahlat-Sarusu) (PH)	76.615	¹⁸
İспенçe-i gebrân (MH)	¹⁹	42.000
Ahlat Nahiyesi nısf-ı bâd-ı heva, cürm-i cinâyet, nısf-ı arûsâne gelirleri Padişah hâssı, ze'amet, tımâr ve vakıf hisseleri hariç (MH)	-	12.000
Sarusu Nahiyesi nısf-ı bâd-ı heva, cürm-i cinâyet ve nısf-ı arûsâne Padişah hâssı, ze'amet, tımâr ve vakıf hisseleri hariç (MH)	-	42.000

¹⁸ 1605 tarihli icmâl defterinde Van, Vastan, Bargiri, Erciş ve Adilceviz cizyesi birlikte hesaplanmış ve padişah hâssı içinde kaydedilmiştir. *Tapu-Tahrir* 730, s. 2.

¹⁹ Bu tarihteki ispençe gelirleri köy ve mezra'a hâsılları içinde verilmiştir.

Tablo 21: Devam.

Gelirin Cinsi	1556	1605
	Değeri (Yıllık-Akçe)	Değeri (Yıllık-Akçe)
Nefs-i Adilcevaz bâd-ı heva ve cürm-i cinâyet geliri (MH)	-	12.000
(MH): Mirlivâ hâssı, (PH): Padişah hâssı		

Adilcevaz Sancağı gelir kaynakları içerisinde zikredilen çeşitli kalemlerin toplam gelirleri sadece verdiğimiz rakamlarla sınırlı değildir. Meselâ bâd-ı hevâ gelirinin sadece 1605 yılında Mirlivâ hâssı içindeki payı verilmiştir. Bu itibarla 1556 yılında Adilcevâz Sancağı'ndan bâd-ı hevâ vergilerinin toplanmadığı gibi yanlış bir anlamayı tashih etmek gerekir. Zira 1556 tarihli defterde bâd-ı hevâ gelirleri hâsılların içinde kaydedilmiştir. Bunun dışında yine köylerin hâslı içinde zikredilen çeşitli gelir kalemleri (asiyâb, bezirhâne, bâd-ı hevâ v. b.) de bu değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Bu kısımdaki bilgileri vermemizin esas gayesi sancağın gelir kaynaklarının nelerden müteşkil olduğunu izah etmektir.

II. SANCAK GELİRLERİNİN BÖLÜŞÜMÜ

Adilcevaz Sancağı'nın gelir kaynakları diğer klasik sancaklarda olduğu gibi hâss, ze'amet ve tımâr sahiplerine bırakıldığı gibi vakıflara veya *mülk* olarak kişilere de verilebiliyordu. Bu cümleden olarak gelir kaynaklarının malikâne hissesinin, vakıf ve mülklere; divânî hissesinin ise hâss, ze'amet ve tımâr sahiplerine bırakıldığını söyleyebiliyoruz.

Aşağıdaki tabloda Adilcevaz Sancağı bünyesinde yazılan gelir kaynaklarının paylaşımı verilmiştir.

Tablo 22: Sancak Gelirlerinin Bölüşümü.

Önceki Tahrir ²⁰			1556 ²¹		1605 ²²	
Cinsi	Miktarı (Akçe)	%	Miktarı (Akçe)	%	Miktarı (Akçe)	%
Hâss	308.526	70,63	619.826	64,47	740.688	48,93
Ze'amet	26.546	6,07	59.002	6,13	387.524	25,60
Tımâr	45.898	10,50	200.109	20,81	385.490	25,46
Evkaf	44.585	10,20	65.454	6,80	-	-
Emlâk	10.865	2,48	16.926	2,44	-	-
Toplam	436.820	99,98	961.317	99,95	1.513.702	99,99

1605 tarihli kaynağımız icmâl defter olduğu için sadece hâss, ze'amet ve tımârlar mevcuttur. Vakıf ve mülkler hakkında dolaylı olarak bilgi edinmek mümkündür. Bu defterde vakıf ve mülklere ait olan toplam 92.857 akçelik bir hisse bulunmaktadır. Ancak vakıf ve mülklerin sancak

²⁰ Ocak 1556 tarihli tahrir defterinde, bir önceki tahririn özet sonuçları da bulunmaktadır. Bu tahririn tam olarak hangi tarihte yapılmış olduğunu tespit edemedik. Ancak Bitlis ve yöresinin 1540 yılında tahrir edildiğini ve Adilcevaz bölgesinin de bu yılda tahrire tabi tutulduğunu biliyoruz. 1540 yılına ait bazı tahrir sonuçları elimizdedir ve 1556 tahririnden önceki tahrir sonuçlarını tutmamaktadır. Bu sebeple bu tahririn 1548'de Van'ın fethinden sonra yeni beylerbeylik teşekkülü sırasında ve muhtemelen de 1553'ten önce yapıldığını söyleyebiliriz. Zira Van beylerbeyliğinin 1553'ten önce tahrir edildiği kaynaklarda da belirtilmektedir. Bkz. *Maliyeden Müdevver* 17642, s. 384.

²¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 3-74.

²² *Tapu-Tahrir* 730, s. 42-81.

gelirinden ve bu hisselerin dışımda ne kadar pay aldığımı tespit edemediğimiz için bu miktarı değerlendirmeye almadık.

Adilceviz Sancağı'ndaki vakıfların çoğu müessese vakfidir. Ancak 1556 tarihinde Ahlat Nahiyesi'ne bağlı Adabağ, Ağaç, Haskündürük (Adilceviz Nahiyesi'ne bağlı) ile Bitlis ve Muş sancaklarından 3 köyün 24.533 akçelik hissesi *Haremeynü's-Şerifeyn Evkafı*'na bağlanmıştır. Bu meblağ evkaf mütevellisi tarafından toplanıp diğer evkaf mahsûlü ile birlikte Haremeynü's-Şerifeyn fukarasına gönderilmektedir²³. 1571 yılında Muş ve Bitlis'teki köyler ile Ahlat'a bağlı Ağaç köyünün çıkarılması sebebiyle bu meblağ 11.186 akçeye düşmüştür²⁴.

Görüldüğü üzere sancak gelirlerinden en yüksek payı hâss sahipleri almaktadır. Hâss gelirleri dönem içerisinde miktar olarak artış gösterirken toplam sancak gelirinden aldığı pay bir düşüş içerisinde. Bunun en önemli sebebi hâss gelirlerinin daha çok şehrsel gelirlerden oluşmasıdır. Şehrsel gelirler ise ziraî alan gelirlerine göre daha yavaş artmaktadır. Bunun bir diğer sebebi 1540 tahririnde Ahlat'ın Adilceviz Sancağı bünyesine yazılmasıdır. Zira Ahlat şehir gelirleri ile köy ve mezra'a gelirlerinin bir kısmı hâss gelirlerine tahsis edilmiştir. 1540 yılında Adilceviz Sancağı bünyesinde yazılan Sarusu nahiyesinin merkez kasabası yoktur. Bu sebeple şehir kaynaklı gelirler bulunmamaktadır. Sarusu nahiyesine bağlı köy ve mezra'a gelirleri ise hemen hemen ze'amet ve tımâr sahiplerine bırakılmıştır.

Sancak gelirlerinden ze'amet sahiplerinin aldığı pay incelediğimiz dönem içerisinde bir artış içerisinde. Zira ze'amet sahiplerinin sayısı 1556 yılında 3 iken bu sayı

²³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 73.

²⁴ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, s. 17.

1605 yılında 19'a yükselmiştir. Tımârlı sipahi sayısı 1556 yılında 39, 1605 tarihinde 83'tür.

Sancak gelirlerinden pay alan dirlik sahiplerinin sayıları ve dirlik bölgeleri hakkında şunları söylemek mümkündür:

Tablo 23: Dirliklerin Cinslerine Göre Dağılımı.

1556					1605			
Cinsi	Miktarı (Akçe)	Sayısı	(I)	(II)	Miktarı (Akçe)	Sayısı	(I)	(II)
Hâss	619.826	3	6,6	70,5	740.688	3	2,8	48,9
Ze'amet	59.002	3	6,6	6,7	387.524	19	18	25,6
Tımâr	200.109	39	86,6	22,7	385.490	83	79	25,4
Toplam	878.937	45		99,9	1.513.702	105	99,8	99,9
(I): Toplam dirlik sayısı içindeki yüzdesi								
(II): Toplam dirlik gelirleri içindeki payı								

Adilceviz Sancağı dirlikleri 1556-1605 döneminde büyük bir artış göstermiştir. 1556 yılında dirlik sayısının %6'sını oluşturan hâsslar toplam dirlik gelirlerinden %70,5'lik bir pay almaktadırlar. Bunun yanı sıra dirlik sayısı içinde % 86,6'lık bir yeri olan tımârlar ise toplam dirlik gelirlerinin ancak % 22,7'sini almaktadır. Ze'ametler ise sayıları ile doğru orantılı olarak dirlik gelirlerinden pay almaktadırlar.

1605 yılında hâss gelirleri toplam dirlik gelirinden %48,9'luk bir pay almaktadırlar. Ze'amet sayısının 1556'dan sonra artması ve 1605 yılında 19'a çıkması ile dirlik gelirlerinden aldığı pay da % 6,7'den % 25,6'ya yükselmiştir. Tımâr sayısı ise % 112'lik bir artış göstermesine rağmen toplam dirlik gelirinden aldığı pay % 13 oranında artmıştır. İşte zaman içinde meydana gelen enflasyona rağmen dirlik gelirlerindeki bu statikliğin gelir

seviyesi bakımından bir düşüşü beraberinde getirdiği muhakkaktır. Bu sebeple XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde tımâr sistemi iyice bozulmuş ve eski cazibesini yitirmiştir²⁵.

Dirliklerin nahiyelere göre dağılımı konusunda düzenli bilgiler 1605 tarihli icmâl defterde mevcuttur. 1556 tarihli defter esasta, dirlikler için düzenlenmediği için, sadece gelir kaynağının hangi dirlik ünitesine gideceğini işaret etmektedir. 1605 tarihli icmâl deftere göre dirliklerin nahiyelere göre dağılımı şöyledir:

Tablo 24: Dirliklerin Nahiyelere Göre Dağılımı (1605).

Nahiyesi	Hâss	Ze'amet	Tımâr	Toplam	% (İ)
Adilcevaz	3	17	23	43	40,95
Sarusu	-	-	38	38	36,19
Ahlat	-	2	22	24	22,85
Toplam	3	19	83	105	99,99
(İ): Toplam dirlik sayısından nahiyeye düşen pay.					

Adilcevaz Sancağı'ndaki dirlikler sayı itibariyle en fazla Adilcevaz nahiyesinde bulunmaktadır. Dirlikler (özellikle hâsslar) nadiren ve çok az miktarda bir başka nahiyeden pay alabilirler. Ancak dirlik bölgeleri yukarıda tabloda gösterildiği gibidir.

Yukarıda da kısmen değindiğimiz üzere Sarusu nahiyesi merkez kasabası olmayan bir coğrafi mekân olduğu için hâss gelirlerine kaynaklık etmeyip, tamamıyla tımâr gelirlerine ayrılmıştır.

²⁵ Tımâr sisteminin bozuluşunun sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ "Tımâr Rejiminin Bozuluşu", *D. T. C. F. D.*, c. III, Ankara 1945.

Dirliklerin gelir kaynaklarının şehrsel, kırsal ve müteferrik (şehrsel-kırsal) olmak üzere sınıflandırılabilceğini belirtmiştik. 1605 tarihli icmâl defter dirlik gelirlerinin tasnifi ve dokümanı hakkında detaylı ve eksiksiz bilgi bulabileceğimiz tek kaynaktır. Zira icmâl defterlerin konusu dirlikler olduğu için bu bilgileri rahatlıkla tespit etmek mümkündür. 1556 tarihli mufassal defter dirlik sahiplerinin sancak dışındaki hisselerini tabii olarak yansıtmamaktadır. 1605 tarihli icmâl deftere göre dirlik gelirlerinin tasnifi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 25: Dirlik Gelirlerinin Tasnifi (1605).

No	Gelirin Cinsi	Miktarı (Akçe)	%
1	Adilcevaz Livâsı'na bağlı köy ve mezra'a hasılları	977.495	64,57
2	Muş Livâsı'na bağlı Oruh köyü hâsılı	80.000	5,28
3	Erciş Livâsı'na bağlı Zekrek köyünün hissesi	8.759	0,57
4	Bitlis Livâsı'na bağlı köy ve mezra'a hâsılları	7.720	0,51
5	Bitlis Asesiyye mahsûlü hissesi	5.062	0,33
6	Nefs-i Ahlat Boyahâne mahsûlü hissesi	12.299	0,81
7	Kilise Mahsûlü ve hâsılı	9.000	0,59

Tablo 25: Devam.

No	Gelirin Cinsi	Miktarı (Akçe)	%
8	Adilceviz Boyahâne resmi	21.168	1,39
9	Çayır mahsûlleri	8.066	0,53
10	Ahlat nahiyesi bağat resmi	50.000	3,30
11	Nefs-i Ahlat	86.000	5,68
12	Bend-i Mahi mahsûlü	5.000	0,33
13	Resm-i Berk mahsûlü hissesi	3.000	0,19
14	Adilceviz şehri ihtisâb mahsûlünün bir kısmı	14.000	0,92
15	Adilceviz Livâsı İспенçe-i Gebrân	42.000	2,77
16	Adilceviz Livâsı Bâc-ı Kavâfil geliri	8.000	0,52
17	Adilceviz ve Sarusu ağnam resminin bir kısmı	34.000	2,24
18	Maktu' olarak toplanan bazı köy ve mezra'a gelirleri	18.133	1,19
19	Bitlis'e bağlı İskender b. Der-viş çiftliği mahsûlü	1.000	0,06
20	Nefs-i Ahlat ihtisâb, bâzâr-ı esb, üserâ, bâc-ı ağnâm, debbâğhâne, bâzâr-ı penbe ve tamga-yı siyah mahsûlünün bir kısmı	3.000	0,19
21	Resm-i Asiyâb (muaflar hariç)	1.000	0,06

Tablo 25: Devam.

No	Gelirin Cinsi	Miktarı (Akçe)	%
22	Ahlat nahiyesi nısf-ı bâd-ı hevâ, cürm-i cinâyet, nısf-ı arûsâne (hâss, ze'amet, tımâr ve vakıf hisseleri hariç)	12.000	0,79
23	Sarusu nahiyesi nısf-ı bâd-ı hevâ, cürm-i cinâyet ve nısf-ı arûsâne (hâss, ze'amet, tımâr ve vakıf hisseleri hariç)	42.000	2,77
24	Adilceviz nahiyesi bâd-ı hevâ, nefis-i şehir ve cürm-i cinâyet geliri	12.0000	0,79
25	Cebel-i Sûpân yaylağı resmi	10.000	0,66
26	Bâlâ Kürdî ve Osturki aşiretleri vergilerinin bir kısmı	14.000	0,92
27	Nefs-i Adilceviz tamga-yı siyah, bâc-ı bâzârân, userâ, ağnam ve debbâğhâne yıllık geliri	29.000	1,91
	Toplam	1.513.702	99,87

Dikkat edilirse dirlik gelirlerinin büyük bir kısmı köy ve mezra'a hâşşlarından ibarettir. Dirlik gelirlerinin yaklaşık % 6,5'luk kısmı Erziş, Muş ve Bitlis sancakları köy ve mezra'a gelirlerinden sağlanmaktadır.

Şimdi dirlik ünitelerini tek tek ele alıp incelemeye çalışalım:

1- Hâsslar

Adilcevaz Sancağı'nda padişah ve mirlivâ hâssının yanı sıra diğer sancakbeylerinin hisselerine de tesadüf edilmektedir.

Aşağıdaki tabloda 3 ayrı dönem halinde Adilcevâz Sancağı'ndaki hâsslar verilmiştir.

Tablo 26: Adilcevaz Sancağı'ndaki Hâsslar (1605)

Cinsi	Önceki Tahrir		1556		1605	
	Miktarı (Akçe)	%(I)	Miktarı (Akçe)	%(I)	Miktarı (Akçe)	%(I)
Padişah Hâssı	126.750	41,08	299.241	48,27	128.702	17,37
Adilcevaz Mir- livâsı Hâssı	181.776	58,91	311.585	50,28	431.986	58,82
Mahmûdî Ha- san Beğ Hissesi	-	-	9.000	1,45	-	-
Bargiri Mirlivâ- sı Mansur Beğ Hâssı	-	-	-	-	180.000	24,30
Toplam	308.526	99,99	619.826	99,98	740.688	99,99
(1): Toplam Hâss gelirleri içinden aldığı pay.						

Adilcevaz Sancağı'ndaki hâsslar esas itibariyle padişah ve mirlivâ hâssından oluşmaktadır. 1556 tarihli defterde kaydedilen Mahmûdî Hasan Bey'in 9.000 akçelik geliri ve 1605 tarihli defterde kaydedilen Bargiri Mirlivâsı Mansur Bey'in 180.000 akçelik hâss geliri sadece bu beylerin Adilcevâz Sancağı'ndan aldıkları hisselerden ibarettir. Bu tür hisselerle yani 'an hâsslar'a Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki sancaklarda sıkça rastlanmaktadır. Mesela, 1605 yılında Muş Sancağı'nda Kotur mirlivâsı Veli Bey'in

6.235, Ağakis mirlivâsının 40.376, Tekmân mirlivâsının ise 116.429 akçelik hisseleri bulunmaktadır²⁶.

a- Padişah Hâssı

Adilceviz Sancağı'ndaki padişah hâssı istikrarsız bir durum göstermektedir. Bunun en önemli sebebi, Adilceviz Sancağı cizye-i gebrân gelirinin 1556 tahririnden önce padişah hâssı içerisinde olmamasıdır. 1556 yılında 76.615 akçelik cizye-i gebrân geliri padişah hâssı içinde yazılmıştır. 1605 yılında ise Adilceviz cizyesi daha birçok sancakla birlikte Van Sancağı bünyesindeki padişah hâssı içinde kaydedilmiştir. Bu sebeple yaklaşık olarak 80.000 akçelik cizye geliri zahiri olarak padişah hâssının azaldığını veya fazlalastığını göstermiştir. Aslında başka sancağın bünyesinde yazılsa bile cizye gelirlerinin büyük oranda padişah hâssının içinde kaydedildiğini düşünürsek, cizyeden kaynaklanan artış veya azalışın esasta padişah hâssını etkilemediği söylenebilir.

b- Mirlivâ (Sancakbeyi) hâssları

Adilceviz Sancakbeylerinin hâsslarının toplam miktarları hakkında daha önce İdare bölümünde özet bilgiler verilmişti. Bu kısımda sancakbeyi hâsslarının dökümü ve gelirin azalış artmasının sebepleri üzerinde duracağız.

Tablo 27: Adilceviz Sancakbeylerinin Hâssları.

Sancakbeyinin adı	Yılı	Miktarı (Akçe)
Bekir Bey ²⁷	1540	401.376
Mustafa Bey ²⁸	1550	355.000

²⁶ Bkz. *Tapu-Tahrir* 730, s. 83-84.

²⁷ *Tapu-Tahrir* 208, s. 56-57.

²⁸ *Kepeci* 209, s. 26.

Tablo 27: Devam.

Sancakbeyinin adı	Yılı	Miktarı (Akçe)
Mustafa Bey ²⁹	1554	430.130
Bekir Bey ³⁰	1567	662.625
İbrahim Bey ³¹	1568	342.070
İbrahim Bey ³²	1570	450.346
Mehmed Bey ³³	1572	300.626
Sinan Bey ³⁴	1576	375.000
İskender Bey ³⁵	1604-1605	431.986

1540 yılında sancakbeyi olan Bekir Bey'in hâsslarının toplam değeri 401.376 akçedir.. Bu gelirleri kaynakları itibariyle dökümü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

²⁹ *Kepeci* 209, s. 83.

³⁰ *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95.

³¹ *Maliyeden Müdevver* 562, s. 95.

³² *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95.

³³ *Maliyeden Müdevver* 563, s. 95.

³⁴ *Kepeci* 262, s. 181.

³⁵ *Tapu-Tahrir* 730.

Tablo 28: Adilcevaz Sancakbeyi Hâsıları (1540-1605).

Gelir Kaynağı	1540 ³⁶	1554 ³⁷	1605 ³⁸
	Miktarı (Akçe)	Miktarı (Akçe)	Miktarı (Akçe)
Nefs-i Adilcevaz	10.800	10.800	-
Adilcevaz şehrindeki bo- yahâne mahsûlü	6.600 (H)	6.600 (H)	-
Tamga-yı siyah mahsûlü (Adilcevaz)	5.000	5.000	-
Mahsûl-ı ihtisâb-ı şehir (Adilcevaz)	8.000	150	-
Mahsûl-ı bâc-ı 'ubûr-ı kavafil	10.000	-	-
3 kıt'a maktu' bağ mah- sûlü (Adilcevaz)	1.000	-	-
Adilcevaz nahiyesi adet-i ağnam mahsûlü (muaflar hariç) (1605 tarihinde Adilcevaz ve Sarusu nahi- yeleri birlikte yazılmıştır)	1.000	1.000	34.000
Adilcevaz nahiyesine bağlı köy ve mezra'a hâsılı	74.559	69.991	65.154

³⁶ Tapu-Tahrir 208, s. 56-57.³⁷ Maliyeden Müdevver 17642, s. 395-396.³⁸ Tapu-Tahrir 730, s. 44.

Tablo 28: Devam.

Gelir Kaynağı	1540	1554	1605
	Miktarı (Akçe)	Miktarı (Akçe)	Miktarı (Akçe)
Ahlat nahiyesine bağlı köy hâsılı	-	13.955	13.647
Nefs-i Muş	-	12.552	-
Muş nahiyesi tanga-yı siyah mahsûlü	-	1.200	-
Resm-i bağ ve besâtin (Muş şehrinde)	-	1.800	-
Muş nahiyesine bağlı 15 köy ve 2 kilisenin hâsılı	-	59.028	-
Hasankeyf hâssırlarından verilen	283.867	-	-
İспенçe-i gebrân (Adilcevaz)	-	-	42.000
Resm-i asiyâb (muafırlar hariç) (Adilcevaz)	-	-	1.000
Bâd-ı hevâ (Adilcevaz şehri) ve cürm-i cinâyet	-	-	12.000
Resm-i yaylak-ı Cebel-i Süpân	-	-	10.000
Resm-i boyahâne (Adilcevaz)	-	-	21.168
Çayır mahsûlü	-	-	6.000

Tablo 28: Devam

Gelir Kaynağı	1540	1554	1605
	Miktarı (Akçe)	Miktarı (Akçe)	Miktarı (Akçe)
Sarusu nahiyesi 1/2 bâd-ı hevâ, cürm-i cinâyet ve 1/2 resm-i arûsâne (Padişah hâssı, ze'amet ve serbest tımâr ve evkaf hisseleri hariç)	-	-	42.000
Nefs-i Ahlat	-	-	86.000
Ahlat nahiyesi bağat resmi	-	-	50.000
Ahlat nahiyesi 1/2 bâd-ı hevâ, cürm-i cinâyet ve 1/2 resm-i arûsâne (Padişah hâssı, ze'amet ve serbest tımâr ve evkaf hisseleri hariç)	-	-	12.000
Toplam ³⁹	401.376	184.973	431.986
(H): Hisse			

1554 yılında 184.973 akçe olan sancakbeyi hâssının tamamı bu kadar olmayıp, Adilceviz sancağında verilen hissedenden ibarettir. 1540 yılı gelirleri içinde gösterilen ve Hasankeyf'ten verilen 283.867 akçelik gelir kaynaklarının Ocak sonları 1553 tarihine kadar Adilceviz sancakbeylerinin hâsslarına ilâve edildiğinin tespit edebiliyoruz⁴⁰. O-

³⁹ Gelirleri tek tek toplandığında toplam rakamının vermemektedir. Ancak biz defterdeki yekünü esas aldık.

⁴⁰ Bkz. Adilceviz sancakbeyi Mustafa'nın 355.000 akçe olan hâsslarının 256.375 akçelik eksik kalan kısmının Hasankeyf

cak sonları 1553 tarihinde Diyarbekir beylerbeyine gönderilen bir fermânla; Hasankeyf Sancağının Diyarbekir kehüdasma verildiği Hasankeyf Sancağı hâss gelirlerinin tamamının yeni sancakbeyine tevcih edildiği ve Adilceviz sancakbeyine ise Kiğı Sancağı hâss gelirlerinden 80.000 akçelik bir kısmın tevcih edilmesi istenmiştir⁴¹.

Bunların yanı sıra, Adilceviz sancakbeylerine hâsslarına mukabil zaman zaman Diyarbekir hazinesinden nakit para da gönderilmiştir. Zira Adilceviz Sancağı 1550-1552 yılları arasında büyük bir Safevî baskısına marûz kalmış ve köylerin ve şehirlerin harap olması münasebetiyle hâss gelirlerine konu olan kaynaklardan istenilen miktar elde edilememiştir. Bu itibarla Adilceviz sancakbeyi Mustafa, merkeze mektûb göndererek Adilceviz yakınlarındaki ve harabe durumda olan Malazgirt Kalesi'nin *ihyâ ve abâdân* olunması için kendi sancağıyla birlikte buranın da kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Erzurum beylerbeyi İskender Paşa'ya gönderilen 7 Ocak 1551 tarihli bir hükümle durumu tetkik edip, tamiriün tahmini olarak ne kadara mal olacağı ve Adilceviz sancakbeyinin teklifinin münasip olup olmadığı hususundaki görüşünü bildirmesi istenmiştir⁴².

17 Ocak 1554 tarihli bir diğer kayıta, Adilceviz sancakbeyi Mustafa'nın Adilceviz sancağı hâsslarının 360.130 akçe olduğu ve bir defasında 30.000, bir defasında ise 40.000 akçe artırıldığı, bu artırımlar ile toplam hâss gelirinin 430.130 akçe olduğu belirtilerek, *bazı karyelerin kızılbaş seferinde harâb olmasından mütevellî* Diyarbakır

Sancağı hâsslarından verilmesi için Diyarbekir defterdarına 8 Nisan 1550 tarihli hükm-i şerif buyruldu. *Kepeci* 209, s. 26.

⁴¹ *A.NŞT Dosya no: 1, vesika no:27.*

⁴² *Kepeci* 209, s. 155.

hazinesinden nakid olarak 197.703 akçe verilmesi fermân olunduğu belirtilmektedir⁴³.

Adilcevaz sancakbeyine Diyarbekir hazinesinden nakit para verilmesinin kararlaştırılmasından sonra, harabe olmaları nedeniyle gelir sağlanamayan köyler Hınıs sancakbeyinin hâsslarına ilâve edilmiştir. Ancak bölgede kısmî bir sükûnetin sağlanmasından sonra, Diyarbekir hazinesinden gelecek nakit paranın garanti olmaması sebebiyle bu uygulamadan vazgeçilerek 14 Ocak 1556 tarihli bir buyruldu ile Adilcevaz beyi Mustafa Bey'in, Hınıs beyi Saruhan Bey'e verilen hâsslarının iadesi kararlaştırılmıştır⁴⁴.

Adilcevaz sancakbeylerinin bu etkenlerin yanı sıra liyakatlarına göre hâss gelirlerinin artıp, azalabileceğine de daha önceki bölümde dikkat çekilmişti.

2- Ze'ametler

Geliri 20.000-100.000 akçe olan dirliklere *ze'amet*, bu dirlikleri tasarruf edenlere *zâim* denilmektedir.

Adilcevaz sancağındaki ze'amet sayısı 1556 tarihinde 3 olup, toplam geliri 59.002 akçedir. 1605 tarihinde ze'amet sayısı 19'a çıkmış ve toplam gelir 387.524 akçe olmuştur. 1556 tarihli defterde ze'amet sahiplerinin kimler olduğu belirtilmemiştir. Ancak ruznamçe ve tahvil defterlerindeki münferit kayıtlardan bazı bilgiler edinmek mümkündür.

Bu kayıtlara göre Adilcevaz sancağındaki ze'ametler şunlardır:

⁴³ Kepeci 212, s. 83.

⁴⁴ Mühimme 2, 2/19.

Tablo 29: Adilcevaz Sancağındaki Bazı Ze'ametler (1554-1591).

Ze'amet sahibinin adı ve görevi	Değeri (Akçe)	Tarihi	Dirlik Bölgesi
İbrahim (Van Vilâyeti Defterdârı) ⁴⁵	20.000 (H)	27.09.1554	Ahlat
Durmuş (Adilcevaz miralayı) ⁴⁶	20.000	1556-1557	Adilcevâz
- ⁴⁷	60.000	1556-1557	Adilcevâz
İbrahim (Van Defterdârı) ⁴⁸	40.080	1556-1557	Ahlat
Şahkulu ⁴⁹	20.000	25.06.1559	Ahlat
Hüseyin Kethüda ⁵⁰	55.000	31.01.1582	Adilcevâz
Mustafa ⁵¹	45.000	25.08.1591	Adilcevâz
(H): Hisse			

Van Vilâyeti Defterdârı İbrahim'e verilen 20.000 akçelik hisse daha önce Şahkulu'nun tasarrufundadır. Ancak Şahkulu'nun sefere gitmemesi üzerine ze'ameti Van Def-

⁴⁵ *Maliyeden Müdevver 17642*, s. 395; *Mühimme 1*, 45/223.

⁴⁶ *Kepeci 293*, s. 100.

⁴⁷ *Kepeci 293*, s. 100. Bu zeametın sahibinin adı defterin çok yıpranmış olması sebebiyle okunamaz durumdadır.

⁴⁸ *Kepeci 293*, s. 96.

⁴⁹ *Tapu-Tahrir 313*, s. 360.

⁵⁰ *Ruznamçe 58*, (sayfalar numaralanmamıştır).

⁵¹ *Tapu-Tahrir 818*, s. 162.

terdârı İbrahim'e tevcih edilmiştir⁵². 25 Haziran 1559 tarihinde bu ze'amet ünitesinin tekrar Şahkulu'ya verildiği anlaşılmaktadır.

1605 tarihli icmâl defterdeki bilgilere göre Adilcevaz Sancağı'ndaki ze'ametler aşağıda verilmiştir.

Tablo 30: Adilcevaz Sancağı Ze'ametleri (1605)⁵³.

No	Ze'amet Sahibinin Adı ve Görevi	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
1	Dergâh-ı Ali merdümânı Ali ('an ze'amet)	32.128	8,29	2.12
2	Dergâh-ı Ali çavuşlarından Ali Çavuş	22.432	5,78	1,48
3	Dergâh-ı Ali çavuşlarından Ağa Han Çavuş	6.000	1,54	0,39
4	Dergâh-ı Ali çavuşlarından Halil Çavuş	25.183	6,49	1,66
5	Hüseyin Kethüdâ	24.866	6,41	1,64
6	Bitlis livâsı mîralâyı Mehmed	29.000	7,48	1,91
7	Osman	24.384	6,29	1,61
8	Adilcevaz livâsı mîralâyı Zülfikâr	22.000	5,67	1.45
9	Haydar	21.000	5,41	1,38

⁵² *Mühimme 1*, 45/223.

⁵³ *Tapu-Tahrir 730*, s. 45-50, 73, 81.

Tablo 30: Devam.

No	Ze'amet Sahibinin Adı ve Görevi	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
10	Mehmed	20.540	5,30	1,35
11	Süleyman	31.000	7,99	2,04
12	Dilâver	18.935	4,88	1,25
13	Câ'fer	16.061	4,14	1,06
14	Tahir	15.333	3,95	1,01
15	Defter-i Hakâni kâ- tiblerinden Mustafa (‘an ze’amet)	10.000	2,58	0,66
16	Hüseyin	9.000	2,32	0,59
17	Mehmed	21.700	5,59	1,43
18	Mehmed (‘an ze’a- met)	24.462	6,31	1,61
19	Mehmed	13.500	3,48	0,90
	Toplam	387.524	99,90	25,53
(I): Toplam ze'amet gelirleri içindeki payı				
(II): Toplam dirlik gelirleri içindeki payı				

Adilcevaz Sancağı'nda 3 ‘an ze’amet⁵⁴, 16 ze’amet bulunmaktadır. En düşük gelirli ze’amet 6.000, en yüksek

54

Kanunnâmelerde ‘an ze’amet tabiri şöyle açıklanmaktadır: ‘An Ze’amet tabiri oldur ki hîn-i tahrirde ol timâra mutasarrıf olan kimesnenin ahar sancakda gayri timârî olsa ol sancakda olan timârî tahrirde ‘an ze’amet olur. ‘an ze’amet tabiri hisseden ibrettir. Bkz. Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Al-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, İstanbul 1280, s. 69.

gelirli ze'amet ise 32.128 akçedir. Ze'amet sahiplerinden 8'inin bir görevi vardır. Diğer 11 ze'amet sahibi ise *benâm* olarak kaydedilen şöhretli kimselerdir.

Dikkat çeken bir diğer husus Bitlis Alaybeyi Mehmed'in 29.000 akçelik ze'ametinin de Adilceviz Sancağı içerisinde bulunmasıdır. Osmanlı kanûnnâmelerinde, ze'amet gelirinin en az 20.000 akçe olması gerektiği ve 1 akçe dahi eksik olsa *tımâr* addolunacağı kayıtlıdır⁵⁵. Yukarıdaki tablo incelendiğinde, ze'ametlerden 6 tanesinin 20.000 akçeden az olduğu görülecektir. Bu sebeple, devletin klâsik tevcih geleneğine sıkı sıkıya bağlı olmadığını ve kanûnnâmelerde belirtilen miktarların altında veya üzerinde tevcih yapılabildiğini söylemek mümkündür.

3- Tımârlar

Adilceviz Sancağı'nda tımâr sayısı 1556 yılında 39'dur. Bu tarihte Adilceviz Sancağı'nda 28 de cebelü kaydedilmiştir. Bu defterde toplam tımâr gelirinin 200.109 akçe olduğu belirtilmektedir⁵⁶. 1556-1557 (H. 964) tarihli tahvil defterinde Adilceviz Sancağı'ndaki yoklamalarda bulunan ve dirlik bölgesi Adilceviz nahiyesi olan tımâr sahiplerinin isimleri ve tımâr gelirleri verilmiştir. Ancak bunlar tabii olarak bütün tımârları yansıtmamaktadır. Bu tımâr sahipleri ve gelirleri şöyledir⁵⁷:

⁵⁵ *Defter-i icmâlde yirmi bin akçeden bir akçe eksik olsa ze'amet ıtlak olunmaz tımâr dînülür. Bkz. Ayn Ali Efendi, Kavânin-i Al-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, s. 63.*

⁵⁶ *Tapu-Tahrir* 297, s. 3.

⁵⁷ *Kepeci* 293, s. 100-101.

Adı	Değeri (Akçe)
1. Piri (Çeribaşı)	5.999
2. Halit	5.999
3. Kamer	5.999
4. Mustafa	3.000
5. Rüstem	5.999
6. Baba	5.999
7. Veys	3.000
8. Babacan	3.000
9. Bayram	3.000

1605 tarihli icmâl defterde 83 tımâr ünitesi kaydedilmiştir. Bu 83 tımâr ünitesinin toplam geliri yıllık 389.990 akçe olup, toplam dirlik gelirlerinden % 25,03'lük bir pay almaktadırlar. Bu tımârlar şunlardır:

Tablo 31: Tımârlar ve Tımârlı Sipahiler (1604-1605).

No	Tımâr Sahibinin Adı	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
1	Hasan Arnavud	12.916	3,35	0,85
2	Sefer Çavuş (Van Divânı çavuşlarından)	10.000	2,59	0,66
3	Ahmed	8.000	2,07	0,52
4	Şeyh Emir, Mustafa ve Hasan Arnavud (5.000 + 3.000 + 2.000)	10.000	2,59	0,66

Tablo 31: Devam.

No	Tınâr Sahibinin Adı	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
5	Hüseyin	5.999	1,55	0,39
6	Nebî	4.500	1,16	0,29
7	Maksûd	4.000	1,03	0,26
8	Ebû Bekir ve Murad (4.500 + 3.000)	7.500	1,94	0,49
9	Ali	3.000	0,77	0,19
10	Osman ve Süleyman (3.000 + 3.000)	6.000	1,55	0,39
11	İsmail	3.000	0,77	0,19
12	Ali b. İbrahim ve Hüseyin (3.000 + 3.000)	6.000	1,55	0,39
13	Ahmed veled-i Ab- dullah	3.000	0,77	0,19
14	Mehmed	2.250	0,58	0,14
15	Hasan	2.250	0,58	0,14
16	Hüseyin	2.000	0,51	0,13
17	Fuad	2.000	0,51	0,13
18	Yusuf	2.000	0,51	0,13
19	İbrahim b. Kulu	1.500	0,38	0,09
20	Murâd	2.500	0,64	0,16
21	Dâvûd	1.500	0,38	0,09
22	Seydî Mehmed	12.759	3,30	0,84

Tablo 31: Devam.

No	Tımâr Sahibinin Adı	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
23	Abdulkadir	5.999	1,55	0,39
24	Mustafa	5.999	1,55	0,39
25	Ahmed	9.800	2,54	0,64
26	Bekir	6.499	1,68	0,42
27	Bestam	5.000	1,29	0,33
28	Ali	4.999	1,29	0,33
29	Bekir b. İsmail	4.500	1,16	0,29
30	Hıdır	4.000	1,03	0,26
31	Derviş	4.000	1,03	0,26
32	Dâvûd	3.500	0,90	0,23
33	Osman	3.500	0,90	0,23
34	Babacan	3.500	0,90	0,23
35	Seyyid Ahmed	3.500	0,90	0,23
36	Mehmed	3.500	0,90	0,23
37	Denman	5.000	1,29	0,33
38	Zülfikâr b. Abdullah	6.001	1,55	0,39
39	Hüseyin	2.000	0,51	0,13
40	Abdurrahman ve Bayram (3.000 + 3.000)	6.000	1,55	0,39
41	Ali	3.000	0,77	0,77

Tablo 31: Devam.

No	Tımâr Sahibinin Adı	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
42	Ali Ve Kulu (2.000 + 2.000)	4.000	1,03	0,26
43	Hano	2.000	0,51	0,13
44	İlyas ve Bolâd (3.000+3.000)	6.000	1,55	0,39
45	Bahâ'eddin ve Bes-tâm (2.000 + 1.500)	3.500	0,90	0,23
46	Şahverdi ve Ali (1.500 + 1.500)	3.000	0,77	0,19
47	Küçük	3.000	0,77	0,19
48	Derviş	2.500	0,64	0,16
49	Veli ve Mehmed (1.500 + 2.500)	4.000	1,03	0,26
50	Musa b. İbrahim	2.500	0,64	0,16
51	Han Ahmed	3.000	0,77	0,19
52	Nasır	2.000	0,51	0,13
53	Veli b. Ali	1.500	0,38	0,09
54	Ali ve Allahvirdi (3.000 + 3.000)	6.000	1,55	0,39
55	Hacı ve Allahvirdi (4.000 + 3.000)	7.000	1,81	0,46
56	Hüsrev	2.000	0,51	0,13
57	Murâd b. Abdullah	3.500	0,90	0,23

Tablo 31: Devam.

No	Tımâr Sahibinin Adı	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
58	Abdâl	3.000	0,77	0,19
59	Hüseyin veled-i Arslan	3.000	0,77	0,19
60	Ahmed b. Mehmed ve Maksûd (3.000 + 3.000)	6.000	1,55	0,39
61	Veli	500	0,12	0,03
62	Burhan	16.300	4,65	1,07
63	Ali	10.221	2,65	0,67
64	Hüseyin	10.999	2,85	0,72
65	Nebi, Yahya, İbrahim, Abdulhalik, Yusuf, Behram ve Abdurrahman (7X1.000)	7.000	1,81	0,46
66	Ömer	3.000	0,77	0,19
67	Hüseyin	6.499	1,68	0,42
68	Ahmed b. Celilullah	6.000	1,55	0,39
69	Hüsrev	6.000	1,55	0,39
70	Süleyman	3.000	0,77	0,19
71	Murâd, Sefer, Ali ve Yahya (3.000 + 3.000 + 2.000 + 3.000)	11.000	2,85	0,72

Tablo 31: Devam.

No	Tımâr Sahibinin Adı	Değeri (Akçe)	% (I)	% (II)
72	Hasan	3.000	0,77	0,19
73	İbrahim b. Maksûd	3.000	0,77	0,19
74	Bekir ve Şemseddin (1.500 + 1.500)	3.000	0,77	0,19
75	Süleyman	2.500	0,64	0,16
76	Ca'fer, Abdullah ve Selim (2.250 + 2.250)	4.500	1,16	0,29
77	Hüseyin ve Fermân (2.000 + 2.000)+	4.000	1,03	0,26
78	Veli	2.000	0,51	0,13
79	Ali	2.000	0,51	0,13
80	Hakvirdi ve Göçeri Emin (2.000 + 2.000)	4.000	1,03	0,26
81	Kılıç	1.500	0,38	0,09
82	Mehmed ve Çelebi	3.000	0,77	0,19
83	Abdülmecid	2.000	0,51	0,13
	Toplam	389.990	99,36	25,03

Ortalama tımâr geliri 4.698,6 akçedir. Bu miktar Muş Sancağı'nda 4.669,4, Van Sancağı'nda ise 4.253,4 akçedir⁵⁸. 83 tımârdan en fazla geliri 16.300 akçe olup, *Burhan* tarafından tasarruf edilmektedir. En az gelirli tımâr ise 500 akçe olup, Veli tarafından tasarruf edilmektedir.

⁵⁸ *Tapu-Tahrir 730*, s. 82-117; Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 357.

Tımâr tasarruf edenlerin hepsi, Van Divanı çavuşlarından Sefer Çavuş hariç, normal tımâr tasarruf eden sipahilerdir.

Tımârların gelir seviyelerine göre tasnifi aşağıda verilmiştir.

Tablo 32: Tımârların Gelir Seviyelerine Göre Tasnifi (1605).

Geliri	Sayısı	%
500-2.000	15	18,07
2.001-3.000	21	25,30
3.001-4.000	14	16,86
4.001-5.000	6	7,22
5.001-5.999	3	3,61
6.000-7.000	13	15,66
7.001-8.000	2	2,40
8.001-10.000	3	3,61
10.001-16.300	6	7,22
Toplam	83	99,95

Görüldüğü üzere, 83 tımârdan 56'sı 500-5.999 akçe arasındadır. Bu gelir seviyesindeki tımârların oranı %67,45'tir. Müşterek tımâr tasarruf edenleri ayrı ayrı ele alırsak bu oranın daha da yükseleceği malumdur. Zira müşterek tımârların çoğu 5.000 akçenin üzerinde olup, hisseler 1.500-4.500 akçe arasındadır.

Tımâr tevcih usûllerine göre, birçok eyalette 5.999 akçeye kadar olan tımârlar *tezkiresiz* olup, beylerbeyi tarafından tevcih edilirdi. 6.000-19.999 akçeye kadar olan tımârlar ise *tezkiireli* olup, *berât-ı hümayûn* ile tevcih edi-

len tımârlardır. Eyaletlere göre değişebilen bu oranların Adilceviz Sancağı'nın bağlı olduğu Van Eyaleti için ne kadar olduğunu tespit edemedik. Ancak Diyarbekir, Erzurum, Şam, Bağdad ve Şehr-i Zor eyaletlerinde geliri 6.000 akçeden yukarı olan tımârlar *tezkiireli*, 6.000 akçeden aşağı olanlar ise *tezkiresizdir*⁵⁹. Van Eyaleti'nde de bu miktarların uygulandığını farzederek, tımârların büyük bir bölümünün *tezkiresiz* olduğunu söyleyebiliriz.

Geliri 6.000 akçeden aşağı olan *tezkiresiz* tımârların *kılıc hakkı* genellikle 2.000 akçedir⁶⁰. Adilceviz Sancağı'nda devletçe kabul edilen 2.000 akçelik *kılıc hakkının* altında 5 adet tımâr bulunmaktadır.

Tımâr tasarruf eden sipahilerden yıllık geliri 4.000 akçeden yukarı olan her tımârlı sefere bizzat katılıp yanında bir *cebelü* götürmekteydi. Geliri 15.000 akçenin üzerinde olanlar, gelirlerinin her 3.000 akçelik dilimi için bir *cebelü* sağlamak mecburiyetinde idi⁶¹. Bu durumda, Adilceviz Sancağı'ndaki tımârlı sipahilerden sadece 28 sipahinin *cebelü* çıkarmak mükellefiyetinde olduğu görülmektedir. 16.300 akçe yıllık geliri olan Burhan ise 15.000 akçelik bir geliri olduğu için 5 *cebelü* çıkarmak mecburiyetindedir.

Tımârların mahiyeti itibariyle tasnifi şöyledir:

⁵⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Dafter-i Divân*, s. 63-64.

⁶⁰ Aynı eser, s. 63-64.

⁶¹ Nicora Beldicanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımâr* (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985. s. 90.

Tablo 33: Tımârların Mahiyeti İtibariyle Tasnifi (1605).

Mahiyeti	Sayısı	%
Ferdî	63	75,90
Müşterek	20	24,09
Toplam	83	99,99

83 tımârdan 63'ü ferdî, 20'si müşterektir. Müşterek tımârlardan 1'i 7 hisseli, 1' i 4, 1'i 3, diğer 17'si 2 hisseli-dir. Müşterek tımârlardaki hisse sahiplerini ayrı bir tımâr sahibi olarak kabul edersek Adilcevâz Sancağı'ndaki tımâr tasarruf eden sipahi sayısı 111 olur.

Tımârlar sayı itibariyle toplam dirliklerin % 79,04'üne tekâbül etmesine rağmen, dirlik gelirlerinin ancak %25,46'sını almaktadırlar. Bunun en önemli sebebi, tımârların düşük gelirli ve sayı itibariyle az olmasıdır. Meselâ, 1583 tarihinde Beyşehir Sancağı'nda 270 tımâr olup, toplam gelirin % 53,53'ünü tasarruf etmektedirler⁶². 1566 tarihinde Harput Sancağı'nda 100⁶³, 1516-1518 tarihinde Kemah Sancağı'nda 103⁶⁴, 1572-1573 tarihinde Manisa Kazası'nda 113⁶⁵, Çorum Sancağı'nda 324⁶⁶, 1605 tarihli

⁶² Mehmet Akif Erdoğan, "Beyşehir Sancağı İcmâl Defteri", *Belgeler*, c. XIII, S. 17, T. T. K. Ankara 1988, s. 131.

⁶³ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989, s. 183.

⁶⁴ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 164.

⁶⁵ Feridun E. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 334.

⁶⁶ Üçler Bulduk, "16. Yüzyılda Çorum Sancağı-II (Dirlikler)", *OTAM*, S. 6, Ankara 1995, s. 48.

defterde bulunan diğer sancaklar olan Muş'ta 72, Bitlis'te 89, Van'da ise 82 tımâr tinitesi bulunmaktadır⁶⁷.

Sancaklardaki tımâr sayısının azlık veya çokluğunun ilgili sancağın iktisadi potansiyeli ile bağlantılı olduğu da bir gerçektir. Bununla birlikte Van Sancağı bünyesinde bulunan tımârların sayı itibariyle az olduğu ve gelirleri itibariyle de düşük gelirli tımârlar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

III- ADİLCEVAZ SANCAĞI'NDA ÜRETİM

Adilcevaz Sancağı'ndaki üretim faaliyetleri tabii olarak ziraî üretim ağırlıklıdır. Ayrıca sancakta bulunan güherçile madeninin üretimi konusunda da bazı faaliyetlerin olduğu anlaşılmaktadır.

1- Ziraî Üretim

Sancağın ziraî üretiminin hangi alanlarda olduğu hususundaki bilgilerimiz 1556 tarihli mufassal defterle sınırlıdır. Bunun yanı sıra 1571 tarihli evkaf defterindeki bazı vakıf köylerin hâsılları verilirken ziraî ürünlerine yer verilmiştir. Bu iki defterdeki bilgilerden istifade ederek Adilcevaz Sancağı'ndaki ziraî üretimin nasıl şekillendiği üzerinde duracağız.

a- Hububat Üretimi

Adilcevaz Sancağı'nın hububat üretimi daha ziyade buğday ve arpa üretimine yöneliktir. Aşağıdaki tabloda Adilcevâz Sancağı'ndaki köylerin zirâî ürünlerinin neler olduğu ve yıllık miktarı verilmiştir⁶⁸.

⁶⁷ BA, *Tapu-Tahrir* 730, s. 14-35, 89-116, 129-161.

⁶⁸ Defterde köylerin ürünleri verilirken tabiatıyla devlete verilen kısmı (öğür) kaydedilmiştir. Biz ürünlerin devlete verilecek oranlarını tespit edebildiğimiz için ve üretimin gerçek değerini tespit etmek maksadıyla bu miktarları % 100'e tamandayarak verdik.

Tablo 34: Adilcevaz Sancağı'nda Hububat Üretimi (1556-1571).

Adilcevaz Nahiyesi				
1556			1571	
Köyün Adı	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)
Arcere	2.205	850	-	-
Arın	1.550	275	-	-
Arınçküs	2.170	1.080	-	-
Atrun	2.000	1.000	-	-
Avzor	300	250	-	-
Daşhun	-	-	150	60
Dekis	250	140	-	-
Derahpûr	1.100	750	-	-
Dirican	1.340	66	-	-
Ekin	1.670	1.120	-	-
Erzifâk	320	208	-	-
Eskisor	1.000	750	-	-
Hacı Güvendâk	-	-	2.000	1.000
Haskündürük	2.000	1.000	-	-
Horansb	2.850	1.260	-	-

Tablo 34: Devam.

Adilcevaz Nahiyesi				
1556			1571	
Köyün Adı	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)
İncekesrük	500	250	-	-
İrşihor	735	365	-	-
Kara Keşiş	1.200	830	-	-
Kara Şeyh köyü ile Kızıl Viran ve Tay- rut mezra'ala- rı	3.740	2.200	3.740	5.000
Kâsûh ve Ba- zironik mez- ra'ası	1.190	552	3.810	1.909
Koğos-ı Ülyâ	335	165	-	-
Koğos-ı Süflâ	1.890	945	-	-
Kozil	1.250	550	-	-
Köçeri	1.500	750	-	-
Norşin ve Hacı Uruk mezra'ası	2.600	1.050	-	-
Peşnekömür	2.000	1.150	-	-
Süpân-ı Süflâ	500	250	-	-
Süpân-ı Ülyâ	835	420	-	-

Tablo 34: Devam

Ahlât Nahiyesi				
1556			1571	
Köyün Adı	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)
Adabağ	1.500	500	2.000	1.000
Ağaç	3.000	1.500	-	-
Ağans mez- ra'ası	100	-	500	-
Ağire	750	1.000	-	-
Baba Merdan	-	-	160	80
Ergirân	30	-	-	-
Ernis	1.750	1.125	-	-
Ersonk	160	80	-	-
Hanûk	1.000	520	-	-
Hataköm	502,5	500	-	-
Hozberek	800	575	-	-
Kerâzgir	1.335	670	2.800	800
Kermüh	9.505	4.750	-	-
Kırklar	1.100	-	2.800	800
Körrûn	-	-	75	50
Madtovans	1.000	500	-	-
Mehranc Mezra'ası	400	-	400	-

Tablo 34: Devam.

Ahlât Nahiyesi				
1556			1571	
Köyün Adı	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)
Nefs-i Ahlat	1.335	665	-	-
Norşin ve So- filer mezra'a- sı	3.735	1.865	-	-
Pağdoş	200	-	320	-
Purhus	2 2 25	885	-	-
Sifrasor	750	500	-	-
Soğurt	1.500	930	-	-
Sor Köyü ve Kesû, Kây- çor, Kızıl Orak ve Çar- varis mez- ra'aları	2.711	1.348	-	-
Şeyh Yoldaş	160	-	-	-
Teygut	2.670	1.330	-	-
Vanek Mez- ra'ası	50	-	1.500	-
Veştunk	6.670	3.495	-	-
Zağgi	50	40	-	-
Zigâk	5.950	4.165	-	-

Tablo 34: Devam.

Sarusu Nahiyesi				
1556			1571	
Köyün Adı	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)
Kuşkaya	1.875	200	-	-

1571 yılına ait bilgiler sadece vakıf köylerle ilgilidir. Bu sebeple ziraî ürün miktarları belirtilmeyen köylerin üretim yapmadıkları düşünülmemelidir.

Dikkat edilirse Sarusu Nahiyesi'ne bağlı köylerden sadece Kuşkaya Köyünün hububat ürün miktarları verilmiştir. Bunun sebebi Sarusu Nahiyesi'ne bağlı diğer köylerin hâsıllarının dokümanının verilmemesidir. Bu nahiyeye bağlı köylerin vergi nüfusu da (hâne, bennâk, mücerred gibi) deftere kaydedilmemiştir. Bu durum vergi muafiyetlerinden kaynaklanmaktadır. Vergiler kısmında da detaylı olarak üzerinde duracağımız üzere bölgedeki vergi muafiyetleri gerek toplam nüfus, gerekse toplam üretimin tespiti için imkân vermemektedir. Bu itibarla tablodaki hububat miktarları hiçbir zaman Adilcevaz Sancağı'nın gerçek üretim gücünü göstermemektedir. Bir yanlış anlmaya meydan vermemek için biz de tablodaki ürün miktarlarının yekûnunu almayı uygun görmedik.

Sancaktaki hububat üretimi ise sadece buğday ve arpadan ibarettir. Ancak Ahlat Nahiyesi'ne bağlı Zağgi köyünün 15 kilelik bir darı (dihn) üretiminin olduğunu görmekteyiz⁶⁹.

b- Bağcılık ve Meyve-Sebze Üretimi

Sancaktaki bağcılık faaliyetleri ve meyve üretimi hakkında da yine 1556 tarihli mufassal ve 1571 tarihli evkaf tahrir defterinden bilgi edinmek mümkündür.

Bağcılık faaliyetlerinden alınan *resm-i bağat* vergisine çeşitli muafiyetlerin getirilmesi de bu üretim kaleminin gerçek değerini öğrenmemizi engellemektedir. Ancak yine de bir fikir vermesi açısından muaf olmayan yerlerdeki bağcılık faaliyetleri ve sancaktaki *teğek* sayısı üzerine bilgi vermeye çalışalım.

Üzüm bağlarındaki her *kök* (*teğek*) –muafiyet söz konusu değilse- vergiye tabi idi. Bu verginin nisbeti Adilcevaz Sancağı'nda her 100 kökten 4-6 akçe idi.

Aşağıdaki tabloda Adilcevaz Sancağı'ndaki köylerdeki üzüm kökü sayısı ve yıllık geliri verilmiştir.

Tablo 35: Adilcevaz Sancağı'ndaki Kök Sayıları ve Bağ Vergileri.

Köyün Adı	Nahiyesi	1556		1556	
		Vergisi	Kök Sayısı	Vergisi	Kök Sayısı
Arınçküs	Adilcevaz	240 (X)	4.000	-	-
Hacı Güvendâk	Adilcevaz	-	-	40	-
Haskündürük	Adilcevaz	25 (XX)	625	-	-
Köçeri	Adilcevaz	120	2.000	-	-

Tablo 35: Devam.

Köyün Adı	Nahiyesi	1556		1556	
		Vergisi	Kök Sayısı	Vergisi	Kök Sayısı
Peşnekömür	Adilcevaz	60 (X)	1.000	-	-
Adabağ	Ahlat	Öşr-i	Tah- mini 6.600	4.000 (meyve rüsûm-ı yonca ve kiyâh ile bir- likte)	Oranı belli değil
Ağaç	Ahlat	1543 (X)	25.716	-	-
Ağans mez- ra'ası	Ahlat	50	833	-	-
Ağire	Ahlat	250 (1/5)'i	20.833	-	-
Baba Mer- dan	Ahlat	-	-	300	Oranı belli değil
Ergirân	Ahlat	160	2.666	-	-
Hanûk	Ahlat	60	10 müd resm-i bağat-ı şire	-	-
Hataköm	Ahlat	100	1.666	-	-

Tablo 35: Devam.

Köyün Adı	Nahiyesi	1556		1556	
		Vergisi	Kök Sayısı	Vergisi	Kök Sayısı
Kerâzgir	Ahlat	250 (1/5)'i	20.833	150	Oranı belli değil
Kermûh	Ahlat	2.538	Maktu'	-	-
Kırklar	Ahlat	500	8.333	500	Oranı belli değil
Körrûb	Ahlat	-	-	30	-
Madtovals	Ahlat	400	Maktu'	-	-
Mehranc mezra'ası	Ahlat	100	1.666	220 (XXX)	Yaklaşık 183
Norşin (Sofiler mezra'ası ile birlikte)	Ahlat	894 (X)	14.900	-	-
Sor (Kesû, Kâyçor, Kızıl Orak ve Çarvaris mezra'aları ile birlikte)	Ahlat	3.000	Maktu'	-	-
Teygut	Ahlat	350 (1/5)'i	29.166	-	-
Vanek mezra'ası	Ahlat	30	50	30 (XXX)	50

Tablo 35: Devam.

Köyün Adı	Nahiyesi	1556		1556	
		Vergisi	Kök Sayısı	Vergisi	Kök Sayısı
Zigâk	Ahlat	3.432	286.000	-	-
(X) : Her 100 teğekten 6 akçe					
(XX) : Her 100 teğekten 4 akçe					
(XXX): Her 10 teğekten 6 akçe.					

Sancaktaki meyve ve sebze üretimi konusunda ise ağırlıklı bir bilgi vermemiz mümkün değildir. Zira *resm-i meyve* ve *resm-i besâtin* vergilerinin miktarları belirtilmesine rağmen meyve ve sebzelerin birim fiyatları defterlere kaydedilmemiştir. Bu sebeple üretimin hangi boyutlarda olduğunu tespit etmek oldukça zorlaşmaktadır. 1556 yılında meyve öşrünün 1/7 oranında olduğunu ve muaf köyler hariç bu miktarın 2.610 akçe olduğunu belirtelim. Bunun dışında 11.618 akçe değeri olan ve *resm-i besatin*, *bağat* ve *meyveden* oluşan bir vergi dilimi içerisinde de *resm-i meyve* hissesi bulunmaktadır⁷⁰ ki, bu vergi diliminin 7.500 akçelik kısmı Ahlat şehrine aittir⁷¹. *Resm-i besatinin* oranı ise gayri müslim köylerde 1/5, müslümân köylerde ise 1/10'dur. Bu verginin toplam miktarı ise 1556 yılında 570 akçedir. Ancak 5.531 akçelik *resm-i besatin*, yonca ve bağattan oluşan ve birlikte yazılan vergiler içinde de tabii olarak hissesi bulunmaktadır⁷².

⁷⁰ Tapu-Tahrir 297, s. 27, 29, 31, 41, 43, 46, 70, 74.

⁷¹ Tapu-Tahrir 297, s. 27.

⁷² Tapu-Tahrir 297, s. 29-33, 41-43, 46, 48, 63.

2- Maden Üretimi

a- Güherçile Madeni ve Barut Üretimi

Adilceviz ve Ahlat'ta güherçile madenlerinin bulunduğu ve işlenmiş güherçile üretimi yapıldığı konusunda belgelerde bazı bilgiler mevcuttur. Meselâ Van beylerbeyine gönderilen 19 Mayıs 1578 tarihli hüktümde, Erciş ve Adilceviz sancaklarında güherçile madenlerinin olduğu ve buralara kimsenin müdahale etmemesi istenmektedir⁷³.

Adilceviz Sancağı'ndaki bu güherçile madenlerinin üretim kapasitesinin ne kadar olduğu hususunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Adilceviz Kalesi müstahfızları 1577 yılında bu güherçile madenlerinden yılda 200 kantar güherçile çıkarmak kaydıyla ulûfelerini Diyarbekir hazine-sinden almayı teklif etmişler ve bu teklifleri kabul edilmiştir⁷⁴. Erciş Kalesi müstahfızları ve azebleri de senede 200-250 kantar işlenmiş güherçileyi Van'a teslim etmek kaydıyla ulûfe almaya hak kazanıyorlardı⁷⁵.

Madenlerden güherçile çıkarmak işinin iltizama verildiği hususunda da bazı bilgiler mevcuttur. 15 Haziran 1578 tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle Adilceviz alaybeyi Ahmed'in yılda devlete 1.700 kantar güherçile teslim etmek kaydıyla bu madenleri iltizama aldığı ancak bu taahhüdünü yerine getirmediği için kefillerinden kalan güherçilenin tahsil edilmesi istenmiştir⁷⁶.

Güherçile madeni barut üretimi için hammadde olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple, devletin bu hammaddenin

⁷³ *Mühimme* 34, 226/479.

⁷⁴ *Mühimme* 30, 242/568.

⁷⁵ *Mühimme* 23, 333/740, 340/761; *Mühimme* 24, hüküm no:200 274/732

⁷⁶ *Mühimme* 34, 311/652.

bulunduğu yerlerde barut imalathâneleri kurduğu görülmektedir. Van, Erciş ve Adilceviz sancaklarında güherçile, Hakkârî Sancağı'nda ise barut üretimi için gerekli bir diğer hammadde olan kükürt madeni bulunduğu için Van, Ahlat, Erciş, Hakkârî ve Ahtamar Adası'nda birer barut kârhanesi kurulmuş ve barut üretimi yapılmıştır⁷⁷.

Ahlat Kalesi'nde bulunan barut imalathâneleri için işlenmiş güherçile ve kükürt, bu madenleri iltizama alan mütezimler vasıtasıyla imalathânelere teslim ediliyordu. Barut imalatı için gerekli olan odunun Van Gölü'nün çevresinden Ahlat'a taşınması için gölde bulunan mîrî gemilerden biri bu işe tahsis edilmiştir. Mesela 1570 yılında güherçile ve kükürt işini iltizama alan Malazgirt Kalesi dizdarı Hacı Ali, Ahlat Kalesi'ne 90 batman güherçile teslim etmiştir⁷⁸. Ayrıca 15 Temmuz 1570 tarihinde Van nâzır-ı emvâlî Hüseyin'e gönderilen bir hükümle Erciş ve Ahlat'ta işlenmesi emrolunan barut için lazım olan odunu getirmek için Van Gölü'nde olan gemilerden birini bu işe tayin etmesi istenmiştir⁷⁹.

IV- VERGİLER

Osmanlı sancaklarında toplanan vergilerin cinsi, oranı ve miktarı o bölgenin siyasî ve iktisâdî durumu ile yakından ilgilidir. Ziraî üretim kalemlerinden alınan vergiler o bölgede yetişen ürünlerin çeşidine göre farklılıklar göstermektedir. Bunun yanı sıra bölgenin siyasî baskıya maruz kalması ve üretimin istenilen ölçüde gerçekleşmemesi veya tabii afetler (kıtık, sel, salgın hastalıklar v.b.) vergilerin hangi oranlarda toplanacağını veya hiç toplanmayacağını (muafiyet) belirleyen unsurlardır.

⁷⁷ Orhan Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van, s. 284-285.

⁷⁸ *Mühimme* 14, 209/295.

⁷⁹ *Mühimme* 14, 210/296.

Osmanlı Devleti'nde her bölgenin özelliğine göre vergi tarh ve tevziinin yapılması her sancak veya nahiye için ayrı ayrı kanunnâmelerin düzenlenmesine sebep teşkil etmiştir. Vergiler düzenlenen bu kanunnâmeler çerçevesinde ilgililerden toplanıyordu.

Adilceviz Sancağı için müstakil bir kanunnâme bulunmamaktadır. Ancak 1556 tarihli mufassal defterde muhtelif vesilelerle vergilerin toplanması hususuna değinilmiştir. Ayrıca vergi miktarları yazılırken zaman zaman bunların hangi oranlarda toplandığına da dikkat çekilmektedir. Diğer defterlerden ve muhtelif belgelerden de vergilerin cinsi, oranları ve miktarları hakkında bilgi edinmek mümkündür.

1- Ziraî Vergiler

a- Öşür

Öşür, kelime olarak 1/10 manasındadır. Osmanlı Devleti'nde, mîrî arazi rejiminin uygulandığı bölgelerde, ziraatle uğraşan ahaliden hâsıl ettikleri ürünün belirli bir kısmının devlet adına alınması usulüne *aşar* veya *öşür* denilmektedir⁸⁰.

Öşür, 1/10 manasında olmasına rağmen, ziraî ürünlerden devlet adına alınan paylar genellikle 1/5-1/8 oranında seyretmektedir. Bazen bu oranın 1/2'ye düştüğü durumlar da olabiliyordu. Bu nisbetlerin değişik olmasının sebebi, arazinin verimliliği, sulama şartları, ziraat yapılan hububatın çeşidi, mahalli örf ve adetlerin dikkate alınmış olmasından dolayıdır⁸¹.

⁸⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Öşür Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, 1979, s. 485.

⁸¹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 119.

Devlet adına tahsil edilen öşür gelirleri hâss, ze'amet ve tımâr sahiplerine tevcih edildiği gibi, vakıflara devredilebiliyor veya *maktu'* olarak belirlenmeleri durumunda iltizamda da verilebiliyordu.

Öşür, *aynî* ve *nakdî* olarak iki şekilde tahsil edilirdi. Arpa ve buğday gibi uzun süre muhafaza edilebilen hububat çeşidinden genellikle *aynî* olarak alınması kanundu. Uzun süre beklemesi mümkün olmayan bağ ve bahçe ürünlerinin öşrü ise tahrir defterlerinde belirtilen narh üzerinden öşrü tasarruf edenlere verilmekteydi⁸².

aa-Hububat Öşrü

Dirlik sahiplerinin tasarruf bölgelerinde üretilen hububattan aldıkları öşrü, aynı olarak tahsil etmeleri kanundu. Beylerbeyleri, sancakbeyleri, ze'amet erbâbı ve tımâr sahiplerinin hububatın tahrir kıymeti üzerinden, reayadan para istemeleri yasak olduğu gibi, bu dirlik sahiplerinin öşrü reyanın zimmetinde bırakıp piyasa fiyatı üzerinden bedellerini tahsil etmeleri de şiddetle men edilmiştir⁸³.

Adilceviz Sancağı'nda hâsıl edilen hububat ürünlerinden devletin genellikle müslüman ahaliden 1/10, gayri müslim ahaliden ise 1/5 oranında hububat öşrü alındığı anlaşılmaktadır. 1556 tarihli defterde sadece Adilceviz Nahiyesi'ne bağlı Erzifâk köyünden ve Ahlat Nahiyesi'ne bağlı Pağdoş ve Sor köyleri ile Ahlat Şehri'nde müslümanlar için hububat öşrü 1/8'dir. 1571 tarihli defterde ise Ahlat Nahiyesi'ne bağlı Pağdoş, Kırklar, Baba Merdan ve Kerâzgir köylerinin öşür nisbeti 1/8'dir bu

⁸² Mehmet Ali Ünal, *XVI Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 119-120.

⁸³ Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, s. 55-56.

köylerden sadece Kerâzgir köyü Ermenilerden müteşekkil olup diğerleri müslüman köyleridir.

ab- Bağ öşrü

Üzüm bağlarındaki her teğekden (kök) alınan vergidir. 1556 yılında Adilcevaz Sancağı'ndaki bağlarda bulunan her 100 kökten genellikle 6 akçe *resm-i bağat* alındığı tespit edilmektedir. Ancak çok yaygın olmasa da, bazı köylerde 100 kökten 4 akçe alındığına rastlanmaktadır⁸⁴.

Resm-i bağat Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her bölgesinde *bağ bozu mu* zamanı alınır⁸⁵.

Yukarıda çeşitli vesilelerle izah ettiğimiz üzere Adilcevaz Sancağı'ndaki bağ ve bahçelerin kızılbaz saldırıları sırasında harap olması münasebetiyle incelediğimiz dönemin büyük bir kısmında vergiden muaf olduğu görülmektedir. Bu muafiyet 1554 yılından daha öncelere gitmektedir. Zira 13 Şubat 1554 ve 12 Mayıs 1554 tarihli iki buyruldu kaydında, Van şehri ve Van'ın çevresindeki bazı köylerin ahalisinin kızılbaz yıkımı yüzünden bağ ve bahçelerinin harap olmasından dolâyı buraları şenletmelerinin sağlanması amacıyla Adilcevaz bağları gibi vergiden muaf tutulmaları isteğine olumlu cevap verildiği görülmektedir⁸⁶.

1556 tarihli defterde ise Adilcevaz ve Ahlat şehrindeki bağ ve bahçeler ile Koğos-ı Ülya, Koğos-ı Süfla, Ekin, Dekis ve Derahpür köylerinin daha önceden gelen uygu-

⁸⁴ Bkz. bu bölümün *Bağcılık ve Meyve-Sebze Üretimi* kısmı.

⁸⁵ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *D.T.C.F.D.*, c. V, Ankara, 1947, s. 489.

⁸⁶ *Kepeci* 210, s. 305; *Kepeci* 211, s. 93.

lamanın bir devamı olarak resm-i bağatdan muaf oldukları kaydedilmiştir⁸⁷.

ac- Meyve ve Sebze Öşrü

Meyve üretiminden alınan öşür 1/7 oranındadır. Ancak *Harameynü's-Şerifeyn Evkafı* içinde bulunan Ahlat Nahiyesine bağlı *Adabağ* köyünde bu oran 1/10 oranındadır.

Resm-i besatin ve yonca ise hububat öşrü gibi genellikle gayri müslimlerden 1/5, müslümanlardan ise 1/10 oranındadır.

ad- Resm-i Küvâre (Resm-i Kovan)

Arıcılık faaliyeti gösterenlerin mahsulünden yani bal-
dan alınan vergidir. Bu vergi *resm-i asel*, *resm-i kovan*,
resm-i zenbûriye ve *öşr-i kovan* olarak da anılmaktadır.

Adilcevaz Sancağı'na ait defterlerde genellikle *resm-i küvâre* olarak kaydedilmiş ancak seyrek de olsa *resm-i kovan* olarak da anılmıştır. Kovan öşrü köy ve mezra'a hâsılları içinde kaydedilmiş ve oranı müslümanlardan 1/10, gayri müslimlerden ise 1/5 oranında tespit edilmiştir. Adilcevaz Sancağı'nda kovan resmi toplanan köyler ve bunların ödedikleri vergiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 36: Kovan Vergisinin Köylere Göre Dağılımı.

Köyün Adı	Nahiyesi	1556 (akçe) ⁸⁸	1571 (akçe) ⁸⁹
Hacı Güvendâk	Adilcevaz	-	100
Kara Şeyh	Adilcevaz	20	65
Kâsûh	Adilcevaz	-	40
Ağans Mezra'ası	Ahlat	30	30
Baba Merdan Zâviyesi Vakfı	Ahlat	-	60 (18)
Bayındır Zâviyesi Vakfı	Ahlat	10	-
Ergirân	Ahlat	10	-
Kırklar	Ahlat	50	200 (1/8)
Körrûn	Ahlat	-	20
Mehranc Mezra'ası	Ahlat	10	90
Pağdoş	Ahlat	20	12,5 (1/8)
Sor	Ahlat	300	-
Şeyh Abdurrahman Zâviyesi (Ahlat şehrinde)	Ahlat	50	-

⁸⁸ Tapu-Tahrir 297, s. 31, 67, 70, 72.⁸⁹ Kuyûd-ı Kadîme 202, Vr. 17-20

Tablo 36: Devam

Köyün Adı	Nahiyesi	1556 (akçe)	1571 (akçe)
Şeyh Yoldaş Zâviyesi Vakfı (Ahlat şehri yakınında)	Ahlat	50	-
Vanek Mezra'ası	Ahlat	10	10
Toplam		560	637,5

2- Şahsa Bağlı Vergiler

Osmanlı devletinde mirî arazi rejiminin uygulandığı yerlerde kişilerin sosyal ve iktisadî durumlarına göre birtakım vergiler verdikleri bilinmektedir. Bu vergiler şahsın ekip biçtiği toprağın büyüklüğüne göre değişebildiği gibi, evli veya bekâr olup olmamasına veya mensup olduğu dine göre de artıp veya azalabiliyordu.

Osmanlı Devleti vergilerin tarh ve tevziinde merkezî ve devletin bütününe şamil olmak üzere bir vergi sistemi uygulamamıştır. Vergi oranlarının belirlenmesinde ilgili bölgenin iktisadî durumu, örf ve adetler, toprağın verimliliği, jeopolitik konumu ve iklim şartları da göz önünde bulundurularak her sancak ve hatta daha küçük idarî birimler için bile ayrı ayrı vergi kanûnnâmeleri vücûda getirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bölgelerin husûsiyetine göre tertip ettiği bu vergi sisteminin özelliğinden dolayı Adilcevâz Sancağı'ndaki vergi çeşitleri ve oranları da diğer bölgelerden farklılık arz edebilmiş; hatta devletin birçok sancağında görülen bir kısım vergiler buradan toplanmamıştır.

Osmanlı vergi sistemi içerisinde şahsa bağlı vergiler müslümânlar için genellikle *resm-i çift*, *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred*den ibârettir. Gayri müslimler için ise

cizye, *resm-i ispençe* ve *resm-i ırgadiyyeden* müteşekkildir. Ancak Adilceviz Sancağı'ndaki müslüman halkın uzun süren Osmanlı-Safevî mücadelesi esnasında büyük eziyetlere mâruz kalması, birçok insanın ölmesi ve ziraî alanlar ve meskenlerin tahrip edilmesi sebebiyle, hem nüfus bakımından azalması hem de iktisadî bakımdan oldukça fakir bir hale gelmesi, devletin Adilceviz Sancağı'ndaki müslüman halka incelediğimiz dönemin tamamında özellikle şahsa bağlı vergiler hususunda muafiyet tanımmasını gerektirmiştir. Öyle ki Adilceviz Sancağı'na bağlı köy ve mezra'a hâsıllarının hiçbirisinde *resm-i çift*, *resm-i bennâk* ve *resm-i mücerred* gibi *baş akçesi* çeşidinden hiçbir vergiye tesadüf edilmemiştir. Bu muafiyet durumu tahrir defterlerine kaydedildiği gibi⁹⁰ diğer belgelere de çeşitli vesilelerle sirayet etmiştir⁹¹. Bu sebeple Adilceviz Sancağı'ndaki şahsa bağlı vergiler sadece burada bulunan tek gayri müslim unsur olan Ermenilerin verdikleri *cizye*, *ispençe*, ve *ırgadiyyeden* ibarettir.

a- Resm-i İспенçe-i Gebrân

İспенç resmi çeşitli araştırmalarda farklı şekillerde tanımlanmıştır. Müslümanlardan alınan *resm-i çift* eşdeğer olarak gayri müslimlerden alınan bir vergi olarak tanımlandığı gibi⁹², *bennâk* resmine karşılık geldiği de ifade edilmiştir⁹³. Bazı yerlerde, *cizye* ve *ispençenin* aynı verginin değişik zamanlardaki adları olduğu da ileri sürül-

⁹⁰ *Tapu-Tahrir* 297, s. 5, 7, 12, 25, 70, 74.

⁹¹ *Kepeci* 210, s. 305; *Kepeci* 211, s. 93.

⁹² Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 507.

⁹³ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", *Belleten*, c. XXIII, S. 92, T.T.K., Ankara, 1959, s. 604.

mehtir⁹⁴ ki bu tanımlama Adilcevaз Sancağı için geçerli değildir.

XVI. yüzyılda bazı sancaklarda, *her harac-güzâr nefer başına yirmi beşer akçe ispenç resmi* alındığı da görülmektedir⁹⁵. XVII. yüzyıla ait bir kanun dergisinde, *zımmiden alınan baş vergisine ispençe derler* şeklindeki kayıtlara da rastlanmaktadır⁹⁶.

Bütün bu tanımların ışığı altında Adilcevaз Sancağı'ndaki uygulamanın da farklı olmadığı ve gayri müslim vergi mükelleflerinden nefer başına 25'er akçe alındığı tespit edilmektedir. Bu miktar köy ve mezra'a hâsılları ile *nefs-i şehir* gelirleri içerisinde kaydedilmiştir. 1556 yılında Adilcevaз Sancağı'ndaki Ermeni vergi nüfusu 2.189'dur bu durumda toplam resm-i ispençe geliri ise 54.725 akçe olmaktadır. Bu miktar 1605 tarihli defterde 42.000 akçe olarak kaydedilmiştir⁹⁷. Kişi başına alınan ispençe resminin hiç artmadığını düşünürsek 1605 yılında Adilcevaз Sancağı'ndaki toplam Ermeni nefer sayısının en az 1.680'e kadar düştüğü kabul edilebilir.

b- Resm-i İrgadiye

İrgatlık, köylünün sipahiye yapacağı hizmeti ifade etmektedir. *İrgatlık resmi* ise, kanunnâmelerle tayin edilen hizmet süresinin paraya tahvil edilmiş şeklidir.

⁹⁴ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*:598, Ankara 1985, s. 115.

⁹⁵ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 132.

⁹⁶ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, c. LV, S. 213, Ankara 1991, s. 386.

⁹⁷ *Tapu-Tahrir 730*, s. 44.

Irgadiye, Doğu Anadolu'daki sancaklar için Osmanlı öncesinden intikal etmiş bir vergi olarak görülmektedir. Doğu Anadolu'daki sancakların ilhak edilmesinden sonra yapılmış tahrir defterlerinin başında bulunan kanunnâmelerde bu verginin daha önce de var olduğu ve devam ettirildiği kaydedilmektedir. Bu sebeple, irgadiye resminin Akkoyunlu hükümdarı *Uzun Hasan* döneminde ve belki daha önceleri de, Doğu Anadolu'nun birçok bölgesinde uygulamada olduğunu söylemek mümkündür⁹⁸.

Adet-i irgadiye olarak da anılan bu vergi çeşidi, ilk zamanlarda raiyyetin *sahib-i arza* belirli birkaç gün bedenen hizmet etmesi şeklinde tatbik edilmiştir. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından sonra, evli olan müslim-gayri müslim bütün raiyyetten 6'şar akçe olarak tahsil edilmeye başlanmıştır⁹⁹.

Van Eyaleti'nin merkez sancağı olan Van Sancağı'nda da 1571 yılında bu verginin evli raiyyetten 6'şar akçe olarak tahsil edildiği görülmektedir¹⁰⁰. Ancak bu verginin Adilceviz Sancağı'ndaki tahsili bu uygulamaları teyid etmemektedir. Zira Adilceviz Sancağı'nda vergi mükellefi olan *her gayri müslim neferden* 6 akçe olarak toplanmış, müslüman reayadan *resm-i irgadiyye* adıyla bir vergi toplanmamıştır¹⁰¹.

c- Cizye ve Harâc

Gayri müslim halk içinde belli birtakım şartları taşıyan kimselerden kişi başına alınan vergidir. Bu vergi türüne

⁹⁸ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 134-135.

⁹⁹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 135; Ahmet Nezih Turan, *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı*, s. 124.

¹⁰⁰ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 1/b-10/b.

¹⁰¹ *Tapu-Tahrir* 297; *Kuyûd-ı Kadime* 202 vr. 16-19.

halk arasında *harac* denildiği ve resmi vesikalarda da zaman zaman bu isimle zikredildiğine rastlanmaktadır¹⁰².

Ancak cizyenin gayri müslim nüfus üzerine askeri hizmet mukabelesinde tarh olunan bir vergi, bu askeri vazifenin ise *harâc* olarak adlandırıldığına da rastlanmaktadır. Bu durumda, cizye ödemekle mükellef gayri müslim reayanın askeri vazifelerine *harâc*, ellerindeki araziye ise *harâciye* denilmektedir¹⁰³.

Buluğ çağına ermiş, iş gücü sahibi ve 300 akçelik malı olan her gayri müslim cizye vergisini ödemekle mükelleftir¹⁰⁴. Cizyenin dışında özellikle Doğu- Anadolu'da bir kısım Ermeniler *cizye-i marhasiyye* veya *cizye-i murahasiye* adı altında *maktu* bir vergi ödüyorlardı. *Marhasiyye* ödeyenler ispençeden muaf tutulmuşlardır¹⁰⁵.

Cizye resmi Osmanlı Devleti'nin her yerinde ve her zaman aynı miktarda alınmamıştır. Meselâ, Kanunî zamanında 60-75 akçe arasında iken IV. Murad'ın saltanatının sonunda 333 akçeye kadar yükselmiştir¹⁰⁶.

¹⁰² Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", s. 371.

¹⁰³ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, Kısım 1, Der-sa'adet 1328, s. 21-23.

¹⁰⁴ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 493-494.

¹⁰⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 61-62. Mehmet Ali Ünal, bu verginin Hristiyan din adamlarından alındığını ileri sürmektedir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 133.

¹⁰⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 133.

Adilcevaz Sancağı'ndaki cizye gelirleri *hâss-ı hümayûn* içinde idi. 1540 yılında bu miktar 32.655 akçe olup, *mah-sûl-ı cizye-i gebrân der-livâ-i Adilcevâz ma'a marhassıye* olarak kaydedilmiştir¹⁰⁷. 1556 tarihli tahrir defterinde Adilcevaz Sancağı'nın toplam cizye-i gebrân geliri 76.615 akçedir. Bu tahrirden önceki tahrirde ise -ki muhtemelen 1553'den öncedir- 59.745 akçedir¹⁰⁸, yani 1540-1556 yılları arasında Adilcevaz Sancağı cizye-i gebrân gelirinin istikrarlı bir artış içerisinde olduğu görülüyor. 1605 yılındaki cizye-i gebrân geliri Van Sancağı içindeki padişah hâssı içinde yazılmış ve 634.127 akçe olarak kaydedilmiştir¹⁰⁹. Ancak bu cizye miktarının Adilcevaz Sancağı ile birlikte *Erciş, Van ve Bargiri* sancakları ile bu sancaklara bağlı *Vastan, Gevar, Erçek ve Amuk* gibi nahiyelerini de kapsaması sebebiyle¹¹⁰, sadece Adilcevaz Sancağı'ndan alınan verginin miktarını ve nefer başına kaç akçe alındığını tespit etmek zorlaşmaktadır.

1556 yılına kadar cizye-i gebrân vergisinin kişi başına 35 akçe olarak toplandığını tespit etmek mümkündür. Zira 1556 yılında Adilcevaz Sancağı'ndaki toplam 2.189 nefer Ermeni'nin verdiği toplam cizye miktarı 76.615 akçedir ki kişi başına 35 akçe düşmektedir. Bu yıldan sonraki cizye rakamlarına sahip olamadığımız için birşey söylemek durumunda değiliz. Ancak XVII. yüzyılın başlarında bütün Van Eyaleti için cizye miktarının kişi başına 100 akçenin üzerinde olduğu daha önceki çalışmalarımızda tespit edilmiştir¹¹¹.

¹⁰⁷ *Tapu-tahrir* 208, s. 56.

¹⁰⁸ *Tapu-Tahrir* 297, s. 3.

¹⁰⁹ *Tapu-Tahrir* 730, s. 2.

¹¹⁰ *Tapu-Tahrir* 730, s. 2.

¹¹¹ Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 297-298.

3- Hayvancılıkla İlgili Vergiler

a- Adet-i Ağnam

Osmanlı Devleti'nde reyanın elindeki koyun ve keçiler için alınan vergiye *adet-i ağnam* denilmektedir. Bu vergi, *resm-i merâ'i* veya *resm-i ganem* olarak da adlandırılmaktadır¹¹².

Bazı küçük farklılıklar dışında devletin bütün bölgelerinde 2 koyuna 1 akçe olarak alınan adet-i ağnam vergisinin Adilceviz Sancağı'nda da incelediğimiz dönemde aynı şekilde ve miktarlarda tahsil edildiği görülmektedir¹¹³. Adet-i ağnam vergisi alınırken, koyun kuzusuyla bir olarak addedilir ve kuzu için ayrı bir vergi tahsil edilmezdi. Adilceviz Sancağı'ndaki adet-i ağnam geliri defterlere oldukça az bir miktarda kaydedilmiştir. 1556 yılında Adilceviz Sancağı'ndaki birçok köy resm-i ağnamdan muaftır. Bu sebeple bu gelir kaleminin değeri çok fazla olmamıştır. 1556 tarihli tahrirde Adilcevâz Nahiyesi'nin yıllık adet-i ağnam geliri 2.000, Sarusu Nahiyesi'nin 8.000 Ahlat Nahiyesi'nin ise 2.500 akçedir¹¹⁴. Bu miktarların dışında sadece Ahlat Nahiyesi'ne bağlı Ersonk köyü hâsılı içinde 100 akçelik bir adet-i ağnam gelirine rastlanmıştır¹¹⁵. Cemaatler ise adet-i ağnamlarını maktu olarak vermektedirler.

1571 yılında bu muafiyetin yavaş yavaş kalktığı anlaşılmaktadır. Zira 1556 yılında adet-i ağnam kaydedilme-

¹¹² Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 485.

¹¹³ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 16-19; *Tapu-Tahrir* 730, s. 4 ; *Mühimme* 81, s. 143.

¹¹⁴ *Tapu-Tahrir* 297, s. 12, 23, 28.

¹¹⁵ *Tapu-Tahrir* 297, s. 64.

yen bazı vakıf köylerin hâsılları içinde ağnam resmine rastlanmaktadır. Bu yılda Kâsuh köyü hâsılı içinde 200, Pağdoş Köyü'nde 50, Mehranc Mezra'ası'nda 20, Kırklar Köyü'nde 500, Baba Merdan Köyü'nde 50 ve Kerâzgir Köyü'nde 300 akçelik bir adet-i ağnam geliri mevcuttur¹¹⁶.

1605 tarihli icmâl defterde Adilceviz ve Sarusu ağnam vergisinin bir kısmının 34.000 akçe olduğu kayıtlıdır¹¹⁷. Ahlat Nahiyesi adet-i ağnam geliri ise bu tarihte 20.000 akçe olup Muş Sancağı dirlikleri içinde yazılan Tekmân Mirlivâsı hassının içindedir¹¹⁸. 1605 yılına ait bu rakamlar da adet-i ağnam muafiyetinin terkedildiği izlenimini vermektedir.

b- Resm-i Köm (Ağıl Vergisi)

Ağıl, koyun ve keçi gibi küçük baş hayvanların konduğu üstü açık ve etrafı çit ve çalı-çurpu ile çevrili yer manâsındadır. Koyun ve keçiye sahip olan reaya ve sürü sahipleri adet-i ağnam vergisinden başka, dirlik sahibine ayrıca *ağıl hakkı* da ödemektedir. Ağıl vergisi, bazı yerlerde *kışlak resmi* ile birlikte addedilmiştir¹¹⁹. Bu vergi *resm-i köm* olarak da kaydedilmiştir¹²⁰.

Köm veya ağıl olarak adlandırılan yerler bazı kişilerin uhdesinde olup genellikle maktu' olarak tahsil edilmektedir. 1556 yılında Adilceviz'daki *Bâh* adlı mevkiideki köm Adilceviz Kalesi müstahfızlarından İbrahim'in elinde olup

¹¹⁶ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 16-19.

¹¹⁷ *Tapu-Tahrir* 730, s. 44.

¹¹⁸ *Tapu-Tahrir* 730, s. 84.

¹¹⁹ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 484.

¹²⁰ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 16/b; *Tapu-Tahrir* 297, s. 34.

havâss-ı hümayûna yıllık 30 akçe ödemektedir¹²¹. 1571 yılında Kâsûh Köyü'ndeki Mesih Kömü ise Mustafa b. Garib adlı kişinin elinde olup yıllık 30 akçeyi Şeref Bey Zaviyesi'ne ödemektedir¹²². Bu iki örnekten köm veya ağılların yıllık 30 akçe olarak belirlenmiş bir gelirleri olduğu anlaşılmaktadır.

c- Yaylak ve Kışlak Resmi

Sürülerini başka dirlik sahiplerinin bölgelerinde otlatan veya yaylatan sürü sahipleri, göçebeler veya yörüklerden yılda bir defa olmak üzere alınan vergidir. Bu vergi bazı yerlerde sürü başına 1 koyun, bazı yerlerde ise akçe olarak alınmaktadır¹²³.

Adilcevaz Sancağı'ndaki yaylak resimleri padişah hâss-ı içinde kaydedilmiştir. *Satı Gölü, Cebel-i Süpân, Sarusu, Erciş ve Aladağ* yaylaklarında yaylayan her taifeden adet olduğu üzere 300 koyuna 1 âlâ koyun (değeri 40 akçe olan) *resm-i yaylak* olarak alınmaktadır. Bu yaylakların 1556 yılındaki 1 yıllık geliri 30.000 akçe olarak tespit edilmiştir¹²⁴.

1556 tarihli tahrir defterinde Sarusu Nahiyesi'ne bağlı Kara Kilisa Köyü'nde bulunan *Kürdili Aşireti* havâss-ı hümayûna yıllık 2.000 akçe *resm-i yaylak* ödemektedir. Havâss-ı hümayûna ait olan yaylaklarda yaylayan taifeler bu meblağı yaylak eminlerine ödüyorlardı¹²⁵.

121 *Tapu-Tahrir* 297, s. 34.

122 *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 16/b.

123 Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 509-510.

124 *Tapu-Tahrir* 297, s. 34.

125 *Tapu-Tahrir* 297, s. 61.

Her sürünün 300 koyundan müteşekkil olduğu bilinmektedir. 1556 yılında toplam 32.000 akçelik resm-i yaylak geliri bulunmaktadır. 1 koyunun değeri ise 40 akçe olarak tespit edilmiştir. Buna göre Adilceviz Sancağı'nda yaylayan 800 sürü ve 240.000 koyun bulunmaktadır.

1605 tarihli icmâl defterde *Cebel-i Süpân Yaylağı* 1556 tarihli uygulamadan farklı olarak sancakbeyi hâssî içinde yazılmıştır. *Satı Gölü Yaylağı* resmi bu defterde bulunmamaktadır. Cebel-i Süpân Yaylağı'nın bir yıllık *maktu'* geliri ise 10.000 akçedir¹²⁶.

d- Resm-i Çayır

Sancaktaki bazı mirî çayırlardan hayvanlarını otlatmak için istifade edenlerden resm-i çayır adı altında bir vergi alınmaktadır. Bu vergi zaman zaman *maktu'* olarak da tahsil edilebiliyordu.

Maktu' olarak toplanan ve defterlere *mahsûl-ı çayır* olarak kaydedilen çayırılık gelirleri ile *resm-i çayır* olarak toplanan vergilerin miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 37: Adilceviz Sancağı'ndaki Mirî Çayırılıklar ve Gelirleri.

Yeri	Nahiyesi	1556 ¹²⁷	1571 ¹²⁸	1605 ¹²⁹
Kerâzgir	Ahlat	300 (R)	200 (R)	-
Satı Göl	Adilceviz	500 (M)	-	6.000 (M)

¹²⁶ *Tapu-Tahrir* 730, s. 44.

¹²⁷ *Tapu-Tahrir* 297, s. 34, 39, 63, 64, 70, 74.

¹²⁸ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 18/b, 19/b.

¹²⁹ *Tapu-Tahrir* 730, s. 42-44.

Tablo 37: Devam.

Yeri	Nahiyesi	1556	1571	1605
Ahlat çayırı	Ahlat	850 (M)	-	1.000 (M)
Aktaş çayırı	Ahlat	50 (M)	-	400 (M)
Ali Deste Çayırı	Ahlat	800 (R)	-	800 (M)
Hataköm	Ahlat	200 (R)	-	-
Ersonk	Ahlat	100 (R)	-	-
Mehranc Mezra'ası	Ahlat	40 (R)	50 (R)	-
Toplam		2.840	250	8.200
(R): Resm, (M): Maktu'				

Bu çayırların bir kısmı *biçim çayırı* bir kısmı ise *otlak*-tır. Bu çayırlarda arıcılık faaliyetinde bulunan ve kovanla-rını bırakanlar da devlete vergi vermekle mükelleftirler.

1556 tarihli mufassal defterdeki bilgilere göre Adilceviz yakınındaki *Satı Göl Çayırı* Adilceviz'da sâkin olan sancakbeyi, kul taifesi, tımarlı sipahiler, azebler ile Adilceviz Kalesi müslüman ve gayri müslim ahalinin es-kiden beri otlağı olup, bunlar buralarda hayvanlarını ot-latmalarının yanısıra arıcılık faaliyetlerinde de bulunmuş-lardır. Bu çayırda istifade etmelerine karşılık her yıl 500 akçelik *maktu'* bir meblağı havâss-ı hümayûn eminlerine teslim etmektedirler. *Satı Göl çayır*ındaki çayırların biçilmesi de *Ulusân Taifesi*'ne verilmiştir. Zikr olan taife çayırı biçmeden önce çayır etrafında bir yere konaklayıp, çayırı biçtikten sonra bölgeyi terketmektedir. Bu çayırın biçimi sırasında *çayırı mukata'aya aldık diyü* kimsenin

mani olmaması ve Ulusân Taifesi'nin de şehir halkına rahatsızlık vermemesi kanundu¹³⁰.

Ahlat şehri etrafında olan çayırliklar 1556 tarihinde 850 akçe ile 1605 tarihinde ise 1.000 akçe maktu' bedel ile yine şehirdeki müslim ve gayri müslim ahalinin istifadesine sunulmuştur. Bu meblağın hâvass-ı hümayûn emînlerine nakit olarak verilmesi şayet nakit ödeme mümkün olmaz ise 5 part¹³¹ otlakta 1 part vermeleri kanundu¹³².

e- *Resm-i Kiyâh-ı Yonca*

Köy ve mezra'a hâsılları içinde zikredilen bir diğer vergi çeşidi *resm-i kiyâh-ı yonca*dır. Bu vergi zaman zaman *resm-i yonca* ve *besâtin* olarak birlikte yazılmış bazen de *resm-i kiyâh* ve *yonca* olarak defterlere kaydedilmiştir. Hayvan yemi olarak kullanılan ot ve yoncanın biçiminden elde edilen vergi olup, otluk öşrüne bedeldir. Bu verginin *maktu'* olarak toplandığına rastlamadık. Köy ve mezra'a hâsılları içindeki miktarı 1556 tarihli mufassal defterde bütün Adilceviz Sancağı'na şamil olmak üzere 6.043 akçedir.

Resm-i kiyâh ve yoncanın köylere göre dağılımı ise aşağıdaki tabloda verilmiştir:

¹³⁰ *Tapu-Tahrir* 297, s. 34.

¹³¹ 30 burmadan müteşekkil ot yığınının *part* denmektedir.

¹³² *Tapu-Tahrir* 297, s. 39.

Tablo 38: Adilcevaz Sancağı'ndaki Yonca ve Ot Ver-
gisinin Dağılımı.

Köyün Adı	Nahiyesi	1558 ¹³³ (Akçe)	1571 ¹³⁴ (Akçe)
Arinçküs	Adilcevaz	252	-
Atrun	Adilcevaz	100	-
Kara Keşiş	Adilcevaz	100	-
Kâsûh	Adilcevaz	-	300
Peşnekömür	Adilcevaz	100	-
Süpân-ı Süflâ	Adilcevaz	60	-
Adabağ	Ahlat	120	-
Ağağ	Ahlat	366	-
Ağans Mez- ra'ası	Ahlat	50	50
Ağire	Ahlat	200	-
Baba Merdan Zâviyesi	Ahlat	-	30
Bayındır Zâviyesi Vakfı	Ahlat	20	-

¹³³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 14, 16, 18, 20, 22, 29, 30, 32, 33, 41, 43, 44, 46-48, 63, 70, 72, 74.

¹³⁴ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 17-19.

Table 38: Devam.

Köyün Adı	Nahiyesi	1558 (Akçe)	1571 (Akçe)
Ergirân	Ahlat	20	-
Ernis	Ahlat	82	-
Hacı Güvendâk	Ahlat	-	60
Hanûk	Ahlat	120	-
Hataköm	Ahlat	100	-
Hozberek	Ahlat	83	-
Kermûh	Ahlat	1.134	-
Kırklar	Ahlat	100	500
Madtofans	Ahlat	100	-
Norşin	Ahlat	402	-
Pağdoş	Ahlat	30	130
Purhuns	Ahlat	234	-
Soğurt	Ahlat	50	-
Şeyh Yoldaş Zâviyesi (Ahlat şehri yakınında)	Ahlat	90	-
Teygut	Ahlat	3000	-
Veştunk	Ahlat	600	-
Zigâk	Ahlat	1.230	-

Tablo 38: Devam.

Toplam		6.043	770 ¹³⁵
--------	--	-------	--------------------

4- Arızî Vergiler

Osmanlı Devleti'nde bazı vergiler zuhurata bağlı olarak alınıyordu. Bu tür vergilerin önceden ne kadar tahakkuk edeceği bilinmediğinden defterlere tahminî olarak kaydedilirlerdi.

a- Bâd-ı Hevâ

Osmanlı vergi sistemindeki *cürm-i cinâyet*, *resm-i arûsâne*, *resm-i tapu*, *resm-i tapu-yı zemin* ve *adet-i deşt bânî* gibi vergiler, ancak bu vergilerin alınmasını gerektiren şartlar oluştuğunda muhatabından tahsil edilebiliyordu. Bu sebeple, zikredilen vergilerin hepsi *bâd-ı hevâ* adı altında tahmini bir yekûn ile ilgili yerin hâsılı içinde defterlere kaydedilmiştir.

1556 yılında şehirlerdeki bâd-ı hevâ gelirleri sancakbeyi hâssı içinde yazılmıştır. Havâss-ı hümayûna ait köylerdeki *bâd-ı hevâ* gelirleri köyün hâsılı ile birlikte padişaha, vakıf köylerdeki bâd-ı hevâ gelirleri ise ilgili vakfa aitti. Bâd-ı hevâ gelirleri ilgili yerlerin şehir veya köy hâsılı içinde kaydedildiği için burada ayrıca toplam miktarları üzerinde durmayacağız.

1605 yılında Ahlat ve Sarusu Nahiyeleri'ne ait *bâd-ı hevâ* gelirlerinin yarısını sancakbeyi, yarısını ise padişah ile serbest tımâr ve ze'amet sahipleri tasarruf ediliyordu.

135

Sadece vakıf köylerin hâsılları içinde kaydedilen yonca vergisini ihtiva etmektedir.

Vakıf köylerdeki bâd-ı hevâ gelirleri ise tabii olarak vakıflara aittir (Bkz. Tablo 21).

Bâd-ı hevâ gelirleri başlığı altında 1556 yılında genellikle cürüm ve cinâyet vergisi bulunmaktadır. Sadece Adilceviz şehri ve aşiretlerin hâsılları içinde arûsâne resmi de bâd-ı hevâ gelirlerinin içerisinde yazılmıştır¹³⁶. Zikredilen vergi çeşitleri ise şunlardır:

aa- Cürüm ve Cinâyet

Osmanlı ceza kanununa göre suçlular işledikleri suçun derecesine ve mali kudretlerine göre para cezası ödemeye mahkûm edilirdi¹³⁷. Şer'i mahkemelerde yargılanıp suçu sabit olanlar bağlı bulundukları tımâr sahibine veya subaşılara *cerîme* ödemek zorundaydı.

ab- Resm-i Arûs (Resm-i Arûsâne)

Serbest tımâr sahiplerinin ve beylerbeylerin, nikâhlanan kız veya dul kadınların babalarından aldığı vergidir. Tımâr sahipleri veya kale askerlerinin kızları evlendikleri zaman bu vergiyi beylerbeyleri alırlardı.

Adilceviz Sancağı'nda resm-i arûs vergisinin nasıl toplandığı hususunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bir fikir vermesi açısından, 1571 yılında Van Sancağı'nda evlenen kızlardan 30 akçe *resm-i arûsiyye* alındığını belirtelim¹³⁸. 1553-1554 (961) tarihli *asesiyye-i Van* kanûnuna göre ise, evlenen mümine veya kâfire bakire kızlar için 18, dul kadınlar için ise 10 akçe *asesiyye* de tahsil ediliyordu¹³⁹.

¹³⁶ *Tapu-Tahrir* 297, s. 11, 37-38.

¹³⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 149-150.

¹³⁸ Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 303.

¹³⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 5, s. 183.

b- *Resm-i Tapu-yı Zemin*

Çiftlik tasarruf eden reayanın, miktarı mahalline göre değişen ve bir defaya mahsus olmak üzere *sahib-i arz'a* vermekle mükellef olduğu vergiye *resm-i tapu* denilmektedir. Bu vergi genellikle arazinin bir yıllık mahsûlâtının kıymeti olarak takdir edilmiştir¹⁴⁰.

Tapu resmi ödeyen çiftçi, ekip biçtiği toprağın bir nevi daimi ve irsî kiracısı hüviyetini kazanıyordu¹⁴¹.

Resm-i tapu-yı zemin ödeyen reayanın ekip biçtiği topraklar ise yarım çiftten az olan topraklardır. Genellikle her 2 dönüme 1 akçe *resm-i tapu-yı zemin* ödenirdi¹⁴². Adilcevaz Sancağı'nda tapu resmine rastlanmamıştır. Bu sebeple reayanın ekip biçtiği toprakların genellikle yarım çiftten az olduğunu söylemek mümkündür.

Tahrir defterlerinde köylerin hâsılları içerisine *resm-i tapu-yı zemin ma'a deşt-bânî* şeklinde âdet-i deşt-bânî ile birlikte kaydedilmiştir.

c- *Âdet-i deşt-bânî*

Herhangi bir şahsın at veya davarının başka bir kişinin ekinine girip zarar vermesi halinde, hayvan sahibinin ödediği para cezasıdır. Zarar gören ekin sahibine, hayvan sahibi bir tazminat ödediği gibi, suçun işlendiği yerin dirlik sahibine de *âdet-i deşt-bânî* vermek zorunda idi¹⁴³.

¹⁴⁰ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 151.

¹⁴¹ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Aşırılarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, s. 44.

¹⁴² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 151.

¹⁴³ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 149.

Bu verginin de ne zaman zuhur edeceği belli olmadığından her köyün hâsılına bir miktar *âdet-i deşt-bânî* kaydedilmiştir.

5- Ticarî Vergiler

a- *Bâc-ı Ubûr (Bâc-ı Kavâfil)*

Bir bölgeye giren fakat mallarını orada satmayıp başka bir bölgeye geçen kervanlardan alınan transit geçiş vergisidir. Hangi mallardan ne kadar *bâc-ı ubûr* vergisinin alınacağı kanunnâmelerle belirlenmiştir.

Defterlere *bâc-ı 'ubûr-ı kavâfil*¹⁴⁴ *bâc-ı kavâfil*¹⁴⁵ veya *bac-ı 'ubûr, kavâfil-i 'ubûr*¹⁴⁶ şeklinde kaydedilmiştir. 1556 tarihli defterdeki bilgilere göre her yükden *bâc-ı ubûr* olarak 30'ar akçe tahsil edilmektedir.

Bu vergi sadece Adilceviz şehrinde alınmakta olup yıllık toplam geliri şöyledir:

1540 yılında 10.000 akçe, 1556 yılında 5.000 akçe, 1582 yılında 8.000 akçe ve 1605 yılında yine 8.000 akçedir. Bu gelir kaynağı 1540 ve 1556 yılında sancakbeylerine, 1582 yılında ze'amet sahibi Hüseyin Kethüdâ'ya, 1605 tarihinde de hâvâss-ı hümayûna kaydedilmiştir¹⁴⁷.

İran tarafından gelen kervanlar, şayet Diyarbekir istikametine gidiyorsa ve Van Gölü'nün güneyini dolaşmayı tercih ediyorsa Van ve Bitlis'de *bâc-ı ubûr* ödüyorlardı. Ancak bu yol çok sık kullanılmıyor genellikle Van-Erciş-

¹⁴⁴ *Tapu-Tahrir* 208, s. 56.

¹⁴⁵ *Ruznamçe* 58 (sayfalar numaralanmamıştır); *Tapu-Tahrir* 730, s. 43.

¹⁴⁶ *Tapu-Tahrir* 297, s. 11.

¹⁴⁷ *Tapu-Tahrir* 208, s. 56; *Tapu-Tahrir* 297, s. 11; *Ruznamçe* 58; *Tapu-Tahrir* 730, s. 43.

Adilcevaz- Ahlat-Tatvan-Bitlis yolu tercih ediliyordu. Bu durumda Adilcevaz'da da bâc-ı ubûr vergisi ödüyorlardı. Van Gölü'nün güneyini tercih eden kervanlardan Mahmûdî ve Zeriki beylerinin *sancağımızdan ubûr idersiz* diyerek kanuna aykırı olarak vergi talep ettiklerine rastlanıyordu. Bu itibarla, Van ve Diyarbekir beylerbeylerine hükümler gönderilerek, bu beyleri İran tarafından gelen bazergânlardan bâc ve gümrük talep etmemeleri yolunda uyarmaları emredilmiştir¹⁴⁸.

Yukarıda verdiğimiz bâc-ı ubûr gelirleri düşüktür. Zira 1577 yılında Bitlis Sancağı'na ait bâc-ı ubûr geliri iltizama verilmiş ve bu bedel 100.000 akçe olarak takdir edilmiştir¹⁴⁹. Bunun sebebi Bitlis'e Van Gölü'nün hem güneyini hem de kuzey yolunu kullanan kervanların uğraması olmalıdır.

b- Tamga-yı Kayseriyye ve Bâc-ı Kayseriyye

Şehire giren kafielerden yüzde hesabıyla ellerindeki malların değerine göre % 1 akçe bâc-ı kayseriyye, şehrin dışında duran bazergânlardan ise 60 akçede 1 akçe tamga-yı kayseriyye alınmaktadır. 1556 yılında 5.000 akçe değerli bâc-ı ubûr ve kavâfil içinde yazılan bu verginin bu meblağ içindeki miktarı belli değildir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Mühimme 7, 573/1616; Mühimme 14, 233/333.

¹⁴⁹ Mühimme 31, 107/262.

¹⁵⁰ Tapu-Tahrir 297, s. 11.

*c- Tamga-yı Siyah, Bazâr-ı Esb ve Üserâ,
Debbâghâne ve Bâzâr-ı Penbe ve Bâc-ı Ağnam*

Yukarıda zikredilen vergilerin gelirleri genellikle birlikte yazılmışlardır. Bu sebeple biz de tek tek gelirlerinin ne kadar olduğu hususunda bir yanlış aulamaya meydan vermemek için bu vergileri birlikte ele alıp incelemeyi uygun gördük.

Tablo 39: Tamga-yı Siyah ve Diğer Ticarî Vergiler.

Yeri	1540 ¹⁵¹	1554 ¹⁵²	1556 ¹⁵³	1582 ¹⁵⁴	1605 ¹⁵⁵
Adilcevaz	5.000	5.000	20.800	29.000	29.000
Ahlat	-	-	5.500	-	8.000

Adilcevaz şehri tamga-yı siyah vergisi 1540 ve 1554 yıllarında tek başına yazılmıştır. 1556, 1582 ve 1605 yıllarında ise diğer vergilerle birlikte kaydedilmiştir. Ahlat şehrine ait rakamlara ise ihtisab vergisi de dahildir.

Şehre dışarıdan gelen tüccarların mallarını açmadan ge-
çip gitmeleri durumunda bâc-ı ubûr vergisi verdiğini yukarıda izah etmiştik. İşte bu tüccarların mallarını şehre sokup, pazarda satmaları durumunda sattıkları malın cinsine göre ödedikleri vergiye *tamga-yı siyâh* denilmektedir.¹⁵⁶

¹⁵¹ *Tapu-Tahrir* 208, s. 56.

¹⁵² *Maliyeden Müdevver* 17642, s. 395.

¹⁵³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 12, 27.

¹⁵⁴ *Ruznamçe* 58 (sayfalar numaralandırılmamıştır).

¹⁵⁵ *Tapu-Tahrir* 730, s. 43, 56.

¹⁵⁶ Bu vergi mahiyet itibarıyla bölgelere göre farklılık göstermektedir. Meselâ, Harput Sancağı'nda şehre uğrayıp geçen ipek yükünün ölçülüp, bâc-ı ubûr alındıktan sonra her batmanı için 4 akçe tamga-yı siyâh alındığı belirtilmektedir. Bkz. Mehmet Ali

1556 tarihli defterde Ahlat şehrinde bâzâr-ı esb, debbâğhâne, bâc-ı ağnam ve bâzar-ı penbe vergilerinin nasıl alınacağı ise şöyle tarif edilmiştir¹⁵⁷.

Bâzar-ı esb ve üserâ: Şehirde satılan at, katır, eşek, sığır ve esirden % 5 akçe ve ayrıca alandan ve satandan 2,5 akçe alınmaktadır.

Debbâğhâne: Her aşılanan *sahtiyan*, gön ve meşinden 1/10'u alınmaktadır.

Bâzâr-ı Penbe: Satılan panuktan 1/20'si bâzâr-ı penbe olarak alınmaktadır. Ayrıca satılan mor ve diğer yünlerden de 1/20 oranında vergi alınmaktadır.

Bâc-ı ağnam: Koyun satın alan kasaptan 1/4 akçe, satandan ise 3/4 akçe bâc almır. Şehir halkı kış mevsiminde etlik için koyun alırsa 5 koyuna kadar bâc alınmamaktadır. Ancak satan vergisini ödemektedir. Bu verginin 1556 yılındaki yıllık miktarı Ahlat şehrinde 800 akçedir.

Yukarıda zikredilen tamga-yı siyâh ve diğer ticarî vergiler genellikle sancakbeyi hâssı içinde bulunmaktadır. Ancak 1605 yılında Ahlat şehrine ait 8.000 akçelik gelirin 3.000 akçelik hissesi zâim Mehmed'e bırakılmıştır.

Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, s. 154. Gürcistan Vilâyeti Kanûnnâmesinde ise pazarda satılan at, koyun ve sığırlardan alınan vergi olarak kaydedilmiştir. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 7/11, İstanbul 1994, s. 580. 1542 tarihli Erciş ve Bargiri Kanûnnâmesinde ve 1556 tarihli Adilceviz Sancağı tahrir defterinde ise yukarıda yaptığımız tarifi muhteviyatına uygun olarak dışarıdan gelen ve pazarda satılan her türlü maldan alınan vergi olarak ifade edilmektedir. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 5, s. 184, 185; *Tapu-Tahrir* 297, s. 27.

Adilcevaz şehrinin 1605 yılındaki 29.000 akçelik geliri ise Padişah hâssı içerisindeydi.

d- Noktabaşı Mahsûlü

Şehre uğrayan tüccarların taşıdıkları malların her yükünden 2'şer akçe noktabaşı resmi alınmaktadır. Bu verginin Ahlat şehri için bir yıllık *maktu'* geliri 1556 yılında 1.000 akçedir¹⁵⁸.

6- Maktu' Vergiler

Bazı vergi gelirleri *maktu'* olarak tespit edilmiştir. Mükellefler, bu şekilde tespit edilen gelirleri, şartlar ne olursa olsun, belirlenmiş miktar kadar ödemek zorunda idi.

a- Kilise Mahsûlü

Muhtelif köylerde bulunan kiliselerin etrafında yapılan ziraî faaliyetler de vergilendiriliyordu. *Maktu'* olarak belirlenen bu vergiler çeşitli dirlik sahiplerine bırakılmıştır. Kiliselerin toplam geliri 1556 yılında 5.000 akçe, 1605 yılında ise 9.000 akçedir. Bu kiliselerin sayısı ise 9'dur.

Tablo 40: Adilcevaz Sancağı'ndaki Kiliseler ve Mukata'a Bedelleri.

Kilisenin Adı	Nahiyesi	1556	1605
Kethellübeş (Elik Köyü'nde) (Z)	Adilcevaz	1.000	-
Vanek (Dekis Köyü'nde) (T)	Adilcevaz	-	1.500
Vanek (Koğos-ı Süflâ köyü yakınlığında) (Z).	Adilcevaz	500	800

Tablo 40: Devam.

Kilisenin Adı	Nahiyesi	1556	1605
Vanek (Süpân-ı Ülya köyü yakınında) (Z)	Adilcevaz	500	2.000
Yakub Köyü Kilisesi (PH)	Adilcevaz	-	700
Vanek (T)	Adilcevaz	-	1.000
Abat Kilisesi (Zigak Köyü'nde) (PH)	Ahlat	1.000	-
Madtovans Köyü Kilisesi (MH)	Ahlat	2.000	-
Piravans (Z)	Ahlat	-	3.000
Toplam		5.000	9.000
(PH) : Padişah hâssı, (MH): Mirlivâ hâssı, (Z): Ze'amet, (T): Tınâr.			

Dikkat edilirse kiliselerin tamamı köylerdedir. Kilise mukata'alarının geliri ise bütün dirlik sahiplerine bırakılmaktadır.

b- Resm-i Asiyâb

Un değirmenlerinden alınan vergidir. Su veya yel ile dönen un değirmenlerinden alınan vergi maktu' olarak belirlenirdi. Değirmenlerden alınan resm-i asiyâb yılda kaç ay dönerse ona göre tespit ediliyordu. Tam yıl (tamam sâl) çalışan değirmenler senelik olarak vergisini öderken yarım yıl (nim sâl) çalışan değirmenler ise yıllık vergisinin yarısını ödüyorlardı.

Adilcevaz Sancağı'nda tam yıl dönen değirmenler için yıllık 60 akçe, yarım yıl dönen değirmenler için ise 30 akçe maktu' vergi belirlenmiştir.

Aşağıdaki tabloda Adilcevaz Sancağı'ndaki değirmen sayısı ve ödedikleri vergiler verilmiştir:

Tablo 41: Adilcevaz Sancağı'ndaki Değirmen Sayısı ve Resm-i Asiyab.

Değirmenin Yeri	Nahiyesi	Sayısı		1556 ¹⁵⁹ (Akçe)	1571 ¹⁶⁰ (Akçe)
		T	N		
Adilcevaz şehri ¹⁶¹	Adilcevaz	5	3	390	-
Adilcevaz yakınında Alaca Atlu Zaviyesi Vakfına ait değirmen	Adilcevaz	1	-	-	-
Arcere	Adilcevaz	-	1	30	-
Daşhun	Adilcevaz	3	-	-	60 (1-T)
Ekin	Adilcevaz	1	1	90	-
Hacı Güvendâk	Adilcevaz	-	1	-	30
Haskündürük	Adilcevaz	-	1	30	-
Norşin Mezra'ası ¹⁶²	Adilcevaz	-	-	100	-

¹⁵⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 11, 14, 17, 20, 27, 29, 35, 43, 50, 68-70, 72.

¹⁶⁰ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 17/b, 19/b, 52/a-54/b.

¹⁶¹ Muafklar hariç.

¹⁶² Bezirhâne ile birlikte yazılmıştır.

Tablo 41: Devam.

Değirmenin Yeri	Nahiyesi	Sayısı		1556 (Akçe)	1571 (Akçe)
		T	N		
Sinan Köyü yakınında Cihanşah Mescidi vakfına ait değirmen	Adilcevaz	1	-	-	-
Sor (Hatuniyye Değirmeni)	Adilcevaz	1	-	Günlük 1 akçe	-
Süpân-ı Süflâ	Adilcevaz	10	-	600	-
Süpân-ı Ülya	Adilcevaz	1	2	120	-
Ahlat şehri	Ahlat	-	13	390	-
Ahlat şehri (Bayındır Zâviyesi vakfına ait harab değirmen)	Ahlat	-	-	Harab	Harab
Ahlat şehri İskender Paşa Evkafı Maksûd Pircük Mescidi'ne ait değirmen	Ahlat	2	-	-	-
Kerâzgir	Ahlat	1	-	-	60
Kermûh	Ahlat	-	6	180	-

Tablo 41: Devam.

Değirmenin Yeri	Nahiyesi	Sayısı		1556 ¹⁶³ (Akçe)	1571 ¹⁶⁴ (Akçe)
		T	N		
Norşin	Ahlat	1	-	60	-
Sübhân yakınında Hacı Hüseyin Haranî Zâviyesi vakfına ait değirmen	Ahlat	1	-	Harab	Harab
Toplam		28	28	1.990	150
(T): Tam yıl çalışan, (N): Nim (yarım) yıl çalışan.					

Değirmen mukata'aları Padişah ve mirlivâ hâssı ile vakıf gelirleri içinde bulunmaktadırlar. Timâr ve ze'amet sahiplerinin dirlik gelirleri içinde değirmen mukata'alarına rastlanmamıştır.

1605 yılında Adilcevaz şehrindeki değirmenlerin yıllık *maktu'* geliri muafırlar hariç 1.000 akçe olup, mirlivâ hâssı içinde bulunmaktadı¹⁶⁵.

c- Resm-i Bezirhâne

Bezirhâne, bulgur değirmenlerine verilen isimdir. Bunlardan resm-i bezirhâne adıyla alınan vergi de *maktu'* olarak belirlenmiştir. Bezirhânelerden alınan yıllık vergi 30-60 akçe arasında değişmektedir. Sancaktaki

¹⁶³ *Tapu-Tahrir* 297, s. 11, 14, 17, 20, 27, 29, 35, 43, 50, 68-70, 72.

¹⁶⁴ *Kuyûd-ı Kadîme* 202, vr. 17/b, 19/b, 52/a-54/b.

¹⁶⁵ *Tapu-Tahrir* 730, s. 44.

bezirhâneler ve ödedikleri vergiler aşağıda bir tablo halinde verilmiştir.

Tablo 42: Adilcevaz Sancağı'ndaki Bezirhâneler ve Resm-i Bezirhâne (1556)¹⁶⁶

Bezirhânenin Yeri	Nahiyesi	Sayısı	Resim (Akçe)
Norşin Mezra'ası	Adilcevaz	1	100 ¹⁶⁷
Horans	Adilcevaz	1	60
Ahlat şehri	Ahlat	5	300
Norşin	Ahlat	1	50
Kermûh	Ahlat	4	200
Kerâzgir	Ahlat	1	30
Toplam		13	740

d- Resm-i Berk Mahsûlû

Van Gölü etrafında bazı bölgelerde göl suyundan oluşan gölcüklerden elde edilen gelirdir ki, muhtemelen balıkçılıkla ilgilidir. Bu gelir kaynağının yıllık hâsılatı mak-tu' olarak 7.000 akçe olarak belirlenmiş ve 3.000 akçelik hissesi 1605 yılında Dester-i Hakânî kâtiblerinden Kâtib Mustafa'nın ze'amet gelirleri içerisinde kaydedilmiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Tapu-Tahrir 297, s. 27, 29, 35, 43, 53, 74.

¹⁶⁷ Değirmen ile birlikte.

¹⁶⁸ Tapu-Tahrir 730, s. 50.

7- Mukata'alar

Mukata'a iltizam usulüne konu olan mali bir birim olup, muhteva ve mekân itibariyle birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşmesini temsil ve ifade eden maliye nazarında normal olarak yıllık nakdi bir gelir yakûnudur¹⁶⁹. Devletin nakit para ihtiyacını temin maksadıyla büyük gelir getiren ve özellikle de şehrsel ekonomiyeye yönelik birtakım gelir kaynakları *mukata'a* olarak hazineye bırakılmıştır. Genellikle havass-ı hümayûna kaydedilen mukata'aların Adilceviz Sancağı örneğinde olduğu gibi sancakbeylerine bırakıldığına da rastlanmaktadır.

a- Boyahâne Mukata'ası

Boyahâneler özellikle dokuma sanayiinde kullanılan ipliklerin boyanması işinde kullanılmaktadır. Osmanlı şehirlerinin büyük bir kısmında boyahânelerin bulunması XVI. yüzyılın en önemli sanayii kolunun dokumacılık olduğunu ve oldukça yaygın bir hale geldiğini göstermektedir.

Adilceviz ve Ahlat şehirlerinde de birer boyahâne mevcuttu. Boyahâne mukata'ası sancakbeyi hâssı içinde olup, yıllık gelirleri şöyledir:

¹⁶⁹ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Bildirileri*, (Hacettepe Üniversitesi Yayınları) Ankara 1975, s. 232.

Tablo 43: Adilcevaz ve Ahlat'taki Boyahâne Mukata'aları.

	1540 ¹⁷⁰	1554 ¹⁷¹	1556 ¹⁷²	1605 ¹⁷³
Adilcevâz	12.000	12.000	12.000	21.168
Ahlat	-	-	6.000	24.000 ¹⁷⁴

Boyahâne mukata'aları 1540, 1554 ve 1556 tarihinde sancakbeyi hâssı içerisindeydi. 1605 tarihinde Adilcevaz şehrindeki boyahâne mukata'ası yine sancakbeyi hâssı içinde yazılmıştır. Ancak şehirdeki boyahâne mukata'ası hisseler haline getirilerek tımâr ve ze'amet sahiplerine bile verilmiştir. Meselâ bu mukata'anın 499 akçelik hissesi tımâr sahibi olan Hüseyin'in dirlik geliri içerisindeydi¹⁷⁵.

b- İhtisâb Mukata'ası

Çarşı ve pazardaki fiyatlarla alışverişin kontrolü işine *ihtisâb*, bu denetim işini yapan görevliye ise *muhtesib* denilmektedir¹⁷⁶. Muhtesib, narhları kontrol etmek, ölçü ve tartı aletlerinin kontrolünü yapmak ve hileli satış yapan esnafı cezalandırmak gibi görevler ifa ediyordu.

¹⁷⁰ Tapu-Tahrir 208, s. 56.

¹⁷¹ Maliyeden Müdevver 17642, s. 395.

¹⁷² Tapu-Tahrir 297, s. 12, 28.

¹⁷³ Tapu-Tahrir 730, s. 44, 75.

¹⁷⁴ 12.299 akçesi dirlik sahiplerine bırakılmıştır.

¹⁷⁵ Bkz. Tapu-Tahrir 730, s. 75.

¹⁷⁶ İhtisab müessesesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılar'da İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dinî ve Sosyal Hayat)*, İstanbul 1987.

Muhtesiblik işini devlet ya iltizama verir veya bu iş için eminler tayin ederdi. İltizam sahipleri ve eminler her yıl devlete defterde yazılı olan belirli bir miktarı ödemek zorunda idi. İşte devletin bu gelir kaynağına *ihtisâb mukâta'ası* denilmekteydi. Muhtesibin geliri ise pazarda satılan mallardan alınan vergiler ile eksik ve hileli mal imâl edenlerle, eksik mal tartanlardan alınacak *cürümler*den oluşmaktaydı¹⁷⁷.

Adilcevaz Sancağı'ndaki ihtisâb mukata'asının yıllara göre dağılımı şöyledir:

Tablo 44: Adilcevaz ve Ahlat Şehirlerindeki İhtisâb Mukata'ası

Şehir	1540 ¹⁷⁸	1556 ¹⁷⁹	1582 ¹⁸⁰	1605 ¹⁸¹
Adilcevaz	8.000 (MH)	8.000 (MH)	14.000 (Z)	14.000 (PH)
Ahlat	-	5.500 ¹⁸² (MH)	-	8.000 (Z)
(MH): Mirlivâ hâssı, (PH): Padişah hâssı, (Z): Ze'amet				

Elimizde Adilcevaz ve Ahlat'a ait müstakil bir kanûn-nâme bulunmadığı için muhtesiblerin ihtisâb vergisini hangi oranlarda topladığı hususunda birşey söyleyemiyoruz.

¹⁷⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 146.

¹⁷⁸ *Tapu-Tahrir* 208, s. 56.

¹⁷⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 11, 27.

¹⁸⁰ *Ruznamçe* 58 (sayfalar numaralanmamıştır).

¹⁸¹ *Tapu-Tahrir* 730, s. 43, 56.

¹⁸² Bâzâr-ı esb, debbâğhâne, bâzâr-ı penbe, tamga-yı siyah ile birlikte yazılmıştır.

c- *Bend-i Mahi Mahsûlü*

Bend-i Mahi çayındaki balıkçılık faaliyetlerinden elde edilen gelirdir. Yıllık toplam geliri 5.000 akçe olarak kabul edilmiştir. Bu mukata'anın geliri 1605 yılında zaim Süleyman'ın ze'amet gelirleri içinde bulunmaktadır¹⁸³.

Evliya Çelebi, Van Gölü'ndeki balıkların bollaşarak binlercesinin yılda bir defa bir ay müddetle *Bend-i Mahi* nehrine akarak *Bend-i Mahi Ziyaretgâhı*'nda toplandığını ve buranın bir balık dalyanı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Van defterdârının bir vazifeli ile buradan toplanan balıkları tuzlattırıp İran tarafına sattırdığı ve elde edilen gelirin Van Kalesi kulları ile çevredeki diğer kalelerin askerlerinin mevâcib ödemelerine tahsis edildiğini belirtmektedir¹⁸⁴.

V- PARA VE FİYATLAR

1- Para

Osmanlı para sisteminin temelini *akçe* denilen sikkenin oluşturduğu bilinmektedir. İlk sikkeler 0,37 dirhem yani 1,136 gram ağırlığında kesilmişti. Buna göre 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesiliyordu¹⁸⁵.

İncelediğimiz dönemin geçerli para birimi de akçedir. Bütün malî kayıtlarda para birimi olarak akçe kullanılmıştır. İlk akçenin kesiminden araştırma dönemimizin sonuna kadar akçenin değer seyrinde birtakım düşüşler yaşanmış-

¹⁸³ *Tapu-Tahrir* 730, s. 48.

¹⁸⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* 3-4, vr. 238/b.

¹⁸⁵ Mustafa Öztürk, *Orta Anadolu'da Fiatlar (1785-1860)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1985, s. XXII.

tır. 1520-1600 yılları arasında akçenin değer seyri şöyle olmuştur¹⁸⁶.

AKÇE

YILI	100/adet	Ağırlığı (gr)
1520	457	0,672
1570	490	0,627
1575	426,5	0,720
1585	800	0,384
1600	950	0,323

Görüldüğü üzere 1520 yılında 100 dirhem gümüşten 457 akçe kesilirken 1600 yılında % 100'den fazla oranda bir değer kaybına uğrayarak 100 dirhem gümüşten 950 akçe kesilmiştir.

2- Fiyatlar

Adilceviz Sancağı'nda üretilen ziraî ürünler ve çeşitli yiyecek maddelerinin fiyatları hususundaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Zira ziraî ürünlerden sadece buğday ve arpanın miktarı ve değeri birlikte verilmiştir. Meyve ve diğer yiyecek ürünlerinin miktarları verilmediği için fiyatlarını tespit etmek mümkün değildir. Ancak yine de elde ettiğimiz kıt bilgilerle bazı ürünlerin fiyatlarını vermeye çalışalım.

1556 tarihli defterde, 1 kile buğdayın narh fiyatı 16 akçedir. 1 kile arpanın fiyatı ise 12 akçedir. İstisnai olsa da bu fiyatların daha düşük olduğuna da rastlanmaktadır. Meselâ Adilceviz Nahiyesi'ne bağlı Erzifâk Köyü'nde buğda-

¹⁸⁶

Mustafa Öztürk, *Orta Anadolu'da Fiyatlar (1785-1860)*, s. XXVII-XXVIII.

ym 1 kilesine 8, arpanın 1 kilesine ise 5 akçe narh fiyatı verilmiştir¹⁸⁷.

Bu fiyatlar 1571 tarihli evkaf tahrir defterde de aynıdır¹⁸⁸.

Sadece Ahlat Nahiyesi'ne bağlı Zağgi Köyü'nde rastladığımız darının 1 kilesi ise 1556 tarihinde 6 akçedir¹⁸⁹.

Adilceviz kilesinin kaç kg. olduğu hususunda ise bir ipucu elde edemedik. Ancak bir fikir vermesi bakımından 1 Van kilesinin 102.4 kg. olduğunu ifade edelim¹⁹⁰.

1556 yılında mîrî yaylaklarda yaylayan taifeler 300 koyuna 1 âlâ koyun veriyorlardı ki bu koyunun değeri 40 akçedir. Aynı tarihli defterde Bâlâ Kürdî Cema'atı'nın havâss-ı hümayûna 50 akçe kıymeti olan 120 koyun verdiği ifade edilmektedir¹⁹¹. Bu iki kayıttan anlaşıldığı kadarıyla 1556 tarihinde Adilceviz Sancağı'nda 1 iyi koyunun fiyatı 40-50 akçe civarındadır.

3- Kiralar

Vakıflara ait bazı gayri menkullerin kiraya verilmesi sebebiyle, Kiralar hakkında bilgi edinmek mümkündür. 1556 tarihli defterde vakıflara ait gayri menkullerin sadece sayısı verilmiş gelirleri ise toplu yazılmıştır. Bu sebeple bu defterden kiralarla ilgili müşahhas bilgi edinmek zordur. 1571 tarihli evkaf defterde bazı vakıfların gelir kaynakları içerisindeki gayri menkullerin kiralari yıllık olarak veril-

¹⁸⁷ *Tapu-Tahrir* 297, s. 22.

¹⁸⁸ *Kuyûd-ı Kadime* 202, vr. 16-19.

¹⁸⁹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 32.

¹⁹⁰ Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 311

¹⁹¹ *Tapu-Tahrir* 297, s. 34, 38.

miştir. Bu defterdeki bilgilere göre 1571 yılında Adilcevaz ve Ahlat şehirlerindeki kiralar şöyledir¹⁹²:

Tablo 45: Adilcevaz ve Ahlat Şehirlerinde Kiralar,

Kiralan Şeyin Cinsi	Yeri	Kirası (yıl-lık/akçe)
Hâne	Adilcevaz şehri	20-100
Ahır	Adilcevaz şehri	200
4 bâb oda	Adilcevaz şehri	100
Dükkân	Adilcevaz şehri	18-180
Bağ	Adilcevaz şehri	20-120
Zemin	Adilcevaz şehri	8-160
Nalband Dükkânı	Adilcevaz şehri	48
Hamam	Adilcevaz şehri	8.000
Hamam	Ahlat şehri	1.200
54 adet dükkân	Ahlat şehri	4.164

Kiralanayan gayri menkullerin bulundukları yer, büyüklükleri ve fizikî durumları birbirlerinden farklı olduğu için tabiatıyla kiraları da farklılıklar arzetmektedir. Ancak Van şehri ile kıyaslandığında bu kiraların çok düşük olduğu görülmektedir. Zira Van'da bir evin kirası 1.500, bir bağın kirası 560, 1 dükkânın kirası 400 ve bir ahırın kirası 360 akçeye kadar çıkmaktadır. Bütün bunların şehrin iktisadî zenginliği ile ticarî hayatının canlılığı ile orantılı olduğunu da ayrıca belirtelim.

SONUÇ

Adilceviz Sancağı, XVI. yüzyılda Van Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olup, 3 nahiyeden müteşekkildir. Bu nahiyeler kısa süren bazı değişiklikler hesaba katılmaz ise *Adilceviz*, *Ahlat* ve *Sarusu'dur*. Bunlardan Adilceviz ve Ahlat'ın köklü tarihe sahip olan birer merkez kasabaları bulunmasına rağmen, Sarusu Nahiyesi köy ve mezra'alardan müteşekkil coğrafi bir makândır.

Van beylerbeyliğine bağlı bazı sancakların *ocaklık* suretiyle tasarruf edildiği bilinmektedir. Ancak Adilceviz Sancağı devamlı olarak *Klasik Osmanlı Sancağı* statüsünde kalmış ve Osmanlı ümerası tarafından yönetilmiştir. Bu da bize Adilceviz Sancağı'nda güçlü mahalli hanedanların olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Adilceviz Sancağı'nın sınırları dahilindeki yerlerin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden önceki dönem içerisinde birçok askerî taarruza maruz kaldığı ve Necmeddin Eyyûb ve Celaleddin Harzemşah gibi yine müslüman olan unsurların, buralardaki müslüman nüfusu katliam denilebilecek derecede imha ettikleri tespit edilmektedir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonraki dönem içerisinde yine yaklaşık 20 yıl süreyle (1534-1552) Safevîlerin siyasî ve askerî baskısına maruz kaldıkları görülmektedir. 1552 yılında Ahlat şehri ve kalesi Safevîler tarafından tamamen yıkılmış, Adilceviz ise şiddetli bir muhasara altında kalmıştır. Bölgenin bu baskılardan kurtulması ise ancak 1555 Amasya Muahedesi'nden sonra olabilmektedir. Amasya muahedesinden sonra yapılan tahfîrde bölgenin adeta harabeye dönmüş halini görmek mümkündür. Öyle ki bu yılda Ahlat şehrinde ibadet yapılabilecek bir tek camii olup bu ise muhtemelen harab bir vazî-

yettedir. Ancak bir mescit ve zaviyeler bu görevi üstlenmektedir. Sancağın önemli şehirlerinden olan Ahlat 1552 yılında yaşadığı olaydan sonra eski kalenin bulunduğu yerden gölün kıyısına doğru kaymış ve burada yeni bir kale yapılarak iskâna açılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz 2 camii de bu kalede inşa edilmiştir.

Daha önce Müslüman halkın bulunduğu köyler ise adeta boştur. Ancak 1571 ve 1605 tarihli tahrirlerde bu durumun değiştiği ve bu dönemde Ahlat'ta iki caminin tamamlandığını tespit edebiliyoruz. Aynı gelişmelerin Adilceva'z'da da yaşandığı müşahade edilmektedir. Bunun yanısıra köy sayısında da yaklaşık % 50 oranında bir artış söz konusu olup tamamına yakını Türk ve Müslüman nüfus tarafından iskân edilmektedir.

Mesela Adilceva'z Nahiyesi'ne bağlı Taşhun köyünün 1556 tahririnde 8 nefer olan Müslüman vergi nüfusu 1571 tarihinde 21'e çıkmıştır. Bunun yanısıra 1556 tarihinde bir mezra'a olan Baba Merdan, 1571 tahririnde köy olarak kaydedilmiş ve 9 Müslüman vergi nüfusu tarafından iskân edilmiştir. Bu tür örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Adilceva'z Sancağı'nda inceleme döneminizin başındaki olumsuz gelişmelerin XVII. yüzyılın başlarında kısmen iyileşmeye gittiğini tespit etmekle beraber yeterli olmadığını da söyleyebiliriz. Bölge fiili bir istilaya maruz kalmamakla beraber, XVI. yüzyılın son çeyreğinde devam eden Osmanlı-Safevî mücadelesinin bir huzursuzluk yaratması da tabiidir. Bu sebeple incelediğimiz dönemde hem halkın maruz kaldığı eski felaketlerin yaralarını sarmak hem de nüfusu burada tutmak gayesiyle devletin birçok vergi muafiyeti getirdiği tespit edilmiştir. Bu muafiyetin bir tezahürü olarak XVI. yüzyıl boyunca Adilceva'z Sancağı'ndaki Müslüman halktan *baş akçesi* alınmamıştır.

Adilceviz Sancağı'nda iskânın daha çok şehirlerde ve bu şehirlerin etrafındaki köylerde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Süphan Dağı'nın güney eteklerinde de birçok köy bulunmaktadır. Sancağın kuzey kısmındaki Sarusu Nahiyesi'nde nüfus daha çok Sarusu Çayı'nın havzasında bulunmaktadır. XVI. yüzyılda coğrafi bir mekân olan Sarusu bugün küçük bir yerleşim yeridir.

Sancakta bulunan ve hayvancılıkla uğraşan aşiret ve cemaatlar Satı Gölü, Cebel-i Süpan, Erciş, Sarusu ve Aladağ yaylaklarında yaylağa çıkmaktadırlar. Bunlardan Aladağ'ın İlhanlıların yaylağı olduğu da bilinmektedir. Sancaktaki aşiretlerden başka Ulusan taifesinden bazı aşiretlerin Adilceviz'daki Satı Gölü çayırlarını biçtikleri ve çayır etrafında konaklayıp ot biçimini yaptıktan sonra bölgeyi terkettiği anlaşılmaktadır. Ulusan Taifesi'nin bölgeye gelip gitmesi sırasında bir huzursuzluk yaşanmaması için şehir halkının bunlara mani olmaması, taifenin de şehir halkına rahatsızlık vermemesi kanundu. Öyleki yaylağa gidip gelen koyun sayısı yaklaşık 250.000 civarında olabiliyordu.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Adilceviz ve Ahlat şehirleri 4 asır boyunca çeşitli aralıklarla geçirdiği felaketlerin yarasını sarmaktadır. Ahlat halkı kendine yeni bir yer aramakta ve gölün kıyısına doğru inmektedir. Gölün kıyısında yeni bir kale yapılmakta ve bu kalenin içerisine yeni dinî ve sosyal müesseseler inşa edilmektedir. Aynı faaliyet Adilceviz şehrinde de kalenin yeniden tamir edilmesi ve yeni camilerin yapılması şeklinde görülmektedir. Bu faaliyetlerin devletin de katkısı ile XVI. yüzyılın sonunda belli bir noktaya geldiği anlaşılmaktadır. Bu yüzyılın sonunda Adilceviz Kalesi'nin tamiri tamamlanmış ve yeni bir camii (Zal Paşa Camii) inşa edilmiştir. Ahlat'ta yeni kale ve dış surların yapımı tamamlanmış bu kale içerisine 2 cami ve 1 büyük hamam yapılmıştır. Bu yeni yapıların yapılması ile şehir ahalisinin artık daha güvenli bir ortamda dinî, sosyal

ve ticarî faaliyetlerini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Öyle ki 1556 yılında şehirlerin etrafındaki ziraî alanların vergilendirilmesi olan *nefs-i şehîr* geliri 20.980 akçe iken bu rakam 1605 tarihinde yaklaşık 4 kat artarak 86.000 akçeye çıkmıştır. Ticarî hayatın gelişmesi ise buradaki bâc-ı ubur, ihtisab resmi ve pazar faaliyetlerinden alınan vergilerin fazlaşmasından anlaşılabılır (Bkz. TABLO 20).

Osmanlı şehirlerinde görülen boyahânelerin Adilcevaz ve Ahlat şehirlerinde de bulunduğu ve dokumacılıkta kullanılan ipliklerin bu boyahanelerde kesintisiz olarak ve artarak boyandığı da boyahane mukata'alarının artan gelirlerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Un ve bulgur değirmenleri ise ihtiyaçlara cevap verebilecek sayıda olup bir kısmı yılın 6 ayında bir kısmı ise yılın tamamında halka hizmet vermektedirler.

Adilcevaz Sancağı'ndaki bütün yerleşim yerlerinde toplum hayatının getireceği bazı münferit küçük hadiselerin dışında halkın kendi arasında hiçbir sürtüşme içerisinde olmadığı görülmektedir. Ermeni ve Müslüman halk arasında dinî farklılıktan kaynaklanan hiçbir olumsuz olaya rastlanmamaktadır. Ermeni nüfus büyük bir hoşgörü içerisinde buralarda hayatlarını sürdürmekte kendi kethüdalarını seçip merkeze arzedeabilecek kadar da bugün birçok ülkede bile görülmeyecek demokratik bir ortam içinde yaşamaktadırlar.

Adilcevaz Sancağı'nda yaklaşık 21 zâviye bulunmaktadır. Zâviyelerin gelen geçen yolculara yiyecek ve yatacak yer hususunda yardımcı oldukları malûmdur. Belli bir tarikatın şubesi olan bu zâviyelerde dinî eğitim verildiği ve birçok dervişin buralarda şeyhlerinin yanında bulunduklarını söyleyebiliriz. Daha ziyade şehre yakın mmtıkalarda olan bu zâviyelerin özellikle şehrin harab olmasından sonra yeni camiler yapılmaya kadar özellikle ibadet hususunda halka yardımcı oldukları tespit edilmektedir.

Araştırmamızdan çıkarılan en önemli sonuç, jeopolitik konumun ve coğrafi mekânın Şehirler üzerinde yarattığı tesirlerdir.

Adilcevaz ve Ahlat şehirleri ve özellikle ortaçağ İslâm dünyasının en önemli şehirlerinden biri olan Ahlat'ın hem Doğu Anadolu'nun kapısı sayılabilecek bir mevkiide, hem de kültür ve medeniyet bakımından ileri bir düzeyde olması bölgeye komşu olan siyasî güçlerin her zaman burayı ele geçirme isteği içerisine girmesine sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki XII. yüzyıldaki o muhteşem Ahlat XVI. yüzyılın ortalarında yerini değiştirme ihtiyacını hissedecek kadar harap olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİV KAYNAKLARI

1- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığıa- *Tapu-Tahrîr Tasnifi*

No: 208, 297, 313, 730, 818.

b- *Mühimme Defterleri*No: 1, 2, 3, 4, 7, 12, 14, 15, 18, 21, 22, 23, 24, 27, 30,
31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 53, 62, 72, 74, 79, 80, 81, 86.c- *Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi*

No: 563, 2775, 17642.

d- *Kâmil Kepeci Tasnifi*

Divan Kalemî No: 81

Ruus No : 209, 210, 211, 212, 213, 215, 218,
219, 220.

Ruus (K. B.) No : 262, 263.

Tahvil Kalemî No : 293, 297.

e- *Ruznamçe Defterleri Tasnifi*

No: 58, 98, 169, 206, 326, 424, 501, 552.

f- *Bab-ı Asaî Kalemîleri Kataloğu Divân-ı Hümâyûn
Kalemî (A. DVN)*

Dosya No: 3 (Vesika No: 9, 10, 22).

g- *Bab-ı Asaî Kalemîleri Kataloğu Nişancı (Tahvil) Kalemî (A. NŞT).*

Dosya No: 1 (Vesika No: 27).

h- *Bab-ı Defteri, Anadolu Muhasebesi Kalemî (D.AMH)*

Defter No: 24935, 24.949.

ı- *İbnü'l-Emin Tasnifi*

Askerî No: 18/2-a, 28.

2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Kuyûd-ı Kâdîme No: 109, 202, 343.

3- Topkapı Sarayı Arşivi

E. 4745/1.

II. KLASİK KAYNAKLAR

1- Vekayinâmeler

Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, (Suryanca'dan İngilizce'ye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1981.

Solak-zâde Mehmed Hamdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Hazırlayan: Vahid Çabuk), c. II, Ankara 1989.

Şeref Han, *Osmanlı-İran Tarihi*, (Arapça'dan çeviren: Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1971.

2- Seyahatnâme ve Risaleler

Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Al-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 69.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (İbrahim b. Mehmed eliyle kopya edilmiştir) c. 3-4, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat No: 305, 1719-1720 (H. 1132).

Nasır-ı Hüseyin, *Sefernâme*, (Çeviren Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1985.

III- TETKİK ESERLER

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif-i Kavâidi*, Kısım 1, Der-Sa'adet, 1328, s. 21-23.

Akdağ, Mustafa; "Tunâr Rejiminin Bozuluşu", *D. T. C. F. D.*, c. III, Ankara 1945.

_____; *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi (1452-1559)*, c. 2, 2. Baskı, Ankara 1979.

Akgündüz, Ahmet; *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 4, İstanbul 1992.

_____; *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 5, İstanbul 1992.

_____; *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 7, İstanbul 1994.

Altun, Ara; "Ahlâk Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1989, s. 19-23.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, Ankara 1990.

Azapapağı, Ali Rıza; "Anadolu Türk Tarihinde Ahlat", *GAP ve DAP Projeleri Çerçevesinde Vangölü*

Havzası, Ahlat Kültür Vakfı Yayımları No: 4, Ankara 1993, s. 85-88.

Barkan, Ömer Lütfi; "Öşür Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1979.

_____ ; "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İ. Ü. İ. F. M.*, c. 2, S. 1-2, İstanbul 1941, s. 20-59, 214-247.

_____ ; *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları (Kanunlar I)*, c. 1, İstanbul 1943.

Baykara, Tuncer; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988.

Beldicanu, Nicoara; *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1985.

Beygu, Abdurrahman Şerif; *Ahlat Kitâbeleri*, İstanbul 1932.

Bilgiç, E.-Öğün, B.; "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *Anatolia (Anadolu)*, S. VII., Ankara 1966.

_____ ; "Adilcevâz Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. XXI-1, Ankara 1974, s. 31-35.

Bulduk, Üçler; "16 Yüzyılda Çorum Sancağı-II (Dirlikler)", *OTAM*, S. 6, Ankara 1995.

Çadırcı, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

Çağatay, Neşet; "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *D. T. C. F. D.*, c. V, Ankara 1947, s. 483-511.

Deny, J.; "Sancak", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, 2. Baskı, İstanbul 1979, s. 186-189.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c. 8, İstanbul 1988 (Karakoyunlular bahsini Mustafa Çetin Varlık yazmıştır).

Emecen, Feridun M.; *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.

Ercan, Yavuz; "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, c. LV, S. 213, Ankara 1991, s. 371-391.

Erdoğan, Mehmet Akif; "Beyşehir Sancağı İcmal Defteri", *Belgeler*, c. XIII, S. 17, Ankara 1988.

Ergenç, Özer; *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

Fekete, L.; "Türk Vergi Tahrirleri", *Belleten*, XV/42, Ankara 1947, s. 299-325.

Genç, Mehmet; "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Bildirileri*, (Hacettepe Üniversitesi Yayınları), Ankara 1975, s. 231-288.

Göyünç, Nejat; "Van", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1986, s. 194-202.

Güçer, Lütü; *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

İnalçık, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.

_____; "Osmanlılar'da Raiyyet Rüşumu", *Belleten*, c. XXIII, S. 92, Ankara 1959, s. 575-610.

_____; *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, 2. Baskı, Ankara 1987.

Kafesoğlu, İbrahim; "Ahlât ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. I, S. 1-2, İstanbul 1950, s. 167-191.

Karamağaralı Beyhan; *Ahlât Mezartaşları*, Ankara 1992.

Kazıcı, Ziya; *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dinî ve Sosyal Hayat)*, İstanbul 1987.

Kılıç, Orhan; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tercihâtı*, Elazığ 1997.

_____; *730 Numaralı Van, Adilcevâz, Muş ve Bitlis Livâları Tımâr İcmâl Defteri (I. Ahmed Dönemi)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 1989.

_____; "Osmanlı Döneminde Van ve Yöresi Yer Adlarına Bir Bakış (1558-1606)", *Yakın Tarihimizde Uluslararası Sempozyumu*, 2-5 Nisan 1990 Van, Ankara 1990, s. 189-214.

_____; "Van Ulu Camii'nin Tarihi Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 130, İstanbul 1997, s. 56-60.

_____ ; XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648), Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları No: 6, Ankara 1997.

Kunt, Metin; *Sancağtan Eyaletle, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.

Kütükoğlu Bekir; *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri I (1578-1590)*, İstanbul 1962.

Miroğlu, İsmet; *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.

Ocak, Ahmet Yaşar; "XIV. Yüzyılın Ahlatlı Ünlü bir Sufi Feylesofu Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlati", *Anadolu'da Türk Mührü Ahlat*, Ankara 1993, s. 21-28.

_____ ; "Zaviye", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul 1986.

Ortaylı, İlber; *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994.

Ögel, Bahaeddin; Yıldız Hakkı Dusun; Kırzioğlu Fahrettin; Eröz, Mehmet; Kodaman, Bayram; Çay, M. Abdulhalûk; *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, 2. Baskı, Ankara 1986.

Özdemir, Rifat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.

Öztürk, Mustafa; *Orta Anadolu'da Fiatlar (1785-1860)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1985.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1-2-3, İstanbul 1983.

Polat, Ümit; "Tarih İncisi Ahlat", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 126, İstanbul 1997. s. 23-28.

Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. III, (Çeviren: Fikret Işıltan), Ankara 1989.

Sertoğlu, Midhat; *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986.

Sevgen, Nazmi; *Anadolu Kaleleri*, c. I, Ankara 1959.

Süleyman Sabri Paşa; *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, 3. Baskı, Ankara 1982.

Sümer, Faruk; "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, c. L, S. 197, s. 447-494.

_____ ; *Kara Koyunlular*, c. I, Ankara 1984.

_____ ; *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.

Şemseddin Sami; *Kamusu'l-Alâm*, c. 4; İstanbul 1311.

Turan, Şerafettin; *Kanûnî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

Tabak, Nermin; *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul 1972.

Talay, Aydın; *Bizim Eller Van*, İstanbul 1988.

Tuncer, O. Cezmi; "Bitlis Adilcevâz Eski Cami", *Önasya*, c. VII, S. 73, Eylül 1971.

Turan, Ahmet Nezihi; *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.

Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.

_____ ; *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, 2. Baskı, T. T. K., Ankara 1988.

Türkay, Cevdet; *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, 2. Baskı Ankara 1984.

_____ ; *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, 2. Baskı, Ankara 1984.

_____ ; *Osmanlı Tarihi*, c. 2, 4. Baskı, Ankara 1983.

Ünal, Mehmet Ali; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989.

Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tettebbuat, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1928.

Yaşa, Recep; *Bitlis'te Türk İskânı (XII.-XIII. Yüzyıl)*, Ankara 1992.

Yazıcı, Tahsin; "Safeviler", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, İstanbul 1986. s. 53-59.

Yediylıldız, Bahaeddin; *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 598, Ankara 1985.

Yımanç, Mükrimin Halil; "Akkoyunlular", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1986, s. 252-270.

Yurt Ansiklopedisi, "Bitlis Maddesi", c. 2, İstanbul 1982.

EKLER

EKLERİN LİSTESİ

- EK-I : Adilcevaz Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları.
- EK-II : Ahlat Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları.
- EK-III : Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları.
- EK-IV : Adilcevaz Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları.
- EK-V : Ahlat Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları.
- EK-VI : Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve hâsılları.
- EK-VII : Hâsılları Maktu' Olarak Belirlenen Köy ve Mezra'alar.
- EK-VIII : Ahlat Şehri Krokisi.
- EK-IX : Adilcevaz Sancağı İdari Taksimatı Haritası (XVI. Yüzyıl)

Kısaltmalar

- MH : Mirlivâ Hâssı
- PH : Padişah Hâssı
- Z : Ze'amet
- T : Tımâr
- M : Malikhâne
- V : Vakıf
- H : Hisse

EK-I

Adilcevaz Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	-	-	Ağıl	4500 (H)
2	Arcere (MH)	10.809	-	-
3	Arın (MH)	8.056	-	-
4	Arınçküs (MH)	11.882	Arınçküs (PH-Z)	35.000+3.661
5	-	-	Atrun (MH)	18.000
6	Avzor (PH-Z-M)	469 (PH) 469 (Z) 939(M) toplam 1879	-	-
7	-	-	Aygır Gölü (T)	3.000
8	-	-	Cihangir (T)	1.500 (H)
9	Daşhun (V)	300	-	-
10	Dekis (MH)	1.660	-	-
11	Derahpür (MH)	6.412	-	-

EK-I: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
12	-	-	Deravel ve Laburdî (T)	800
13	-	-	Derik ve Kalecik (T)	6.000 (H)
14	-	-	Dikmetaş (T)	1.500 (H)
15	-	-	Diran (T)	1.999
16	Dirican (MH)	5.866	-	-
17	-	-	Düzsür (MH)	23.000
18	Ekin	12.218	Ekin (MH)	16.000
19	-	-	Erhamza (Bargiri MH-Z)	12.128 (MH) 24.384 (Z) toplam 36.512
20	-	-	Erkil (T)	3.000
21	-	-	Ernis (Z)	24.000
22	Erzifâk (MH)	472	-	-
23	Eskisor (MH)	5.350	Eskisor (Bargiri MH)	1.200

EK-II: Devam

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
24	Haskündürük (İ-MH-V)	3.300 (MH) 1.300 (V) toplam 4.600	Haskündürük (T-T)	3.900+2.000
25	Horans (PH-M)	7.921 (PH) 6.512 (M) toplam 14.433	Horans (M)	6.075 (M) (H)
26	İncekesrük (MH-V)	2530 (550 V. rub'-ı hububat)	-	-
27	İrşihor (PH-M)	2.578 (PH) 1.614 (M) toplam 4.192	İrşihor (M)	1.645 (H)
28	-	-	Kara Ören (T)	3.000
29	Kara Keşiş (MH)	6.637	Kara Keşiş (Z)	13.333
30	Kara Şeyh (V)	9.074	-	-
31	Kâsuh (V)	5.571	-	-
32	Koğos-ı Süflâ (MH)	12.677	Koğos-ı Süflâ (MH)	22.336

EK-I: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
33	Koğos-ı Ülyâ (MH-V)	1.937+367	Koğos-ı Ülyâ (MH)	1.818
34	-	-	Kolanis (Bargiri MH)	8.000
35	Kozil (MH)	5.713	-	-
36	Köçeri (MH)	7.469	-	-
37	-	-	Köse Pınarı (T)	7.500
38	-	-	Kürd Viranı (T)	2.000
39	-	-	Mahrûşe (T)	2.00
40	-	-	Manûk (T-T- Z)	1.250 1.250 1.000 (Z) toplam 3.500
41	Mastafa (T)	3.000	Mastafa (T)	3.000
42	-	-	Mescidlü (T- T)	3.000 + 3.000 (H)
43	-	-	Mescidlü (Z)	2.000

EK-I: Devam.

1536			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
44	Mührûr (T)	1.500	-	-
45	Norşin (MH)	12.375	Norşin (Z)	25.183
46	-	-	Ovanik (T)	2.500
47	-	-	Öz (Z)	650 (maktu')
48	-	-	Pertâv (T)	1.500 (H)
49	Peşne Kömür (MH)	10.297	Peşne Kö- mür (Z)	19.640
50	-	-	Pirkân (PH)	11.000
51	-	-	Sırmaz (Z)	1.550 (H)
52	Süpân-ı Süflâ (MH)	3.367	Süphan-ı Süflâ (Z)	4.005
53	Süpân-ı Ülyâ (PH- Z)	264+5.314 (H)	Süphan-ı Ülyâ	15.000
54	Vanek Köçeri (V)	150 (nisf-ı hububat)	-	-
55	-	-	Veştunk (PH)	80.000
56	-	-	Viran Özi (T)	3.200

EK-I: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
57	Viran Gazi (PH)	250 (his.)	-	-
58	-	-	Virane Özi (T)	3.000
59	-	-	Yalaklu (T)	4.500 (H)

EK-II

Ahlât Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsılları

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	Adabağ (V)	4.932	-	-
2	Ağaç (MH-V)	9142+9143 (v. nısf-ı hâsıl) toplam 18.285	-	-
3	-	-	Ağanca (MH)	13.647 (H)
4	-	-	Ağca Ören (Z)	4.000
5	-	-	Ağca Viran (T)	3.000
6	-	-	Ağca Viran (T)	3.000 (H)
7	Ağire (MH)	6.681	-	-
8	-	-	Bosık (T)	1.500
9	Bosık (T)	1.500	-	-
10	Cemaleddin (T)	1.500	Cemaleddin (T)	2.000
11	-	-	Cenûn (Z)	12.000
12	Ciravanik (T)	1.500	-	-

EK-II: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
13	-	-	Dölik (T)	1.500 (H)
14	Ernis (Z)	9.000	Ernis (Z-T)	5.000 (Z) 9.000 (T) toplam 14.000
15	Ersonk (T-PH-M)	740 (T) 1.000 (?) 422 (M) toplam 1.162	Ersonk (T-M-V)	1.419 (T) ta- mamı 2.559
16	-	-	Gütanis (Küdgöz) (T)	1.500
17	-	-	Haçuk (T)	2.000
18	-	-	Hanluca (T)	4.000
19	Hanûk (MH)	5.068	-	-
20	Hataköm (T-V-M)	3.179 (T) 351 (V) 1.054 (M) toplam 4.584	Hataköm (T- M-V)	4.857 (T) geri kalanı mali- kâne ve vakf 9.000
21	-	-	Hazin ve Bazik (T)	3.000
22	-	-	Hinvanik (T)	3.000

EK-II: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
23	-	-	Hokan (Kilisâ) (T)	3.000 (H)
24	Hozberek (Z)	4.500	Hozberek (Z)	6.000
25	-	-	Hulik (Z)	500 (H)
26	-	-	İğik (Z)	4.500 (H)
27	-	-	Kadavas (T)	9.500
28	-	-	Karaağaç (T)	900
29	Kerâzgir (V)	7.499	-	-
30	Kermûh (PH)	54.947	-	-
31	Kırklar (V)	2.716	-	-
32	-	-	Kiraras ve Sercivanik (T)	2.000 (H)
33	-	-	Köçeri (Z)	12.000
34	Körrûb (V)	485	-	-
35	Madtovans (MH)	5.544	-	-
36	-	-	Mir Boğan ve Sadıkyur- du Viranı (T)	3.000 (H)

EK-II: Devam

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
37	-	-	Mirlügân, Çınar ve Ze- bûrdî (T)	3.000 (H)
38	-	-	Monla Ka- sım (T-T)	1.000 (T) 3.000 (T) toplam 4.000
39	Norşin (MH)	20.967	Norşin (Z)	22.432 (H)
40	Pağdoş (V)	674	-	-
41	Param (T)	1.500	-	-
42	-	-	Pirdam (T)	1.500
43	-	-	Puhvanik (T)	1.500
44	Purhus (Z)	22.769	Purhus (PH)	26.119
45	Sifrasor (MH)	2.744	Sifrasor (T)	3.500
46	Soğrut (Z)	7.800	Soğurt (Z)	10.300
47	Sor (MH)	12.762	-	-
48	Teygut (PH)	14.340	-	-
49	Veştunk (PH)	38.569	-	-

EK-II: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
50	-	-	Yakûb (Z)	24.866
51	-	-	Yoğurdyemez (T-T)	1.500 + 500 (H)
52	Zağgi (MH)	866	-	-
53	-	-	Zegnâk (T)	4.000
54	Zigak (PH)	45.483	Zigak (Bargiri MH)	100.000

EK-III

Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Köyler ve Hâsulları

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	-	-	Ağca Viran (T)	2.500 (H)
2	-	-	Agca Viran ve Yurd Kalender (T)	1.000
3	-	-	Ağca Ören, Kalun Ham-sell ve Sam-kay (T)	2.499
4	-	-	Ağcaviran (T-T)	1.000 (T) 4.000 (T) toplam 5.000
5	Ahireşin (T-V)	3.000 (T) 2.900 (V) toplam 5.900	Ahireşin (T)	3.000 (H)
6	Akrecik (T)	6.000	-	-
7	Alurik (T)	1.500	Alurik(su) (T-T)	1.000 (T) 2.500 (T) toplam 3.500
8	Armutlu (T)	3.499	Armutlu (T)	6.000
9	Aslanlı (T)	1.000	-	-

EK-III: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
10	-	-	Aznavor (T)	3.500
11	-	-	Bayramlu (T)	1.000 (H)
12	-	-	Behlül (T)	4.000
13	-	-	Cebraîl Bu- lağı (T)	3.000
14	-	-	Çomaklu (T)	3.000
15	Çomaklu (T-V)	2.000 (T) 1.900 (V) toplam 3.900	Çomaklu (T)	3.000
16	-	-	Değirmenlü (T)	500
17	-	-	Dengetaş (T)	3.000
18	-	-	Depelü (T)	3.500
19	-	-	Derik (T)	3.000
20	Direklü (T)	2.500	-	-
21	-	-	Dirican (Z)	6.000
22	Ersifâk (V)	225 (nıfs-ı hububat)	Ersifâk (Z- V)	400 (Z) 400 (V) toplam 800
23	-	-	Eşek Viranı (T)	500 (H)

EK-III: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
24	-	-	Gelinek (T)	1.500
25	Güleklü	2.000	-	-
26	Güzelce (Akça Meşe) (T)	2.000	-	-
27	Haçlu (Z)	2.000	Haçlu (Z)	2.930
28	-	-	Harmanlu (T)	2.000
29	-	-	İlga (Z)	3.000
30	İn (T)	1.500	-	-
31	-	-	İrvanik (T)	4.000
32	Kâğân (T)	3.500	Kâğân (T)	500 (H)
33	-	-	Kalecik (T)	1.500 (H)
34	-	-	Kalecik ve Şehidlü (MH-T)	3.000 (MH) 1.500 (T) toplam 4.500
35	Kamışlu (T)	5.999	Kamışlu (T)	2.000
36	Kanlıvan (T)	3.000	-	-
37	-	-	Kara Ayvaz (T)	3.000

EK-III: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
38	Kara Ayvanlu (T)	3.000	-	-
39	Kara Kilisa (PH-T)	2.000 (PH) 3.000 (T) toplam 5.000	Kara Kilisa (PH)	2.000
40	-	-	Karakaya (T)	3.000
41	-	-	Kâyhân (T)	1.500 (H)
42	Kılıçlu (T)	1.000	Kılınçlı (T)	2.000
43	-	-	Kızıl Monla (T)	1.000
44	Kızılkaya (T)	1.500	Kızılkaya (T)	2.000
45	Kızılluca (T)	3.000	-	-
46	Korcıbaşı (T)	3.000	Korcıbaşı (T)	2.000
47	-	-	Kozluca (Kaymatluca) (T)	2.000
48	Körce Viran (T)	2.000	-	-

EK-III: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
49	Kuşkaya (Z)	2.000	Kuşkayabaşı (T)	1.500 (H)
50	-	-	Kutluca Vi- ran (T)	2.500 (H)
51	Küçük Dambad (T)	2.000	Küçük Dambad (T- T)	1.000 (T) 2.000 (T) toplam 3.000
52	Kürd Vi- ranı (Z)	2.000	-	-
53	Merkit (T)	2.999	-	-
54	Monla Fethullah (T)	4.500	Monla Fethullah (Z)	6.000
55	-	-	Muradlû (T)	3.500
56	Nasır (T)	5.000	-	-
57	-	-	Norşin (T)	3.000 (H)
58	-	-	Noyırhal (Z)	3.000
59	Onuz (T)	3.000	-	-
60	Örkût (T)	1.500	-	-
61	Pağe (T)	1.999	-	-

EK-III: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
63	Patnos (T)	9.000	Patnos (Kara Hacı ve Burunkışla köyü ile birlikte) (Z-T-MH)	2.000 (Z) 2.000 (T) 10.000 (MH) toplam 14.000
63	Pehlivan (T)	1.000	-	-
64	Pir Harun (T)	1.500	-	-
65	-	-	Pirek (T)	3.000 (H)
66	-	-	Rüşeni (T)	4.999
67	Saranlu (T)	2.000	-	-
68	Seyfeddinlü (T)	2.000	Seyfeddinlü (T-T)	1.500 (T) 1.500 (T) toplam 3.000
69	Sinanyûd (T)	2.000	Sinanyûd (Z)	500 (H)
70	-	-	Sultanluca (T)	5.500
71	-	-	Şeyhlü (T)	3.500
72	Şirvanşeyh (T)	1.999	Şirvanşeyh (T)	2.000 (H)

EK-III: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
73	-	-	Taşluca Bu- lak (T)	1.500
74	Uş (T)	3.000	-	-
75	Uzun Monla (Z)	1.500	-	-
76	-	-	Yakûblu (Z)	7.000
77	-	-	Yusuf Şin (T)	3.500
78	-	-	Zirgelüb (Z)	5.000

EK-IV

Adilcevaz Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	Ahuri (PH-M)	250 (PH) 250 (M) toplam 500	-	-
2	Denkiş ve Sordunlu	3.000	-	-
3	-	-	Dirik (T)	2.499
4	-	-	Dirik, Kale- cik ve Kuş Viran (Z)	7.000 (H)
5	Erşems (PH-M)	250 (PH) 250 (M) toplam 500	Erşems (PH- M)	500
6	-	-	Hardenus (PH)	300
7	-	-	İstinya Çayı- rı, Mehidali ve Harâbe (T)	1.000
8	Kâğdadın (MH)	400	Kâğdadın (T)	2.874
9	-	-	Kalecik (T)	1.148
10	-	-	Karaca Vi- ran (T)	2.500

EK-IV: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
11	-	-	Karaca Vi- ran ve Bozca Pınar (T)	1.500 (H)
12	-	-	Kirnâk ve Taravanik (T)	500
13	-	-	Koyluca Han ve Yolcil Halcık (T)	1.000 (H)
14	-	-	Kozluca Vi- ran ve Küre- van (Veres) (T)	3.000
15	-	-	Köm (Z)	200
16	Mam (PH-M)	250 (PH) 250 (M) toplam 500	Mam (PH- M)	250 (PH) (250) (M) toplam 500
17	Pertav (T- V)	3.000 (T) 3.000 (V) toplam 6.000	-	-
18	-	-	Şeyh Vanik (T)	877
19	-	-	Tayluca (T)	500 (H)
20	-	-	Terhelk (T)	3.000 (H)

EK-IV: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
21	-	-	Urûz (T)	800
22	-	-	Vanek Köçeri (T-V)	1.078 (T)
23	Viran Ga- zi (PH-M)	250 (PH) 259 (M) toplam 500	-	-

EK-V

Ahlât Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	Ağans (V)	440	-	-
2	Ali Deste (Ali Deste çayırı ile birlikte) (PH)	800	Ali Deste ve Mescidlü (PH-Z-Z)	2.000 (PH) 1.000 toplam 3.000
3	Baba Merdan (V)	500	-	-
4	-	-	Baş Ziyaret (T)	800
5	Bocvanik (MH)	1.500	-	-
6	-	-	Çelağ Bulağı (T-T)	1.500 (T) 500 (T) top- lam 1.500
7	-	-	Çürün Merdan (T)	1.000
8	Dölek	1.500	-	-
9	-	-	Gütanis (Z)	1.300
10	-	-	Hangi Viran (T)	5.000
11	-	-	Hanik (T)	1.500 (H)

EK-V: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
12	Harurus (T)	1.499	-	-
13	Hasûk (T)	1.500	-	-
14	-	-	Hazin (T)	1.000
15	-	-	Hevek (PH- T)	1.000 (PH) 1.000 (T) toplam 2.000
16	-	-	Horanik (T)	2.000
17	Hormanik (Z)	1.000	Hormanik (Z)	1.000
18	Kenisa-i Vanek (T)	1.500	-	-
19	Köbas (Z)	1.700	-	-
20	-	-	Köpri (T)	2.000
21	-	-	Kublucâ, Eyne ve Ayn-ı Han- cık (T)	2.000 (H)
22	-	-	Kuşhâne (Saruhan) (T)	900
23	Kürdî (PH)	1.000	-	-
24	Manûk (T)	1.500	-	-

EK-V: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
25	-	-	Maryakis (T)	1.400
26	Mehranc (V)	1.030	-	-
27	-	-	Meşhedlü (T)	500
28	Monla Kasım (T)	3.000	-	-
29	-	-	Sofi ve Os- man (T)	1.500
30	Sornik (Z)	1.00	-	-
31	Sukurd (MH)	2.300	Sukurd (T)	6.000
32	-	-	Taravanik (T)	3.000
33	-	-	Uzu (T)	3.000
34	Vanek (V)	160	-	-
35	-	-	Yasimis (Z)	4.000
36	Yatmış (T)	1.500	-	-
37	Yoğurtye- mez (T)	1.500	-	-

EK-V: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
38	-	-	Yurd Şifalı, Hanik ve Güllüce (T)	1.000

EK-VI

Sarusu Nahiyesi'ne Bağlı Mezra'alar ve Hâsılları

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	Ağca Vi- ran (T)	2.000	Ağca Viran, Depelü ve Köklüce (Z)	1.500 (H)
2	Ağırköm (T)	700	-	-
3	Akça Vi- ran (T)	2.000	-	-
4	Balçıklı ve Akça Meşe (T)	1.500	Balçıklı (T)	1.500
5	-	-	-	-
6	Bozluca ve Kuyu- cuk (T)	4.500	-	-
7	-	-	Cihangir (Z)	1.500 (H)
8	-	-	Çınarluca (Toğuz Bu- lağı) (Z)	2.000
9	Değir- menlü (T)	500	-	-
10	-	-	Deliş (T)	1.500 (H)
11	Depelü (T)	3.000	-	-

EK-VI: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
12	Derik, Ruzdemir ve Dengis (T)	3.999	Derik, Ruzdemir ve Dengis (T)	4.000
13	Enek (T)	1.500	-	-
14	Gölce ve Gedik Viranı (T)	1.500	-	-
15	-	-	Göllüce	1.000
16	-	-	Gözlüce De- re ve Ak Pı- narı (T)	2.000 (H)
17	Hanluca (T)	1.000	-	-
18	Hanluca (T)	1.000	-	-
19	-	-	Harsadlar Viranı ve Kurd Pınarı	3.000 (H)
20	-	-	Hayranik Bulağı ve Ağca Viran ve Harcidek- lü Viranı (Z)	3.000 (H)
21	Kalecik (T)	1.500	Kalecik ve Kulluca (T)	1.500

EK-VI: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
22	-	-	-	-
23	Kamışlu ve Karaca Viran (T)	3.000	-	-
24	-	-	Kancakay ve Göllü Meşih	500
25	-	-	Kancakay ve Körce Viran (T)	2.000
26	Kanlıca (T)	1.500	-	-
27	-	-	Karaağaç	3.000
28	-	-	Karakaya (T)	1.500
29	-	-	Karluca ve Karaağıl (T)	1.500 (H)
30	-	-	Kaya Yasın- dır ve Kara Polad ve Salı Gürfe (Z)	14.000
31	-	-	Kesen Gedlik (T)	1.500
32	-	-	Keşiş Yurdu ve Otlak (T)	500

EK-VI: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
33	-	-	Kızıl Nuh	3.000 (H)
34	-	-	Kozaldın, Egreñçe Kal'a, Kızıl Viran, Ha- cılar Viranı ve Boz Gün (Nök) (Z)	2.500
35	-	-	Kozluca ve Susar (Z)	5.000
36	-	-	Kör Yorvi ve Akbulak (T)	2.000
37	-	-	Körce Viran (T)	1.500
38	-	-	Kürün ve Akbulak (T)	613
39	Moncuk (?) Viranı (T)	2.000	-	-
40	-	-	Sayluca (T)	2.000
41	Sellender ve Kale- cik (T)	3.000	-	-
42	Sorbaş (T)	2.999	-	-

EK-VI: Devam.

1556			1605	
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
43	Şeyhlü ve Şamlu (T)	3.000	-	-
44	-	-	Uçuk Urga ve Bab-1 Gördi (T)	2.000
45	Urvanik (T)	500	-	-
46	Veledlü (T)	1.500	-	-
47	-	-	Yalaklu ve Kilisa (T)	2.000
48	Yusuf Şin (T)	2.500	-	-

EK-VII

Hâsılları Maktu' Olarak Belirlenen Köy
ve
Mezra'alar

1556			1605	
Adilcevâz Nahiyesi				
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	-	-	Ahuri (PH)	250
2	Birekât (PH)	2.300	-	-
3	Bölük (Üç Depe) (PH)	500	Bölük (Üç Depe) (PH)	1.000
4	Göllüce (PH)	7.000	Göllü (PH)	750
5	Hardenus (PH)	200	-	-
6	-	-	Horans (Köy) (PH)	10.468
7	-	-	İrşihor (Köy) (PH)	3.365
8	Kal'a-i Çovanik (Z)	1.100	-	-
9	Norşin (PH)	100	Norşin (PH)	1.500
10	Seleverik (Z)	600	-	-

EK-VII: Devam.

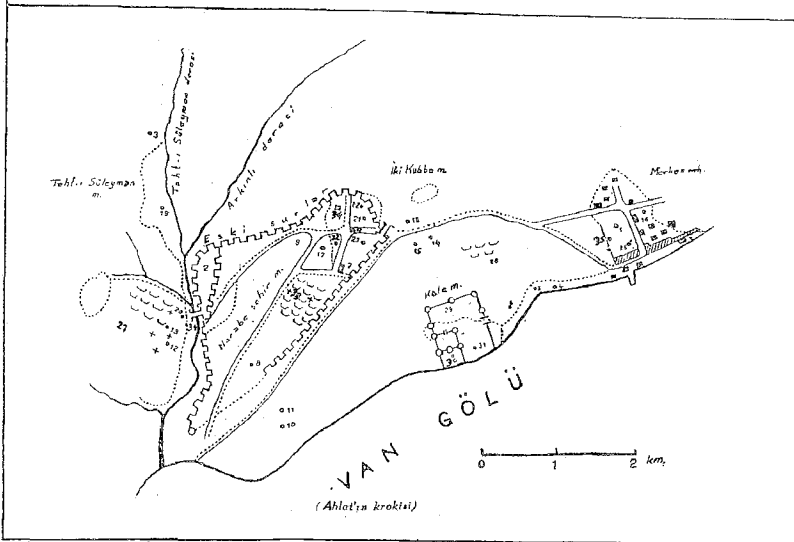
1556			1605	
Adilcevaz Nahiyesi				
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
11	Taravanık (MH)	430	-	-
12	Vanek Gödi (MH-V)	500 (MH)	-	-
Ahlât Nahiyesi				
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	-	-	Ali Deste (PH)	800
2	Avzor (Z)	450	-	-
3	Derelik (Z)	100	-	-
4	Ekük (MH)	450	-	-
5	Hevek (MH)	270	-	-
6	Kadı Vi- ranı (Z)	400	-	-
7	Kirs ve Viran Kirs	3.000	-	-
8	Kuşhane (Z)	300	-	-

EK-VII: Devam.

Ahlât Nahiyesi				
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
9	Merbâkis (MH)	200	-	-
Sarusu Nahiyesi				
No	Adı	Hâsılı	Adı	Hâsılı
1	Kalecik (T)	3.000	-	-
	Toplam	20.900		18.133

EK-VIII

Ahlat Krokisi (1945)

- 1- Arapçınma Eski Durağı
- 2- Eski İç Kafa
- 3- Mağara-İbadethane
- 4- Süleyman Ağa Taşlığı
- 5- Süleyman Ağa Taşlığı'nın devamı
- 6- Beyran-tepe
- 7- Hükküdar Sarayı
- 8- Malhan
- 9- Hamam-ı Hüsnâ (Minare yoktu)
- 10- Usta Şakird Kumbeti
- 11- Usta Şakird yanındaki kumbet
- 12- Hasan Paşagah Kumbeti
- 13- Hasan Paşagah yanındaki kumbet
- 14- Bogday Aka Kumbeti
- 15- Hüseyin Timur Kumbeti
- 16- Erzen Hatun Kumbeti
- 17- Bayındır Kumbeti
- 18- Keçi Kumbeti
- 19- Şehid İsmail Kumbeti
- 20- Alimoğlu Kumbeti
- 21- Emir Ali Kumbeti
- 22- Bilmamiyer
- 23- Bilmamiyer
- 24- Mirza Bey Kumbeti
- 25- Hacı Nispet Kumbeti
- 26- Darbhan
- 27- Karaşeyh Mezarlığı
- 28- Kadı Mezarlığı
- 29- Yeni Kafa
- 30- İskender Paşa Camii
- 31- Kadı Mehmed Camii
- 32- Bayındır Camii
- 33- Meydanlık Mezarlığı
- 34- Bayındır Koprısı
- 35- Taşdöğ

Ahlatlar (s) içi gösterilmiştir

(Kafesoğlu, İbrahim; "Ahlat ve Çevresinde 1945'de Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyaheti Raporu", İstanbul, Üniversiteler Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. I, S. 1-2, İstanbul, 1950, s. 191'den alınmıştır.

DİZİN**A**

- Abbasiler: 1.
 Abdurrahman Gazi: 121
 Ağakis: 55, 176.
 Ahlat Kapısı: 87.
 Ahlatşahlar: 2, 85, 106, 137.
 Ahmed Sultan Ustaclu: 10.
 Ahtamar (Adası): 77, 207.
 Akıt: 128.
 Akkoyunlu(lar): 1, 5, 7, 8, 116.
 Aladağ: 4, 6, 221, 249.
 Alma Kulağı: 8.
 Amasya (Muahedesi): 14, 50, 247.
 Amid: 12, 52.
 Amuk: 10, 64, 218.
 Argun Han: 4.
 Arpa Han: 4.
 Avşar: 8.
 Ayas Paşa: 71, 72.
 Azerî: 134.

B

- Baba Can Beğ: 116.
 Bâcdâr: 83.
 Bağdad: 10, 56, 194.
 Bahaeddin Bey: 5, 65.

- Bâlâ Kürdî (Cemaati): 149, 150, 163, 174, 245.
 Bargiri: 13, 55, 166, 175, 218, 233.
 Bayburt(lu): 7, 54, 82.
 Bayezid Kalesi: 69.
 Bayındır Bey: 7.
 Bayındır Köprüsü: 132.
 Bayındır: 127.
 Bayram Hoca: 5.
 Bazarbaşı: 82.
 Behram Bey: 8.
 Bekir Bey (Adilceviz Sancakbeyi): 48, 49, 54, 176.
 Belh: 138.
 Bend-i Mahi (Çayı): 12, 164, 173, 243.
 Beyşehir: 195.
 Bitlis: 1, 3, 8, 9, 17, 18, 20, 22, 52, 55, 60, 63, 70, 72, 77, 140, 141, 145, 158, 169, 172, 173, 174, 186, 196, 230, 231.

- Bogatay Aka: 127.
 Bozulus: 150.
 Budin: 56.
 Buhara: 138.

C

- Celâleddin Harzemşah: 3, 106, 139, 247.

Celâyir(liler) : 5.

Cihanşah: 6, 140.

C

Çağatay: 141.

Çapanlı: 7.

Çepni: 69.

Çerkes İskender Paşa (Van
Beylerbeyi): 18.

Çobanlılar: 4.

Çorum: 195.

D

Dede Maksûd: 124, 127.

Dilmaçoğulları: 3.

Diyarbakır: 1, 4, 8, 13, 14, 18,
71, 72, 75, 82, 109,
144, 181, 182, 194,
230, 231.

Dulkadirî: 8.

Dünbili: 151.

E

Ebu İshak Kazerunî: 137.

Eğil: 12.

Eleşkirt: 2, 22.

Elkas Mirza: 11.

Elvend Bey: 8.

Emeviler: 1.

Emir Ali: 127.

Emir Sökmen: 2.

Emir Şemseddin: 6.

Erbil: 49.

Erciş: 2, 8, 9, 10, 13, 14, 17,
20, 22, 52, 55, 59, 69,
71, 75, 77, 80, 138,
166, 172, 174, 207,
218, 221, 233, 249,

Erçek: 218.

Ergezen: 111.

Erivan: 14.

Ermenşahlar: 2.

Erzen Hatun: 120, 127.

Erzen: 3.

Erzurum: 4, 5, 13, 14, 56, 181,
194,

Esteroki (Cemaati): 149.

Evlâd-ı Fatihân: 62.

Evliya Çelebi: 58, 73, 82, 83,
86, 87, 88, 105, 108,
110, 141, 243,

Eyyübîler: 1.

F

Fatih Sultan Mehmed: 7.

Ferhad Paşa: 59.

Ferruhzâd Bey: 14.

G

Gence: 12.

Gevâr: 218.

Gurgilli Emir İbrahim: 13.

Güherçile: 206, 207.

Gümrük Emîni: 83.

Gürcistan: 12, 233.

Gürcüler: 138.

H

Hacı Nine: 127.

Hacı Tugay: 4, 5.

Hâkân: 6.

Hakkâri: 4, 9, 106, 141, 144,
207.

Halads: 106.

Haldi (Aşireti): 81, 151.

Haleb: 9, 12, 14.

Halid Bey: 50.

Hama: 49, 50.

Han Budak: 151.

Haremeynü'ş-Şerifeyn: 169,
211.

Harput: 49, 195, 232.

Hasan Bey: 49.

Hasan Padişah: 127.

Hasankeyf: 179, 180, 181.

Haydar Bey (Adilceviz San-
cakkbeyi): 48, 52, 53.

Hazreti Ömer: 121.

Hazzo: 81, 151.

Hemedan: 8.

Hınıs: 182.

Hızır Şah: 6.

Hindli: 7.

Horasan: 6.

Hülâgü Han: 4.

Hüseyin Timur: 127.

Hüsrev Paşa (Van Beylerbe-
yi): 9, 56.

I

Irak-ı Arab: 14.

İ

İbrahim Bey (Adilceviz San-
cakkbeyi): 49, 50, 54,
177.

İdris-i Bitlisi: 8.

İki Kubbe Mahallesi: 120.

İlhanlılar: 4, 249.

İshakiyye: 137.

İskender Bey (Adilceviz San-
cakkbeyi): 6, 48, 50, 55,
177.

İskender Paşa (Van Beylerbe-
yi): 12, 112, 115, 130,
131, 181.

İsmail Mürza: 13.

İştira: 78.

İvaz Bey: 9.

İyaz bin Ganem: 121.

K

Kaçar: 8.

Kadı Mahmûd: 114.

Kanuni Sultan Süleyman 9,
10, 11, 12, 14, 62, 108,
110.

Kapan Resmi: 104.

- Kara Mehmed: 6.
 Kara Yülük Osman Bey: 116.
 Karabağ: 14.
 Karadağlı: 7.
 Karahisar: 50.
 Karakoyulu(lar): 7, 140.
 Karamanlı: 8.
 Kârkâr: 55.
 Kars: 14.
 Kayı: 129.
 Kazerunîyye (Tarikatı): 137.
 Kef Kalesi: 87.
 Kemah: 195.
 Kemaleddin Kâmiyâr: 3.
 Kesani: 55.
 Kıbrıs: 56.
 Kırklar (Mahallesi): 111.
 Kotur: 175.
 Kurt Bey: 8.
 Kürd: 69.
 Kürdili (Cemaati): 149, 162, 221.
 Kürdülü: Bkz. Kürdili.
- L**
- Lahsa: 48.
- M**
- Mahalle Kethüdâsı: 66.
 Mahmûdî: 9, 231.
 Malazgirt (Kalesi): 2, 22, 181, 207.
 Mamalû (Cemaati): 150.
 Mamûkî (Cemaati): 80.
 Manisa: 195.
 Mardin: 4.
 Mehmed Bey (Adilcevaz Sancakbeyi): 49, 55, 177.
 Melek Bey: 9.
 Mervanîler: 1.
 Mescid al-Kebir: 88.
 Midilli: 76.
 Millü (Cemaati): 81, 151.
 Mimar Sinan: 108, 110.
 Mirza Bey: 127.
 Moğol(lar): 1, 141.
 Muhammed Tapar: 1.
 Muhtesib: 82, 83, 241, 242.
 Murad (IV.): 217.
 Mustafa Bey (Adilcevaz Sancakbeyi): 48, 54, 109, 144, 176, 181.
 Mustafa Paşa: 109.
 Musul(lu): 4, 5, 7.
 Musullu Sufi Halil Bey: 116.
 Muş: 2, 22, 55, 62, 63, 161, 165, 169, 172, 174, 175, 179, 196.
 Müftü: 83.
 Müküs: 53.

N

Nahcivan: 14.
 Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı:
 83.
 Nasır-ı Hüsrev: 141.
 Necmeddin Eyyûb (Melik El-
 Ahvad): 2, 106, 138,
 247.
 Nemrut Dağı: 139.
 Nezil: 78.

O

Osturki (Cemaati): 174.
 Otlukbeli: 7.

Ö

Özbek: 120.

P

Pir Muhammed: 5.
 Pîrî Paşa: 11.

R

Rum: 69.
 Rumlu: 7.
 Rûzegiler: 1.

S

Safed: 49.
 Safevî(ler): 1, 8, 9, 10, 11, 17,
 50, 106, 108, 140, 141,
 144, 153,
 Sarıkum (Köyü): 130, 158.
 Sarılı: 69.

Saruhan Bey: 182.
 Sarusu Çayı: 136, 249.
 Selçuklular: 1, 85.
 Silvan: 2.
 Sinan Bey (Adilcevaz San-
 cakbeyi): 50, 55, 177.
 Sinan Paşa-zâde Mustafa Bey:
 14, 140.
 Sökmen El-Kutbî: 2.
 Sökmenliler: 2.
 Sultan Cihanşah: 86.
 Sultan Maksud: 100.
 Sultan Yakub Bey: 116.
 Sutay(lılar): 4, 5.
 Süleyman Han: 4.
 Süleymanoğulları: 1.
 Süphân Dağı: 135, 249.
 Sürsat: 78.
S
 Şah Ali Sultan: 11.
 Şah İsmail: 8, 108.
 Şah Talunasp: 9, 10, 13, 14,
 140.
 Şahbender: 83.
 Şahkulu: 60, 183.
 Şahruh: 6.
 Şam: 194.
 Şamlı: 7.
 Şehit İsmail: 127.

Şehr-i Zor: 194.

Şehzade Bayezid: 72.

Şemseddin Han: 140.

Şeref Han: 8, 9, 55, 56.

Şeyh Ali: 121, 122.

Şeyh Baba: 122.

Şeyh Kadîm: 119.

Şeyh Maksûd: 119.

Şeyh Mehmed: 120.

Şeyh Necmeddin Havaî: 127.

Şeyh Necmeddin: 129.

Şeyh Tohtamış: 118.

Şirvi: 55.

Şikakî: 150, 151.

T

Taht-ı Süleyman Çayı (Deresi): 107, 132.

Tatvan: 2, 158, 231.

Tebriiz: 10, 11, 14, 80.

Tekeli: 7.

Tekmân: 161, 176.

Timur: 6.

Tuğrul Şah: 2, 138.

Tunus (Mahallesi): 111, 121

U

Ulama Paşa: 11.

Ulusân Taifesi: 223, 249.

Urartu: 86.

Urgun Kapısı: 87.

Usta Şagird (Kümbeti): 127.

Ustaclu: 7.

Uzun Hasan: 216.

Ü

Ürkneiz Bey: 9.

V

Vadi-i Beni Kotur: 55.

Varsak: 8.

Vastan: 141, 144, 166, 218.

Veli Bey: 175.

Vilayet-i Acem: 81.

Voynuk: 62.

Y

Yavuz Sultan Selim: 8, 108.

Yemen: 56.

Yezidî: 151.

Z

Zal Paşa: 96, 105, 108.

Zeriki: 231.

Zeynel Bey (Hakkâri Beyi):
144.

DOÇ. DR. ORHAN KILIÇ

1960 yılında Elazığ'da doğdu. 1986 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1987 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı yüksek lisans programına kaydoldu. 1989 yılında Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI'nın danışmanlığında "Van, Adilcevaz, Muş ve Bitlis Livaları Tımâr İcmâl Defteri (I.Ahmed Dönemi)" adlı yüksek lisans tezini tamamladı. 1994 yılında Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'ün danışmanlığında "Van Sancağı (1548-1648)" adlı doktora tezini tamamlayarak doktor ünvanını aldı.

1993 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne öğretim görevlisi olarak atandı. 1995 yılında Yrd. Doçent, 1999 yılında Doçent oldu. Halen aynı bölümde öğretim üyesi olup, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı görevini yürütmektedir.

Daha ziyade Van Gölü çevresi tarihi ile ilgili çalışmalar yapan Orhan KILIÇ'ın, Osmanlı İdari ve Sosyal Tarihi ile ilgili araştırmalarında bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası sempozyum ve kongrelere tebliğ olarak sunulmuş ve çeşitli dergilerde yayımlanmış 25'in üzerinde makalesi ve iki kitabı vardır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Yayınlanmış Kitapları:

- **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları No:6, Ankara 1997, XXIX+443 s.
- **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ 1997, XIX+244 s.